

Tretje

B E R I L O

za

občne ljudske šole.

(Tiskano brez premene kakor leta 1886.)

Veljâ vezano s platnenim hrbtom 40 kr.

Na Dunaju.

V cesarski kraljevski zalogi šolskih knjig.

1888.

64692

Šolske bukve, v ces. kr. zalogi šolskih knjig na svetlo dane, ne smejo draže prodajati se, nego je na prvem listu postavljeno.

Povesti, pesmi in pregovori.

1. Molitev.

Tebi, večno bitje, pojem slavo!
Dal v telesu zdravem dušo zdravo,
Dal si, da iz nova se radujem:
Čast in slava bodi Bogu!

S hladnim mrakom spanje udom bega,
Glas vesel se krog in krog razlega,
Duh vedrí se, srce se mi širi:
Čast in slava bodi Bogu!

Primate se roke pridno dela,
Da na večer duša bo vesela,
Da zapojem spet, ko jutro pride:
Čast in slava bodi Bogu.

A. Umek.

2. Jutranje solnce.

Budijo v svetli zarji se venčane goré,
Kjer solnčice rumeno tak lepo vzhaja žé.

Le pridi solnce zlato, odkrij nam svet neznán,
In črna noč naj zgine, kraljuje beli dan!

Zelena trava vstaje, in črvič oživi,
Vse lepo solnce božje na svetu obudi.

Po srebro-svetlej rosi ledine plavajo ;
Na vrtu rože moje veselo vstajejo.

Skakljájo, ščebetájo po gaji ptičice,
Se tebe veselijo, preljubo solnčice !

Že kmetič gre na polje in hvali stvarnika,
Pastirček dobre volje živin'co past peljá.

Kak lep in ljubeznjiv pač stvarnik mora bit',
Ki, lepo solnce, tebe znal je 'z nič storit' !

J. Virk.

3. Postrežljivi deček.

Božidar je bil sin ubogih staršev, kateri so ga lepo redili. Pošiljali so ga v šolo, kjer se je učil prav veliko lepega in potrebnega. Slišal je tudi, kako se mora človek obnašati, da bi ga vsi pametni ljudje radi imeli. Vse to si je dobro zapomnil. Ko je srečal na poti katerega imenitnega človeka, prijel je hitro za klobuk, lepo se odkril in spodobno pozdravil. Ako ga je kedo potreboval in česa prosil, bil je brž pripravljen postreči. Ako so odrasli ljudje kaj posebnega govorili, ni segal v besedo, ker si je mislil: tega ne umem, in ne spodobi se mi zdaj govoriti.

Enkrat je bil v gozdu in je nabiral suhih drv. Mimo pride neki tujec, lepo oblečen. „Ali veš, deček,“ nagovori tujec Božidara, „drži li ta postranska pot na cesto? Hotel sem nekoliko

peš iti in sem poslal voz do bližnje gostilnice, zdaj pa ne vem, ali sem šel prav ali ne.“ „Ta pot,“ odgovori Božidar, „drži sicer do ceste, pa prav lahko se zajde. Če vam je ljubo, dragi gospod, grem z vami in vam pokažem.“

Tujcu je bil ta prijazni in priljudni deček zelo všeč. Po poti ga marsikaj poprašuje, in Božidar mu na vsa vprašanja tako lepo odgovarja, da ga ima tujec vedno rajši. „Kaj bi bil rad, kadar boš velik?“ vpraša ga tujec na zadnje, ko prideta na cesto.

„Mizar bi bil rad, ako bi se mogel kje učiti,“ odgovori odkritosrčni Božidar. „Le zaupaj v Boga in glej, da ne izgubiš veselja do učenja,“ pravi mu tujec in mu stisne v roko neki denar; potem skoči v svoj voz in zdirja tako naglo dalje, da se mu deček še zahvaliti ni mogel.

Več let je bilo minilo, in Božidar je bil že odrastel ter dovršil šolo. Njegov učitelj mu reče necega dne: „Ljubi moj Božidar! ti si me zelo veselil, ker si bil vedno priden in si se lepo obnašal. Tudi jaz morem tebi danes nekaj prav veselega povedati. Lej, neki imeniten gospod, kateremu si bil ti nekaj malega postregel in si mu bil zaradi lepega obnašanja zelo všeč, je od tistikrat pozvedoval po tebi. Veselilo me je, da sem te mogel le hvaliti in priporočevati; in lej, ta gospod mi je toliko denarja poslal, da se lahko izpolni tvoja volja, da se pojdeš učiti mizarstva. Tudi mojstra sem ti že priskrbel.“

Božidar je bil tega zelo vesel. Na tisto, s čimer le bil tujcu postregel, bil je že davno pozabil.

„Kedo je vendar ta moj dobrotnik? rad bi se mu zahvalil,“ vpraša déček poln hvaležnih solz. „Ne moreš se mu zahvaliti z besedo,“ pravi učitelj, „ker se ti noče razodeti; ostani pa le tako dober in priden, kakor si bil do zdaj, in skrbi, da bodeš vedno boljši.. Taka zahvala bo najlepša zahvala in tvojemu blagemu dobrotniku ne ostane neznana.“

Božidar je ubogal svojega ljubega učitelja. Bil je spreten mizar in pošten sosesčan. Ljudje so ga radi imeli in spoštovali.

4. Dobro obrneni denar.

Jakob je bil skrben in moder oče. Kadar je hotel revežem kaj podeliti, dal je otrokom, naj bi jim oni podarili, zato da bi se že z malih nog navadili, biti darežljivi. Večkrat je dal svojim otrokom tudi kak denar in jim je prepustil, da so ga smeli po svojej volji obračati. Vselej pa je potem tudi vprašal, kam in kako so ga obrnili.

Svoj rojstveni dan je dal enkrat svojim trem otrokom vsacemu po štiri dvajsetice. Za osem dni jih je vprašal, kam so dejali te denarje. Mlajši sin je rekel: „Jaz imam še vse, le enega krajcarja ne, ki sem ga dal necemu revnemu možu.“

Jerica, ki se je šivati učila in je že znala sama nekaj obleke delati, pokaže očetu platno, katero ji je kupila mati za ta denar.

„Jaz pa,“ dejal je starejši sin, „sem siromaškemu Tomažu toliko dodal, da si je napravil par črevljev, da bo mogel po zimi v šolo hoditi.“

„Dobro, ljubi moj,“ dejal je oče, „ne bil bi mogel svojega denarja boljše obrniti, kakor si ga. Tvoj brat in sestra sta denar sicer dobro obrnila, ti pa si ga obrnil najbolj.“

5. Otročja hvaležnost.

Milica, hčérka ubožnih pa poštenih kmetskih staršev, je sklenila, da zanaprej jih ne bo več nadlegovala, temveč da si bo v prihodnje sama pomagala, kákor si bo vedela in znala. Petnajst let je bila stara. Kar pa kedo sklene, mora tudi storiti. Tako je naredila Milica. Kmalu potem gre v mesto služiti. Če tudi je prvo leto še malo prislužiti mogla, vendar je že kmalu prihranila tri goldinarje, katere je na svoj rojstveni dan poslala ljubim staršem, ter je zraven pisala tako le pismo:

Ljubeznjivi starši!

Mnogo let ste me živili, oblačili, varovali in v božjem strahu skrbno redili! Na svoj rojstveni dan mislim še osobito prav živo na vse dobrote, katere sem tako obilo prejemale iz vaših rok. Nisem pozabila besede svetega pisma, ki pravi: „Spoštuj svojega očeta in ne pozabi bolečin svoje matere.“ Oj, da bi le mogla vsaj nekoliko tega dolga povrniti! — Da vidite, da je to moja resnična volja, vam pošljem tukaj danes svoje prvič prihranjene tri goldinarje. Upam, da bodem mogla do svojega družega rojstvenega dneva že kaj več prihraniti. Prosim vas, sprejmite blagovoljno ta mali dar ter blagoslovite

svojo

pokorno hčérko

Milico.

6. Zadovoljna nedolžnost.

Kaj mara za dnarje,	Saj njemu odpira
Gradove, zemljé,	Vijolica cvet,
Kdor srečno obvarje	Sladkosti nabira
Nedolžno srcé!	Obilno mu svet.

Ga sap'ce pihljajo,
Odžeja ga vir,
Prijazno migljajo
Mu zvezdice mir!

M. Kastelec.

7. Pregovori.

Ako kupuješ, česar ne trebuješ, bodeš prodajal,
česar trebuješ.

Hitro začeto je dvakrat prijetu.

Če hočeš star si odpočiti, moraš mlad se
potrudíti.

Devet igravcev še enega petelina ne redí.

Ako ne teče, kapljá.

Ti očeta do praga, sin tebe čez prag.

Pridni najde pod vsakim grmom kos kruha,
pod vsakim kamenom krajcar.

Skrbna gospodinja hiši tri vogle podpira.

Kedor malega ne cení, velicega vreden ní.

Goste službe, redke suknje.

Varuj se mačke, ki spredaj liže, zadi pa praska.

Več je vredna domača gruda, ko na tujem
zlata ruda.

Prazen sod ima močen glas.

Dokler prosi, zlata usta nosi; kadar pa vrača,
hrbet obrača.

Kedor je v malem zvest, njemu se dá veliko
v pest.

8. Izreki.

Ne vé mi levica,
Kaj desna podá;
Ne dá nič desnica,
Nič leva ne zna.

J. Zupan.

Kadar zakroka gavrán,
Potihnejo ptice po gozdu,
Kadar se dere baháč,
Modri možaki molčé.

Fr. Cegnar.

Kdor resnico ljubi,
Ušes jej ne maši;
Kdor se je pa brani,
Zaveže še oči.

F. Levstik.

Res je začetek trud,
Tega ne strašite se,
Moč neizmérna je sklep.
Glejte, ta hrast košat
Hrastič očetu je bil.
Zakon nature je tak,
Da iz malega raste veliko.

J. Koseski.

9. Hvaležni rejeneec.

Marijana je bila hči ubožnih kmetskih staršev. Ko je imela šestnajst let, služila je že v mestu. Bila je veliko let prav pridna, zvesta in poštena dekla in si je prihranila nekoliko denarja. Starši so jej v tem umrli.

Enkrat pride Marijana v svoj rojstven kraj. Pokopavali so prav tist dan neko vdovo, katera je zapustila še le šestletnega sinka. Ta ubogi sirotek se je Marijani tako smilil, da je peljala ga sè sabo v mesto, tamkaj mu hrane izprosila, stanovanje in obleko pa sama zanj plačevala. Janezek, tako mu je bilo ime, imel je prijazno Marijano zeló rad ter jo je imenoval svojo mater. Ona pa je tudi prav po materino zanj skrbela. Pošiljala ga je redno v cérkev in v šolo, in Janezek je bil od dne do dne vedno bolj razúmen in pokoren deček.

Marijano je to zeló veselilo. Dala ga je pozneje črevljarstva učit. V šestnajstem letu svojega življenja bil je že za pomočnika. Vsako nedeljo je hodil k svojej krušnej materi in ji je vselej, če je le mogel, kaj malega nesel. Čez nekaj časa si je pridni Janez že nelikoliko denarjev prihranil in je začel sam za se delati. Mnogo dela je imel, in kmalu je slovel po mestu kakor prvi črevljarski mojster. Svojo staro krušno mater, Marijano, je vzal k sebi in jo je z vsemi potrebnimi rečmi preskrboval ter prav ljubeznjivo in hvaležno ž njo ravnal. Ljudem, ki so k njemu hodili, ponavljal je ob vsakej priložnosti besede: „Vidite, to je moja ljuba mati! Bila je

ubožna dekla in pripomogla je meni, zapuščenej siroti, v sedanji premožni stan.“

Marijana je prav mirno in srečno živela na svoje stare dni pri hvaležnem Janezu.

10. Pomladnji sprehod.

Za mano ostani, o mesto!
Z veselo te dušo pustim;
Čez travnik, čez polje in cesto
Od griča do griča hitim.

Sijati pomlad je začela,
Gorkoti umika se mraz,
Vsa zemlja je zopet vesela,
Vesel je človeški obraz.

Studenec in reka se taja,
Vsa rast iz zemljice hití,
In tukaj in tam se sprehaja
Družina veselih ljudi.

V najkrasneji dobi nam leta,
Naj človek bo star ali mlad,
Veselja up-največ obeta,
Obeta še mnogi nam sad.

O, kar je življenja po sveti,
In kar je na zemlji stvari,
Ko pomlad začenja cveteti,
Vse giblje in se veseli;

Tud' meni srcé se dviguje,
Skrbí pa umikajo se;
Iz misli se misel mi snuje,
Iz radosti radost cvetè!

Veselje mi daje peruti,
 Ko ptiču, ki ječe je prost;
 Zemljé skoro noga ne čuti,
 Navdaje me up in mladost.

Fr. Levstik.

11. Pluga.

Pred hišo ležal	Kako da rija
Je plug pri plugi;	Obéh ni snela;
Rijav je prvi,	Branila menda
Svetál je drugi.	So pridna dela.

M. Vilhar.

12. Strgan rokav.

„V otročjih letih sem imel tovariša Dragotina, s katerim sva skupaj igrala,“ tako pripoveduje gospod Jelkar svojemu stričniku Tilnu. „Povsod sva bila skupaj, vse sva steknila in vse preobrnila, kakor je to v obče navada pri takih otrocih, ki si ne dajo ničesa dopovedati. Če sva dobila novo obleko, takój je bila polna madežev in kmalu tudi raztrgana.“

„Nekoč sva sedela zunaj pred vasjó na hrastovem brunu. Domišljevala sva si in se glasno pogovarjala, kaj želiva biti. Jaz pravim, da bi najrajši bil general, a Dragotin pravi, da bi bil rad škof.“ — „Iz vaju ne bode nikoli nič prida,“ oglasi se star sivolás mož za najinim hrbtom, ki je prišel ob cesti ter slišal najin pogovor.

Midva se ga ustrašiva; a naposled ga Dragotin vendar vpraša: „Zakaj bi ne bilo iz naju nikoli nič prida?“ Starček naju ostro pomeri od nog do glave in reče: „Kakor vidim na vajinej obleki, nimata pač ubožnih staršev. Ali povem vama, da sta lahko oba berača, ker drugače bi ne trpela strganih rokavov.“ To rekši, prime vsacega za komolec ter s prstom povrta v luknjo zdaj

ednemu, zdaj družemu, kajti oba sva imela na komolcih strgano suknjo. — Mene je bilo zelo sram, mojega tovariša Dragotina tudi. „Če vama doma nihče ne zašije suknj, zakaj tega ne storita sama?“ reče stari mož. „Iz začetka bi bilo zadosti, da bi kedo samo dvakrat sè šivanko potegnil; a zdaj bi bilo treba že večkrat zabósti, da bi se luknja zašila. In vidva taka okoli hodita! Ako želita, da bi kedaj general in škof bila, treba je, da z malim začneta. Najpred je treba strgan rokav zašiti in še le potem na kaj družega misliti!“

Povem ti, Tilen, naju je bilo tako sram, da si nisva upala možu v obraz pogledati. Nobeden si ni drznil, možu besedice odgovoriti. Tiho sva šla vsaksebi. A jaz sem strgani rokav tako zasukal, da je bila luknja od znotraj proti životu obrnena, zato, da bi nihče več ne videl luknje na mojem rokavu.

Igraje sem se potlej pri materi šivati naučil, kajti povedati nisem hotel nikomur, zakaj me ravno šivanka toliko veseli. Odsihdob sem si vselej, če se mi je le količkaj po šivu kaj razparalo ali drugače kaj strgalo, takój vse sam popravil. Na prazničneje obleki nisem trpel nobenega madeža. Lep in snažen sem hodil okrog. Sam sebe sem bil vesel ter sem si večkrat mislil, da je imel óni sivolasi starček vendar le prav. In res, sè šivanko v roki o pravem času se ohrani suknja, z eno samo pestjó apna se obvaruje hiša, in s kupico vode se pogasi ogenj, ki bi se pozneje lahko razširil v strašen požar; iz malih polkrajcarjev narastejo zlati; iz malega semena vzraste močno in visoko drevó.

Moj tovariš Dragotin starčkovih besed ni tako natančno razumel. A to je bila škoda le njemu samemu.

Neki trgovec je iskal učenca v svojo prodajalnico, ki bi bil uren v pisanji in računjenji. Oba z Dragotinom

se mu ponudiva. Trgovec poskuša najine zmožnosti ter naposled mene vzame. Moja oblačila so bila snažna in lepo zakrpana, a Dragotinova praznična suknja, da-si še skoraj nova, bila je zanemarjena in vsa umazana. To mi je moj gospodar pozneje sam povedal. „Ti si natančen, skrben in varčen, kar pa Dragotin ni; zato ne veljá za trgovca.“ Tako mi je večkrat dejal gospodar. Pri tej priči sem se vselej spomnil sivolásnega starčka in strganega rokava. Premišljeval sem njegove besede večkrat in jih obračal na se, ter sem kmalu zapazil, da imam še v mnogih drugih rečeh „strgan rokav.“

Sè šivanko v roki o pravem času se vse lahko popravi brez posebnega truda in brez umetelnosti. A pustiti se ne sme, da bi luknja se razširila, drugače je suknji treba krojača, izgubljenemu zdravju zdravnika, npravno pokvarjenemu kazenskega sodnika.

Moj gospodar je imel tudi grdo strgan rokav. Bil je namreč jako lakomen, prepirljiv in trmast; to me je pri njem večkrat spravilo v zamero. Jaz sem mu ugovarjal, in takoj je bil prepir med nama. Hô, mislim si necega dne, te luknje pa tudi ni treba na mojem rokavu. Utegnil bi tudi jaz postati siten in prepirljiv. Od te ure sem si vedno prizadeval, da gospodarju ustrezam ter mu ne ugovarjam, in bila je med nama kmalu najlepša zastopnost, ter sva živela zopet v lepej složnosti in v miru.

Ko sem se izučil, stopil sem v službo. Vajen sem bil z malim zadovoljen biti; zato sem si marsikaj prihranil. — Kedor mnogo potrebuje in nima primernih dohodkov, nikoli ni srečen. — Varoval sem se, da se mi ni kaka nova luknja naredila na rokavu, a od lukenj, ki sem jih zapazil na tujih rokavih, obračal sem se prizanesljivo v stran. Jaz sem bil z vsemi ljudmi zadovoljen, in vsakedo je bil zadovoljen z menoj. Tako sem si pridobil

mного dobrih prijateljev, od katerih sem dobival pomoč in zaupanje pri kupčiji. Bog me je blagoslovil, moje premoženje se je množilo. Čemu neki? vprašal sem se večkrat. Jaz ne potrebujem niti dvajsetega dela od tega, kar imam! Mar hočem pred ljudmi živeti v blišči in gizdavosti? O bedarija! tega pač ne umejem.

Sram bi me moralo biti, da bi na svoja stara leta tako grdo strgan rokav nosil. Mislil sem si, pomagaj rajši drugim, kakor je tudi tebi Bog pomagal po drugih. Pri tem sklepu sem tudi ostal. Največja sreča, ki jo bogastvo daje človeku, gotovo je ta, da ž njim pomaga drugim.

A zdaj, dragi moj Tilen, idi na visoke šole ter se uči ondi kaj pametnega in se večkrat spominjaj ónega starčka in raztrganega rokava. Varuj se prve luknje na svojem rokavu! Ne posnemaj mojega nekedanjega tovariša Dragotina! On se je marsikacega dela poprijel, a zaradi svoje nemarnosti in lehkomišelnosti mu je vse izpodletelo.

Po Zschokke-ji. — Iz „Vrtec“-a.

13. Popotnika in medved.

Dva prijatelja sta se posebno rada imela, neizrečena ljubezen je bila med njima, vse sta si zaupala. Prigodí se pa, da jima skozi puščavo gredočima strašno velik medved nasproti pride. Ko ga zagledata, eden naglo na drevo zbeží, onemu pa, predno ga medved zgrabi, na misel pride, da ta zver bajè mrliču nič žalega ne stori; na tla se tedaj vleže in sapo zadržuje. Medved okoli njega stopa, voha ga, pritika mu gobec k obrazu pa k ušesom, in ker nič živega pri njem ne čuti, pusti ga in otide. Ko jima strah in nevarnost mine, gresta dalje po svojem namenjenem potu; tist pa, ki je

bil na drevesu, vpraša svojega tovariša: „Ljubi prijatelj! povej mi, kaj ti je medved tako tiho na uho pravil?“ „Marsikaj“ — odgovori mu ta — „posebno pa to: ne zaupaj nobenemu prijatelju, dokler ga nisi v nesreči poskusil.“

Kakor zlato v ognji, tako se izkušajo pravi prijatelji v nesreči.

Fr. Metelko.

14. Prijateljstvo.

Kakor dopoldanska senca
Je prijateljstvo hudobnih:
Vsako uro se pomanjša.
Pa prijateljstvo pobožnih
Raste ko večerna senca,
Da življenja solnce vgasne.

Fr. Cegnar.

15. Pobratimija.

Naj čuje zemlja in nebó,
Kar dans pobratimí pojó!
Naj se od ust do ust razlega,
Kar tu med nami vsak prisega:
Da srce zvesto, kakor zdaj,
Ostalo bode vekomaj.

In ko ločitve pride čas,
Na razna pota žene nas:
Tu ná! pobrátim roko mojo,
Ti mi podaj desnico svojo,
Da srce zvesto, kakor zdaj,
Ostalo bode vekomaj.

Beseda dana — vez veljá!

Ne zemlje moč, ne moč nebá

In ne peklà ognjena sila

Vezí ne bode razrušila:

Saj srca zvesta, kakor zdaj,

Ostala bodo vekomaj.

Simon Jenko.

16. Božja volja.

Necega zeló ubožnega in bolnega človeka sosed vpraša, kako se mu godí.

„Prav dobro se mi godí,“ odgovorí ubožec.

„Saj si ves reven in nadložen,“ pravi sosed, „kako ^{ti}li moreš reči, da ti je dobro?“

„Pa vendar vem, da se mi dobro godí,“ reče dalje bolnik, „in to ni čudno, zakaj Bog mi obrača in dela vse po mojej volji.“ Sosed se še bolj čudi in pravi: „To še manje umem! Reven in bolehen si ter praviš, da ti Bog obrača vse po tvojej volji; kako je to?“ „Prav lahko!“ pravi ubožec. „Če mi Bog kaj pošlje, naj si bo veselo ali žalostno, mislim si: Bog hoče takó! In prav takó in nič drugače hočem tudi jaz; zato je njegova volja vselej tudi moja volja. Naj mi tedaj ljubi Bog obrača in pošilja, kakor in kar hoče, on obrača in dela vselej in z vsem po mojej volji.“

Tako je govoril zadovoljni ubožec ter je zapel Bogu zahvalno pesem. Sosed gre dalje in si misli: Menil sem, da je ubožni sosed prav zapuščen in nesrečen človek; zdaj pa vidim, da je zadovoljnejši in srečnejši, kot jaz in veliko drugih.

17. Cerkvica.

Cerkvica vrh goré,
Cerkvica bela!
Vsak dan pozdravlja te
Duša vesela.

Zjutraj že, ko zlatí
Solnce planine,
Srčne pozdrave ti
Diham z doline.

Tebe čez dan okó
Zmir pogleduje,
Srce večerne ti
Zdihe daruje.

Saj mi takó ljubó
Gledaš z višave,
S holmca zelenega
Daješ pozdrave.

Zvonček me tvoj budí
Zjutraj iz spanja,
K delu, k pokoju spet
On mi pozvanja.

Zátorej vrh goré
Cerkvica bela,
Vsak dan pozdravlja te
Duša vesela.

Fr. Levec.

18. Pastir.

Na hribu zelenem
Mi hiša stoji,
Okoli nje drevje
Prijetno cvetí.

Tam v hlevu lesenem
Živino redím,
Na pašo jo gonim,
Veselo živím.

Na paši veselje
S piščálko imám,
In pesmice peti
Premile tud' znam.

Radujem se, pojem
Pri čredi vse dni,
Ko ptica v goščavi
Zivím brez skrbí.

Najprvemu solnce
Mi bajto zlatí,
In prvemu potok
Mi žejo gasí.

Kaj tamkaj počnejo
V dolinah ljudjé,
Kaj v tujih deželah, —
Skrb mala mi je.

Na gorah visokih
Stanuje pastir,
Kjer vedno kraljuje
Tihota in mir.

Le včasih oblaki
Vojskujejo se,
In švigajo strele
In v dole leté.

Alj vendar se groma
In bliska požar
Sosedove hiše
Ogiblje vsikdar.

Na gorah visokih
Pri čredi vse dni
Se smejem in pojem —
Živim brez skrbi.

J. Bilec.

19. Čudna skrinjica.

Nekej gospodinji so se pri gospodarstvu vsakojake nesreče godile; vse je šlo rakovo pot. Podá se zatorej v log staremu puščavniku svojih nadlog tožit in mu reče: „Pri mojej hiši je vse narobe, mora biti kaj začarano. Ali veste, kako bi mi bilo pomagati v tej nadlogi?“ Puščavnik, bil je dober starček, jej reče: „Počakajte malo,“ prinese zapetačeno skrinjico in pravi: „To skrinjico morate vse leto trikrat po noči in trikrat po dnévi po kuhinji, po kleti, po hlevih in po vseh hišnih kotih nositi; potem bo bolje. Čez leto dni pa mi skrinjico vrnite.“ Dobra hišna mati je v skrinjico veliko zaupanje imela ter jo skrbno okoli nosila. Ko je necega dne že pozno v noči v kuhinjo prišla, so si dekle bile pečenjak iz jajec naredile. Ko je prvi dan sè skrinjico v klet šla, sreča hlapca, ki je ročko vina skrivaj nesel. Kadar je po hlevih hodila, našla je krave do kolena v gnoji, konjem pa namesto ovsá le slamo položeno. Tako je našla vsak dan kaj napačnega. Čez leto in dan povrne se sè

skrinjico k puščavniku in mu vsa vesela pripoveduje, da je vse bolje. „A pustite mi,“ prosi, „skrinjico še eno leto, ker ima res čudno moč v sebi.“ Puščavnik se temu nasmeje in reče: „Skrinjice vam pustiti ne morem; ali skrivna moč, ki je v njej, naj vam ostane.“ On skrinjico odprè, in glej, drugega ni bilo notri, kakor košček papirja in na taistem napisano:

„Če hočeš dobro gospodariti, moraš sam vse pregledovati.“

20. Slepčeva zahvala za dar.

Hvala, bratec milostivi!
Naj Gospod ti blagodari
In velika slava božja!
Naj Gospod vam zdravlje dade
In pa milost vašej duši;
Lepa sreča naj vas spremlja
Na potvanji in na domu,
V črni gori in na morji
Od mladosti do starosti!
Veselite se v mladosti,
Naj ko žarko solnce sije,
Naj desnica vaša cvete;
Naj se roka vam posveti,
S katero ste me darovali;
Naj dušica raj dospeje,
Naj počiva v svetem raji,
Naj uživa rajsko slavo
Do vesoljne božje sodbe.

Srbska narodna, poslovenil F. Cegnar.

21. Nenavadna pravda.

Trije bratje so stanovali pod eno streho. Ubožni so bili in živéli ob tem, kar so si zaslužili z delom; mirno so živéli ter niso poznali razprtije med seboj. Sveta bratovska ljubezen je bila med njimi.

Vsako delo so skupaj opravljali, zato jim je šlo vse lepo od rok. Povsod so jih radi v delo jemali. Nekedaj so bili namenjeni iti na travnik; obétali so, poseči ga do stanovitega dné. Zgodaj sta dva že napravljena, a tretjega ni; bil je bolan. Kaj je zdravima početi? Pri bolniku ju ustavlja bratovska ljubezen, a obljuba ju kliče na delo, ki se ne dá odložiti. Bolnik zapazi to njíju zadrego, zato jima reče, da mu za stréžnico pokličeta staro sosedo, a sama naj gresta na delo. Poslušala sta in tako storila. Med delom se močno poganjata; zjutraj prej začenjata, a zvečera¹ dalje natézata: zato v taistem času dokončata dva, kar je bilo namenjeno trem. A po plačilo brata ne gresta; čakala sta, da tretji ozdravi in potem ž njima delež dobode. Toda tretji brat nikakor ne dovoli. „Pojdita,“ reče, „in prejmita plačilo sama, kakor sta se tudi sama trudila. Jaz sem bil v tem bolan ter nisem ničesa zaslužil.“

Brata gresta po denar ter odštejeta tretjino bolniku. A ker najmlajši brat neče vzeti nezasluznega plačila, nastane med njimi prepir, ki pretí podreti njih lepo slogo. Da bi se to ne zgodilo, stopijo vsi trije pred opata Paladija ter ga prosijo, naj jim rzsodi. Brzo skliče svoje menihe, da bi se

od teh bratov učili ljubezni in sloge, ter v lice vseh prepir tako razsodi: „Pravica res pristoji mlajšemu bratu, ki se brani plačila, ker ga ni zaslužil; a čuditi se je starejšima dvema, ki mu hočeta z ljubeznijo usiliti, česar po pravici hotéti ne more. Zató naj mlajši vzame, kar mu podaje ljubezen starejših.“

Iz „Dragoljubcev“.

22. Božja skrinjica.

Živel je nekedar bogat človek, po imenu Benedikt, to je Blagoslóvljenec. Tega imena je bil tudi po pravici vreden, ker ga je Bog z vsem obilo blagoslovil, a on je božji blagoslov tudi med ljudi rad razširjal. Prizadeval si je, vsacega razveseliti in mu dobro storiti, bodi si tujcu ali sosedu, osobito pa ubožnim ljudém.

Kadar je kak vesel dan sè svojimi prijatelji užival, šel je v čumnato in si mislil: „Mnogo jih je, ki niso tacega dneva imeli, in kaj bi bilo, ako bi bil še edenkrat toliko gostov povabil? To bi se mojemu premoženju le malo poznalo.“ — Tako misleč položi toliko denarja, kolikor bi ga bilo kosilo stalo, v majhno skrinjico, katero je „božjo skrinjico“ imenoval.

Takisto je delal, ako je komu hiša pogorela ali se kaka druga nesreča prigodila. Vselej je nesrečnikom pomagal z darovi, a potem je šel v svojo čumnato in je rekel sam pri sebi: „Pri meni je vse v najlepšem redu in mi ničesa ne manjka;

ali kaj, ko bi se tudi meni taka nesreča pripetila?“ To rekši položil zopet nekoliko denarja v skrinjico.

Takisto je mislil in delal Benedikt, ako je toča ljudem polje pobila, povodenj kvar naredila, ali sploh, če je bodi si katera koli nadloga ljudi zadela. Vselej je vložil nekoliko denarja v „božjo skrinjico“ in je rekel: „Tudi meni bi se bilo lahko kaj takega prigodilo.“

Ako so mu ljudje ponujali draga vina in drage posode, kupoval in užival je take stvari, a vse zmerno. Šel je pa zopet v čumnato in si mislil: „Takih stvari sem sebi mogel kupiti ter sem si s tem svojo imovino zopet nekoliko pomnožil!“ To rekši položil nekoliko denarja v božjo skrinjico. Tudi je dobrega vina pošiljal bolnikom, ako so ga potrebovali v zdravje in krepilo. Tako je Benedikt delal ves čas svojega življenja.

Ko se mu je zadnja ura bližala, zdihovali so siromaki, jokale so vdove in zapuščeni otroci. „Kedo se bo usmilil nas ubogih sirot, ako umerje Benedikt, naš dobrotnik?“

A Benedikt jim reče: „Dober gospodar skrbi tudi takrat za svoje otroke, kadar ga domá ni. Zatorej vzemite „božjo skrinjico“ z vsem, kar ima v sebi. To je dar ubogim vdovam in sirotam, razdelite si in uživajte modro!“ To rekši izroči svojo dušo Bogu ter mirno zaspí v Gospodu. A „skrinjica božja“ sloví še dandanes po vsem svetu in bo slovéla do konca dni.

23. Plačilo za resnico.

Bil je nekedaj šaljivec, ki je hodil po svetu od kraja do kraja ter je povsod uganjal svoje burke in šale. Necega večera se vsede pred hišo necega kmeta na klop, da bi se malo oddahnil. Ko pride kmet s polja domov in ga vidi pred hišo sedeti, vpraša ga: „Kaj sediš tukaj? Zakaj ne greš raje v kako hišo, saj vidiš, da se že noč dela?“ — Šaljivec odgovori: „Dragi prijatelj! imam neko navado, katera ni nikomur všeč. Po vsej vasi sem že popraševal, ali nobeden me neče imeti čez noč. Zató hočem rajše tukaj prenočiti, jutri bo morda bolje.“ Kmet radoveden, kako navado ima šaljivec, vpraša ga dalje: „Povej mi vendar, kako navado imaš?“ On odgovori: „Jaz povem vsacemu resnico, zato me pa neče nobeden čez noč.“ — „O saj je to vendar prav lepa navada! Idi le z menoj v hišo, prav prijeten gost si mi: resnico je treba spoštovati!“

Ideta v hišo. Kmet veli ženi: „Jera, pripravi prav dobro večerjo, gosta imamo v hiši!“

Ko se vsedejo k jedi, opazuje gost vse natanko in vidi, da ima gospodar eno oko zavezano, a njegova žena in hišni maček sta na eno oko slepa. — Za nekaj časa reče gospodar: „Prijatelj, ravno poprej si rekel, da govoriš povsod resnico, povej tudi meni kako resnico.“ Gost mu odgovori: „Gotovo bi vam jo rad povedal, ali dobro znam, da bode te hudi na me.“ — „O ne, gotovo ne,“ odgovori kmet. — „Tedaj vam povem resnico, ker jo sami želite,“ začne prekanjenec in pravi: „Glejte, tako dobri

ljudjé ste v tej hiši, a vendar imate vsi skupaj, to je, vi, vaša žena in maček, samo tri oči!“

Ko kmet to sliši, razjezi se, zagradi burklje in zažene šaljivca iz hiše. To je bilo prekanjencu plačilo za resnico.

Iz „Vrtec“-a.

24. Drevo v cvetu.

Ko gledam spomladi	Iz cveta bučele
Cvetóče drevó,	Nabirajo med,
Veselja se smeje	Napravljajo 'z njega
Mi srce sladkó.	Nebeško si jed.
Vseh vrtov je slava,	In v senci njegovi
Vseh vrtov je kras,	Pozabi se trud;
Prepevajo ptice	Glavičici sivi
Mu hvalo na glas.	Prijazno je tud'.

Zatorej ko vgleдам
Cvetóče drevo,
Veselja se smeje
Mi srce sladkó.

M. Valjavec.

25. Upanje.

Glej, upanje hodi pred nami
Od rojstva, da gremo 'z svetá.
Ko tare nas teža na rami,
Nam palico v roke podá.
Kadár se nam sreča obrne,
Da megla pred nami leží,
Nebeški nam raj se odgrne,
Ko upanja luč zagorí.

Fr. Levk.

26. Prave sreče dom.

Moj sin! odpri so ti potje na vse strani. Vprašaj svoje srce, kam te žene. Ako želiš učenosti, pojdi v velika mesta med učene ljudi; ako želiš bogastva, prehodi daljne zemlje in prekmorske otoke; ako hlepiš po časti in visokej službi, idi, kamor te vleče tvoje srce; ako pa želiš sreče, prave sreče, ako želiš biti srečen med srečnimi; ostani v svojej domovini, ostani v hiši svojega očeta. Kjer si se rodil, tu delaj do smrti. Verjemi mi, da si boljšega mesta na vsem svetu ne najdeš. Svoje domovanje poznaš iz otročjih let: tu se nad teboj razpenja staro sinje nebo, tu ti sije čisto zlato solnce, ki ti je sijalo v otročjih letih, tu poznaš vsako drevo, vsak grm, ki raste ob potoku, tu ti izvirajo studenci stari. V zemljo, katera te je rodila, — vlezi se k pokoju. Le v domovini poznaš vse ljudi, poznaš njih misli in želje, poznaš njih dejanje in nehanje, ker si med njimi rasteš, ker jih poznaš s trate, kjer ste skupaj igrali. Le doma ti je jasna božja previdnost in osoda človeška. Le doma med svojimi ljudmi najdeš pravo srečo. Blagor sinu, ki ne išče daleč od doma svoje sreče!

Fr. Erjavec.

27. Materin blagoslov.

Spavaj, dete, spavaj,
 Z angeljci se smehlaj,
 Máterino čuva saj te okó.
 Skákljaj, dete, skákljaj,

Po livadi in po gaji,
Trgaj rože, trgaj,
Vpletaj vence, vpletaj
V zlate lase si ;
Pevaj, dete, pevaj,
Kar uči te srca
Čut nedolžnega.
Rasi, dete, rasi,
Brez skrbi in tuge,
Máterino čuva saj te okó.
Ko zapústiš rodno
Hišo, ne se bati,
Dete ljubljeno :
Saj s tebój povsódi bo
Máterina skrb ;
Vselej v zlu saj mati
V varno svoje sprejme te naróčje.
Ko ugasne njej okó,
Dete, ne se bati,
Njen saj blagoslov
Bo zvestó te spremljal,
Dokler tudi ti očesa
V spanje ne zatisneš zadnje.
Bog pa usliši dobrotljivi
Prošnje, ki jih k tebi mati
Z dna srcá dvigúje
Za dete svoje ljubljeno.

28. Veselja dom.

Preljubo veselje, oj kje si domá,
Povej, kje stanuješ, moj ljubček srcá?
Po hribih, dolinah za teboj hitím,
Te videti hočem, objeti želim.

Te iščem za mizo, kjer dobro jedó,
Na plesu pri godcih, kjer sladko pojó;
Alj prav'ga veselja na rajanji ni,
Pijance, plesalce veselje beží.

Te iščem po polji, kjer rožce cvetó,
Po logu zelenem, kjer ptice pojó;
Pa ptice vesele in rožice vse
Le 'majo veselje za mlado srcé.

Poslednjič veselje še le zasledím,
Na ravno ledinco pridirjam za njim;
Glej tamkaj z otroci prijazno igra,
Jim kratek čas dela, pri njih je domá.

Oh blažena leta nedolžnih otrók,
Vi 'mate veselje brez težkih nadlóg;
Oh kako vas srčno nazaj poželim!
Alj vi ste minola, zastonj se solzím.

Le eno veselje še čaka na me
V presrečni deželi, kjer mládo je vse;
Trpljenje v taisto deželo ne zna,
Le tamkaj je pravo veselje domá.

A. M. Slomšek.

29. Ne zaničuj darov božjih!

Bilo je 1812. leta, ko je šla francoska vojska
na Rusko. Četa francoskih vojakov ostane za
nekaj časa v majhnej ruskej vasi. Vaški krčmar,

katerega je bila ta vojska že skoraj na beraško palico spravila, dobí dvanajst vojakov v stanovanje. Siromak se jih bojí in jim streže, kolikor zna in more. Belega kruha ni imel pri hiši. — Ednajst vojakov je bilo tudi s črnim kruhom zadovoljnih, a nikakor ne njihov vodnik, prevzeten mladenič. „Belega kruha sèm!“ zavpije ošabnež, „če ne, drugo zagodem.“ S temi besedami zažene črni kruh za vrata. Ves preplašen se splazi stari krčmar iz hiše, da bi poiskal prevzetnemu vojaku belega kruha. Dobí ga in mu ga dá. — Na to stopi v kot, kamor je bil črni kruh odletel, pobere ga, poljubi in skrbno vtakne v skrinjo, katero potem zaklene. Vojak se iz vsega grla smeje staremu krčmarju in mu družega dne pri odhodu še zaničljivo reče: „Oče, meni se zdi, da bo kruh, katerega ste včeraj v skrinjo zaklenili, predno se mi vrnemo, vendar malo pretrd.“ Krčmar se nasmehne in molčí.

Francozi so bili od Rusov tepeni. Na vse strani razkropljeni, zmrzli in izstradani bežali so pred ruskimi kozaki. Bil je zeló mrzel zimski dan. Naš krčmar, da bi prišel do vode, razbijal je led. Zdaj prihití do njega v cunjah zavít, izstradan in skoraj na pol zmrzel človek. Krčmar komaj spozná v njem ošabnega vojaškega vodnika, ki je pred nekoliko tedni pri njem stanoval in belega kruha zahteval. Od mraza in gladá se tresoč, prosi siromak za stanovanje in malo kruha. Oboje mu prijazni krčmar obljubi in ga pelje v hišo, kjer je bilo nekoliko slame na tleh. O kako dobra postelja je bila od mraza trepetajočemu vojaku! Ali

prazni želodec ni bil samo s tem zadovoljen. Krčmar takoj ugane, kaj še manjka ubozemu vojaku, gre iz hiše, a kmalu se zopet vrne in prinese — oj! nič drugega nego — sam ključ.

Z resnim licem odprè zdaj staro skrinjo ter prinese kos kakor kamen trdega, črnega kruha iz nje. Pokaže ga vojaku rekoč: „Priatelj! ali poznate ta kruh? Predno ste se vrnili, zna se, da je postal že malo trd, ali mislim, da ima glad dobre zobé.“ — „O dà, dà, ima jih, ima,“ vzdihne vojak ter željno stegne roko po trdem, črnem kruhu; kakor bi trenil, snedel ga je do zadnje mrvice. Z ganenim srcem ga je gledal krčmar in mu rekel: „O Bog! o Bog! ti si pravičen in pravične so tvoje sodbe!“

Krčmar dá mu še jesti in piti ter mu pokaže stezo, po katerej je kozakom srečno ušel.

Iz „Dragoljubcev.“

30. Mladini.

Kdor zgodaj na delo híti
In dela do trde noči,
Zaspí
Brez vse skrbí.

M. Vilhar.

31. Pregovori.

Priden človek ima kruha;
Glad morí samó lenúha.

Kjer je lenoba, kjer postavánje,
Tamkaj je blizu hudo dejánje.

Nagel bodi, kadar kam hitíš,
Ali pazi, da se ne vsopíš.

Iz „Vrtec“-a.

32. Oslova senca.

Trgovec najme osla na kmetih, da mu blago v bližnje mesto nese; bilo je po letu ob velikej vročini in suši. Oslu tedaj naloži blago in za njim gresta trgovec in gospodar. Ker je pa cesta po planem in skozi njive peljala, trgovec osla malo ustavi in leže v njegovo senco, da bi se ohladil in počil. Gospodar mu pa tega ne privošči; vstati mu reče in osla gnati, kamor, je ž njim namenjen. — „Najeto živinče,“ pravi oni, „smem goniti ali ga stati pustiti, kakor jaz hočem.“ — Gospodar mu odgovori, da nima pravice do oslove sence, ker je le osla najel, ne pa njegove sence. Tako se prepirata in pričkata. Vrh vsega tega se tožita in pravdata zaradi oslove sence, in ta pravda še dandanašnji ni končana.

Za kar se ljudje velikokrat prepirajo in pravdajo, to ni dosti več vredno ko oslova senca.

A. Janežič.

33. Žabi.

V velikej luži na polji je stanovala truma žab in žabic. Bilo je vroče poletje, solnce je pripékalo, in že več dni ni bilo padlo kapljice dežja. Luža na polji se je začela sušiti, in njeni prebivalci so se morali vedno bolj stiskati, kjer je bila kaka globokejša jama; prava gnječa je nastala v žabjem domu. S časom se posušé tudi najglobokejše luknje. Mnogo žab pogine, druge pa si gredó novega stanovanja iskât. — Praha polni pridete dve mladi

žábici do neke vasi in ugledate globok vodnjak, kakoršnih je več po vaséh. Vesela in nade polna skoči mlajša na nizki oklep in veselo zakvaka: „Le urno notri skočive, séstrica, sicer konec vzame.“ — Že ste hoteli v vodnjak skočiti, kar starejša zakliče: „Séstrica! stoj; kaj bi počele, ko bi se tudi tu doli voda posušila! Pójdive dalje, da naju izkušnjava ne premaga.“ — In res, mala sestrica starejšo uboga, in žalostni ste skakljali dalje po razpoklih travnikih.

Ali ura otetbe je prišla. Temni oblaki so se zbrali na nebu, in že je daljni grom oznanjeval nebeškega blagoslova, po katerem je vse hrepenelo. Že padajo prve kapljice. Tresk pretrga črni oblak, in dež se ulije v gostih curkih. Ko čez nekaj ur solnčice spet skozi meglice posije, bilo je vse pre-rojeno, travniki, polja in vrti, vse je zopet oživeló in se okrepčalo, in tudi naši ljubi žabici ste se napili in dosti moči zadobili, da ste se vrnili v domovinsko mlako. Ta je bila zopet polna, stari prebivalci so se sešli, in veselega kvakanja ni bilo ne konca ne kraja.

Pri vsem, kar storiš, misli na konec in ne obupaj, če te tudi sila tare.

Fr. Jeriša.

34. Lastovki v slovo.

Mrzli veter tebe žene,
Ljuba ptičica, od nas,
Ki znad lipice zelene
Si mi pela kratek čas.

Vsako jutro, ptič'ca moja,
Rano si prepevala,
Vsako noč je pesem tvoja
Sladko me zazibala.

Kadar koli si zletela
 V svoje malo gnezdice,
 Vsakokrat si mi zapela
 Milo pesem v srčice.
 Zdaj pa iz zvonika line
 Zadnjo pesem žvrgoliš,
 Ker čez hribe in doline
 V tople kraje si želiš.

Zdaj boš zapustila mene,
 Oj kak' srce me boli —
 Mrzli veter tebe žene,
 Pojdi, kam te veselí! —
 Oh, da ni mi perje dano!
 Rad, o rad bi spremljal te:
 Pa v ledovje zakovano
 Moje revno je srcé.

V. Orožen.

35. Kovač in krojač.

Neke sobote popóldne prinese krojač v kovačnico gladilnik, da si ga ondi razbeli. Gledajoč kovača reče mu krojač: „Moj Bog! kako se moreš po ves dan tako neusmiljeno žgati pri ognji, ogljeno soparo požirati, težko železo obračati, od ranega jutra do poznega večera s težkim kladivom nabijati, da ti iskre v lice frčé! Sam Bog me varuj tacega dela! Že zdaj me glava boli od tvojega nabijanja!“

„A kako ti, prijatelj,“ odgovorí mu kovač, „ki po ves dan čepiš sključen v kotu? Ali ti ne preséda, po ves božji dan držati drobno šivanko v roki ter ž njo neprenehoma vbádati, drobni konec skozi majhno ušesce vtikati, oči si napenjati? — Res, pravo božje čudo je, da še nisi slep ter še nimaš grbe na hrbtu in ti še prsti niso odreveneli. Sam Bog me varuj tacega nadležnega dela!“

Vsak stan ima svoje težave, — vsak dan svoje trpljenje.

A. M. Slomšek.

36. Sraka in golob.

Sraka in golob sta obiskala pava, da ga pozdravita.

Vračaje se reče opravljiva sraka: „Kako nevšečen mi je pav! Kako zopern glas njegov! Zakaj ne molčí? Zakaj ne zakrije svojih nog?“ — Nedolžni golobček pa tako odgovori: „Jaz nisem zapazil njegovih pomanjkljivosti; občudoval pa sem lepoto života in bliščobo repa tako, da pava ne morem dosti prehvaliti.“

Dober dobro išče, hudoben pa hudobno.

Po Phaedru.

37. Mravlja s kobilico.

Po letu skrbno
Se mravlja močno
Za kruhek potila,
Na kupe nosila
Si hrano drobnó.

Kobil'ca cvrčí,
Mar delat' jej ni;
O solnci vriskála,
Ni jenjati znála,
Le v petji živí.

Preglasno mravljà
Popraša drznà:
„Kaj, ti pa ne spravljaš?
Se le obotavljaš?
Bo zima strašnà!“

„Ti, beba! kaj veš?
Še tega ne umeš;
O kresu gre peti,
Veselo živeti,
Braniti ne smeš.““

Natora zaspí,
Se sneg privalí,
Kobil'co izstrada;
Obleda od glada,
Boleha, medlí.

Do mravlje prišlà
Presuha, tenkà,
Da-s' milo prosila,
Nič ni si dobila,
Ozmerjana b'la:

„Jaz vredni delím,
Lenuhe podím;
Po letu si pela
Sred mojega dela,
Pa pleši po zim'!“

Iz kr. „Čbelice.“

38. Pregovori.

Kar koli delaš, delaj previdno pa glej na izid.
Ako slepec slepca vodi, oba v jamo padeta.
Kedor neče, kmalu izgovor najde.
Kovač kuje železo, dokler je vroče.
Brez uzde strast je gotova propast.
Čast je ledena gaz, ki hitro zvedeni.
Brez glave storjeno, gotovo skaženo.
Dokler konja lové, ovsu molé.
Drevo se na drevo naslanja, človek na človeka.
Kakor si bodeš postlal, tako bodeš spal.
Kjer osel leží, dlako pusti.
Obljuba dolg dela.
Po slabej tovaršiji rada glava boli.
Pravica oči kolje.
Ni nesreče brez sreče.
Sila kola lomi.
Tudi slepa kokoš včasih zrno najde.
Gorjé mu, pri katerem se miši in mačke bratijo.
Bolje bobova slama, nego prazne jasli.
Kedor se z volkom pajdaši, mora ž njim tudi tuliti.
Kedor veliko govori, veliko vé ali veliko laže.
Kedor za smolo prime, se osmolí.
Lepa beseda lepo mesto najde.
Kar se ne stori, se ne zvé.
Kar te ne peče, ne gási.

Kadar greš volku naproti, pokliči psa seboj.
Kedor drugim jamo koplje, sam v njo pade.
Srednja pot, najboljša pot.
Zrelo jabolko samo odpade.

39. Izreki.

Pred smrtjo ne obvarje koža gladka,
Od nje nas ne odkup'jo kupi zlata,
Ne odpodí od nas življenja táta
Veselja hrup, ne pevcev pesem sladka.

Fr. Preširen.

Tebi svet še vse obeta,
Kar srcé si poželi;
Varuj brez sadú se cveta:
Sad osreči, cvet slepi.

J. Zupan.

Dokler sreča ti cveti,
Boš prijatlov dosti štel.
Če pa sreča te pusti,
Boš se sam pri peči grel.

U. Jarnik.

Življenje naše, bratje! je sejanje,
Pri katerem se poleniti ne smemo,
Ker čas po bliskovo hití, in vemo,
Da, kdor je len ob setvi, malo žanje.

Č.

Prijatelje spoznati
Nesreča te uči,
Ker v sreči ne znaš brati,
Kaj v družniku tiči.

U. Jarnik.

40. Skrb in Smrt.

Sveti Peter in Pavel se napotita po svetu, da bi videla, kje je darežljivost in gostoljubnost, kje lakomnost in neusmiljenost.

Vsa trudna, lačna in žejna prideta na večer v neko mesto ter si poiščeta prenočišča, da bi si malo odpočila in kak grizljaj za lačni želodec dobila. Siromašna popotnika trkata od hiše do hiše, pri bogatih kakor pri ubogih, da bi kaj milostinje dobila, ali bila jima je sreča nemila in vsa skrb zastonj. Zeló spehana stojita zdaj že pred zadnjo hišo, ki je bila po zunanjej podobi videti najbolj revna in siromašna v celem mestu. Streha jej je bila vsa razdrta, in komaj bi si človek mislil, da biva tu kaka živa duša.

Peter stopi na dvorišče in potrka na vrata. Hitro se prikaže iz hiše stara, slabo oblečena žena ter ju vpraša, kaj bi rada.

„Če Boga poznaš in moliš,“ pravi Peter, „privošči nama, žena, kak kotichek v svojej hiši, da se odpočijeva od dolzega pota in da sva vsaj pod streho, ker je tako slabo, neprijetno vreme; do zdaj naju nihče ní hotel pod svojo streho.“ — „Tako je, tako,“ odvrne starka, „siromaka dandanes vsak izpod strehe tira, ko bi ga tudi videl v največjej potrebi in sili. Stopita le noter, kar imam, to vama rada dam — česar pa nimam, uboga sirota, tega vama pa tudi dati ne morem.“

„Midva sva popolnoma zadovoljna,“ reče Pavel, „ker vidiva tvoje pošteno pa usmiljeno srce; kaj nama je tudi več treba?“

Odložita tedaj svoji torbici v kot. Zdaj reče Peter ženi: „No povej nama, dobra žena, kako ti je ime, da te veva po imenu poklicati.“

„Skrb me imenujejo,“ odgovori starka in pristavi resno: „Kako bi vama rada kaj postregla! Da bi suhega kruha ne grizla, dala bi vama kaj rada kako hruško za prigrizek; ali moja hruška, da si tudi je zelo rodovitna in polna, nima na sebi ni ene zrele hruške, ker to, kar dozori, hitro ljudje pokrađejo.“

Nebeška popotnika pojesta nekaj suhega kruha ter se napijeta mrzle vode pa se vležeta spat. Zjutraj na vse zgodaj vstaneta ter se pripravita na daljno pot. Predno pa otideta, vpraša Peter staro, s čim bi obdarovala njeno dobroto in gostoljubnost. Naj jima razodene katero svojih najsrčnejših želj, pa da jo izpolnita. — Kakor vsakedo, ki malo ima, pa veliko želi, tako je bila tudi ta dobra mamica zdaj vsa zmešana, da ni vedela, kaj bi rekla. Naposled vendar pravi: „Želim, da moja hruška zgrabi vsacega, kedor na njo spleza, da bi kradel sadje, in ga tako dolgo drži, dokler jaz pridem in mu dopustim, da ž nje zleze.“

Popotnika prikimata nehoté z glavo na to čudno željo in otideta svojo pot.

Prihodnji dan zjutraj gre stara ven, da pogleda svoje polje in setev. To opazivši neki tat, spravi se hitro na hruško, da pobere, kar je bilo zrelega. Ali oh žalosti in nesreče! — Veje ga zgrabijo in držé, da ne more nikamor, ne gori, ne doli. Na strašno vpitje prileté sosedje, da bi mu s hruške pomagali; splezajo tedaj na njo, pa ož čuda, tudi oni ne morejo

s hruške. Zdaj si ne upa nobeden več na drevó, ampak vsi se čudijo in pokrižujejo ter strmé čakajo, kaj bode.

Zdaj pride starka s polja domov; lahko si mislimo, kako je bila vesela, ko vidi, da se jej je želja izpolnila, da je tat ugrabljen na vejah obvisel.

Na njeno besedo izpusté veje tata, in ko ga dobro okrega in posvari, izpustí ga tudi ona. Za naprej ni bilo nikoga več na hruško. — Ne dolgo potem pride k njej tudi stara žena — smrt. Starka jo počaka in sprejme mirno brez strahú. Nad tem pa se čudi smrt ter reče starki: „Ti si me tako mirno sprejela, in vendar se me drugi ljudje tako zelo bojé!“ — „Zakaj bi se te bala?“ odgovorí stara Skrb, „dosti imam nehvaležnega sveta, pač si mi že dobro došla!“ — „Prav, starka!“ pravi na to smrt, „hajd tedaj z menoj!“ — „Rada pojdem s teboj,“ pravi Skrb, „toda izpolni mi poprej le še eno željo. Rada bi namreč okusila še enkrat svojih hrušek, ki so mi bile edino blago.“ — „Ako ne želiš nič več, stara, pojdi drage volje po nje.“ — „Oh, kako sem stara in slaba, kako neki zlezem na drevo, sosedje pa so čudni ljudjé. Ali ne bi hotela ti tako dobra biti, da zlezeš na drevo, pa mi prineseš eno hruško?“ —

Smrt se dá pregovoriti in spleza hitro na drevo, ali zdaj ne more več doli. Starka je bila kaj zelo vesela, da je smrt tako prekanila ter jo pustí nekoliko dni na hruški. Te dni ni nihče na svetu umerl. Naposled izpustí starka smrt, ker jej je obljubila, da ne pride nikoli po njo.

In tako vam smrt potuje križem sveta; tudi še dandanes ruši in kolje staro in mlado. Skrbi ubiti ali umoriti in odnesti sè sveta pa vendar ne more!

41. Na grobéh.

Blagor mu, ki se spočije, V črni prsti v Bogu spi! Lepše solnce njemu sije, Lepša zarja rumení.	Ne slepi rumeno zlato, Čast, ime, naslov in stan; Smrt pobrati pod lopato, Kar rodil je beli dan.
Tiha zemlja ga ne drami, Strasti ne buči vihár; Bratoljubje vlada v jami, Greje prah ljubezni žar.	Krije vse odeja ena; Reve in škrlatnike; Zgrinja travica zelena Vsem enake prtíče.
Britke tuge, bolečine, Duhomorni trop skrbí, Žalovanje grenko mine, Potok solz se posuší.	Blagor mu, ki se spočije. V črni prsti v Bogu spí! Lepše solnce njemu sije, Lepša zarja rumení.

Fr. Cegnar.

42. Spominjaj se smrti!

Dolgost življenja našega je kratka,
Kaj znancev že zasula je lopata!
Odprta noč in dan so groba vrata;
Alj dneva ne pové nobena prat'ka.

Pred smrtjo ne obvarje koža gladka,
Od nje nas ne odkup'jo kupi zlata,
Ne odpodí od nas življenja tata
Veselja hrup, ne pevcev pesem sladka.

Naj zmisli, kdor slepoto ljubi sveta
In od veselja do veselja leta,
Da smrtna žetev vsak dan bolj dozori.

Zna biti, da, kdor zdaj vesel prepeva,
V mrtvaškem prtú nam pred koncem dneva
Molčé trobental bo: „memento mori!“

Fr. Preširen.

43. Večer.

Tihi mrak zemljó pokriva, Božji sel skrbnó iz raja
Luna sred nebá veslá; V solzne kraje pride spet,
V gozdu slavec že počiva, S spanjem vtrujene navdaja,
Pesmic milih ne žvrgljá. Pokoj nosi križem svét.

Ne žaluje več sirota,
Rana več je ne boli,
Ker jo v tihi sen zamota,
Žalost vsako prepodí.

G. Krek.

44. Večerna molitev.

Zadnjič danes strune zadonite,
Proti nebu hvalni glas nesite
Njemu, ki prižiga luč višavam,
Njemu, ki pošilja mir nižavam!

Z mrakom se mi bliža mirno spanje,
Mile naj sladijo mi ga sanje!
V rajskem svetu duh se naj sprehaja,
Dokler jutra svit me ne omaja.

Dan za dnevom urno se pomiče,
Vsaki večer resen glas nam kliče,
Da rúmeno solnce kdaj se skrije,
Ali zjutraj več nam ne posije.

Torej strune žalostno donite,
Proti nebu hvalni glas nosite
Njemu, ki pošilja mir v nižave,
Njemu, ki nas vabi na višave! —

A. Umek.

45. Martin Krpan.

I.

V Notranjem stoji vas, Vrh po imenu. V tej vasici je živel v starih časih Krpan, močen in silen človek. Bil je neki tolik, da ga ni kmalu tacega. Dela mu ni bilo mar; ampak nosil je od morja na svojej kobilici angleško sol, kar je bilo pa že taistikrat ostro prepovedano. Pazili so ga mejači, da bi ga kje nehotoma zalezli; poštenega boja ž njim so se bali prav tako, kakor pozneje Štempiharja. Krpan se je pa vedno umikal in gledal, da mu niso mogli do živega.

Bilo je po zimi, in sneg je ležal krog in krog. Držala je samo ozka gaz, ljudem dovoljna, od vasi do vasi, ker takrat še ni bilo tako cest, kakor dandanes. V naših časih je to vse drugače, se vé da; saj imamo, hvala Bogu, cesto do vsacega zelnika. Nesel je Krpan po ozkej gazi na svojej kobilici nekoliko stotov soli; kar mu naproti prižvenketá lep voz; na vozu je pa sedel cesar Janez, ki se je ravno peljal v Trst. Krpan je bil kmetski človek, zato ga tudi ni poznal; pa saj ni bilo časa dolgo ozirati se; še odkriti se ni utegnil, temveč prime brž kobilico in tovor ž njo, da ju prenese v stran, da bi je voz ne podrl. Menite, da je Krpana to kaj mudilo, ka-li? Bilo mu je, kakor komu družemu stol prestaviti.

Cesar to videvši, velí kočijažu, da naj konje ustavi. Ko se to zgodi, vpraša silnega moža: „Kedo pa si ti?“ Ta mu dá odgovor: „Krpan mi pravijo; domá sem pa z Vrha od svete Trojice, dve uri hodá od tukaj.“

„I kaj pa nosiš v tovoru?“ cesar dalje vpraša.

Krpan se naglo izmislí in reče: „I kaj? Kresilno gobo pa nekaj brusov sem naložil, gospod!“

„Na to se cesar začudi in pravi: „Ako so brusi, po kaj so pa v vrečah?“

Krpan se ne umišlja dolgo, ampak urno odgovori, kakor vsak človek, ki vé, kaj pravi: „Bojim se, da bi od mraza ne razpokali; zato sem jih v slamo zavil in v vrečo potisnil.“

Cesar, ki mu je bil silni možak všeč, dalje pravi: „Anti véš, kako se takej reči streže! Kaj pa, da si konjiča tako lahko prestavil? Res nima dosti mesá, pa ima vsaj kosti.“

Krpan se malo zareži in pravi: „Vem, da imajo vaši konji več mesá; pa vendar ne dam svoje kobilice za vse štiri, ki so tukaj napreženi. Kar se pa tiče prestavljanja, gospod! upam si nesti dve taki kobilici dve uri hoda in tudi še delj, če je treba.“

Cesar si misli: *To veljá, da bi se zapomnilo, — in velí pognati.*

Minilo je potem leto in nekateri dan. Krpan je pa zmerom tovoril po hribih in dolinah. Kar se pripeti, da pride na Dunaj strašen velikán, Brdáv s po imenu. Ta je vabil, kakor nekedanji Pegam, vse junake našega cesarstva v boj. Ali cesar pa tudi ni imel tako boječih ljudi, da bi dejal: nihče si ni upal nad-enj; toda kedor se je izkusil s njim, gotovo je bil zmagan. Velikan pa ni bil mož usmiljenega srca; ampak vsacega je umoril, kogar je obladal. — *To je cesarju začelo iti po glavi: lejte-si no! kaj bo, kaj bo, če se Brdavs ne ukrofi? Usmrtil mi je že vso najvišjo gospodo! Tako je cesar toževal, kočijaž ga je pa slišal. Pristopi tedaj z veliko ponižnostjo, kakor gré pred tolikim gospodom, in pravi: „Cesarost! ali več ne morete pametovati, kaj se je godilo predlansko zimo blizu Trsta? Tisti Krpan, ki je tovoril s kresilno gobo in brusi, ne veste, kako je kobilico v sneg prestavil, kakor bi nesel skledo na mizo? Če ne bo Krpan Brdavs premogel, drugi tudi ne, tako vam povem.“*

„Saj res,“ pravi cesar, „precej se mora ponj poslati.“

Poslali so veliko, lepo kočijo po Krpana. Ta je bil ravno tačas natovoril nekoliko soli pred svojo kočo; mejači so bili pa vse čisto ovédeli, da se zopet napravlja po kupčiji. Pridejo tedaj nad-enj ter se ga lotijo; bilo jih je petnajst. Ali on se jih ni ustrašil; pisano je pogledal in prijel prvega in druge ž njim omlatil, da so vsi podplate pokazali. Ravno se je to vršilo, kar se v četvér pripelje nova lepa kočija. Iz nje stopi cesarski sel, ki je vse videl, kar se je godilo, in naglo reče: „Zdaj pa že vém, da sem prav pogodil. Ti si Krpan z Vrha od sv. Trojice, kaj ne?“

„Krpan sem,“ pravi ta; „z Vrha tudi, od sv. Trojice tudi. Ali kaj bi pa radi? Če mislite zaradi soli kaj, svetujem, da mirujte; petnajst jih je bilo, pa se jih nisem bal, hvala Bogu; samo enega se tudi ne bom.“

Sel pa, ki gotovo ni vedel, zakaj se méni o soli, reče na to: „Le urno zapri kobilu v konják, pa se hitro pražnje obleci, pojdeva na Dunaj do cesarja.“

Krpan ga nevéрно pogleda in odgovori: „Kedor če iti na Dunaj, mora pustiti trebuh zunaj, to sem slišal od starih ljudi; jaz ga pa menim sè seboj nositi, koder bom tovoril in dokler bom tovoril.“

Služabnik mu pravi: „Nikar ti ne misli, da šale uganjam.“

„Saj bi tudi ne bilo zdravo,“ reče Krpan.

Na to zopet govori sel: „Kar sem ti povedal, vse je res. Ali več ne veš, kako si bil umaknil predlansko zimo kobilico kočiji s pota? Oni gospod na vozu je bil cesar, pa nihče drugi, véš!“

Krpan se začudi in pravi: „Cesar? — Morda vendar ne?“

„Cesar, cesar! Le poslušaj! Prišel je zdaj na Dunaj hud velikan, ki mu pravimo Brdavs. Tak je, da ga nihče

ne ustrahuje. Dosti vojakov in gospode je že pobil, pa smo rekli: če ga živ krst ne zmore, Krpan ga bo. Lej, ti si zadnje upanje cesarjevo in dunajskega mesta.“

Krpana je to s pridom utešilo. Jako dobro se mu je zdelo do vsega, kar je slišal, in reče tedaj: „Če ni družega, kakor taisti Brdavs, poslušajte, kaj vam pravim! Petnajst Brdavsov za malo južino, to je meni toliko, kolikor vam kamen poriniti čez lužo, ki jo preskoči dete, sedem let staro; samo vedite, da me ne bodete vodili za nos!“ — To reče in brž dene sol s kobile, kobilo pa v konják, gre v kočo ter se praznje obleče, da bi ga pred cesarjem ne bilo sram. Ko se preobuje, ven priteče in sede v kočijo, ter naglo zdrčita proti Dunaju. Na Dunaji ga prijazno sprejmejo.

III.

Prišel je čas boja s velikanom; bilo je ravno svetega Erazma dan. Krpan vzame lipov kij in mesarico, izbere si v cesarskem konjaku čvrstega konja pa jezdi iz mesta na travnik, kjer se je Brdavs bojeval. Martina je bilo čudno gledati. Njegov konj je bil majhen, noge je imel velike, tako da so se skorej po tleh za njim vlekle, na glavi je pa nosil, star klobuk širokih krajev, na sebi pa debelo sukno iz domače volne; vendar se nobenega ni bal.

Ko ugleda Brdavs jezdeca, svojega sovražnika, začne s krohotom smejati se in reče: „Ali je to taisti Krpan, ki so go poklicali nad mene tako daleč, tam z Vrha od sv. Trojice? Mar bi raje bil ostal doma za pečjó, da ne bi cvelil svoje stare matere, ako jo še imaš, da bi ne žalil svoje žene, ako ti jo je Bog dal. Pojdi mi izpred oči, da te videl ne bom, pa le naglo, dokler mi je srce še usmiljeno. Če me zgrabi jeza, ležal bož na zemlji krvav, kakor je sam cesarjev sin in sto drugih!“

Krpan mu odgovori: „Če nisi z Bogom še spravljen, urno skleni, kar imaš; moja misel ni, dolgo čakati, mudi se mi domov za peč. Tvoje besede so mi obudile v srci živo željo do svoje kočee in do svoje peči; ali poprej vendar ne pojdem, da tebi vzamem glavo. Pa ne zameri! To mi je naročil moj gospod, cesar; jaz nisem vedel ne za té, ne za tvoje velikanstvo in za vse krvave poboje. Prijezdi bliže, da si podava roke: nikoli si jih nisva poprej, nikoli si jih ne bova pozneje; ali pravijo da Bog nima rad, če pride kedo z jezo v srci pred sodnji stol.“

Velikan se nekoliko začudi, ko to sliši. Naglo prijezdi, ter mu podá svojo debelo roko. Krpan mu jo pa tako stisne, da precej kri izza nohtov udari.

Brdavs malo zareži, pa vendar nič ne pravi, ampak misli si: ta je hud in močen: pa kaj bo — kmet je kmet; saj ne zna bojevati se, kakor gre junakom.

Urno zasukneta vsak svojega konja in zdirjata si od daleč zopet naproti. Brdavs visoko vzdigne meč, da bi že o prvem odsekal sovražniku glavo; ali ta mu urno podstavi svoj kij, da se meč globoko zadere v mehko lipovino; in predno ga velikan more izdreti, odjaha Krpan z malega konja, potegne Brdavsca na tla, pa ga položi, kakor bi otroka v zibel déval, ter mu stopi za vrat in reče: „No, zdaj pa le hitro izmoli en očenašek ali dva, in pa svojih grehov se malo pokesaj; izpovedal se ne boš več, nimam časa dolgo odlašati, mudi se mi domov za peč: znaj, da komaj čakam, da bi zopet slišal zvon, ki poje na Vrhu pri sv. Trojici.“ To izreče pa vzame počasi mesarico, odseka mu glavo in se vrne proti mestu.

Dunajčanje, ki so do zdaj le od daleč gledali, prideró k njemu, tudi sam cesar mu pride naproti, pa ga objame pričo ljudstva. ki je vpilo na vse grlo: „Krpan je nas otel! Hvala Krpanu, dokler bo Dunaj stal!

46. Ubežni kralj.

Noč je temna, podkve jeklo pôle;
Lej po gozdu kralj ubežen jaha.
Zgubil vojske, zgubil zemlje svoje,
Skriva se ko zver po lesu plaha,
Nima žene, hčere, ne sinova,
Vse mu vzela vražna je sekira.
Koča vsaka duri mu zapira;
Spremljevalca nima pot njegova.

In zajezdi v gosto drevje lesa.
Konj se zdrsne, neče delj bežati,
V stran zahrska, kvišku pnè ušesa;
Brezno vidi pred sebój zijati. —
Kralj pa gleda in zastónj ugiblje;
S konja stopi, k veji ga priveže,
Plašč pogrne, nanj ves truden leže:
Sladki sen nad breznom ga zaziblje.

Dihnejo mu sanje v trudno glavo:
„Stol kraljevi iz zemljé mu rase;
„On pa seda nanj s častjo in slavo,
„Bogat, venčan, ko nekdanje čase.
„Zida se nad njim poslopje širo,
„Razsvetljeno, v zlatu lesketáje;
„Stavijo se veže na vse kraje,
„Zunaj čuje straže hojo mirno.“

„Prebudí se bobnov ropotanje,
„Prebudí se grom trobént vojaških,
„Vstane žvenket in ostrog rožljanje,
„Ide truma vojvodov junaških;

„Gre med njimi knez iz zemlje tuje,
„Ki mu hotel je deželo vzeti;
„Zmagan ide, ž njim tovarši vjeti,
„Klanja se mu, silni meč daruje.“

„Zadonijo spet trobente glasne,
„In prikaže se obraz kraljice;
„Ž njo sinovi, ž njo so hčere krasne,
„Njoj visoke stréžejo device.
„Tu gospôda kralju vsa zavpije:
„Bog ti slavo hrani čase večne!
„Svetlim vnukom tvojim dneve srečne!
„Hrum veseli po dvorinah bije.“

Vzdihne v živih sanjah kralj: „Carujem!
Oh podobe gledal sem neznane,
Da ubežen skrivam se po tujem.“
V sanjah kvišku, kakor jelen, plane;
Hoče k svojim — roke širi — pada!
Meč z oklepom v dno brezná brenkoče:
Konj se strga, podkve vdar ropoče:
Krokotajo vrani iz prepada!

Fr. Levstik.

47. N o č.

Solnce rumeno	Tam na iztoku
Goro zeleno	Pa na oboku
Zadnjič poljubilo je;	Luna prikaže glavó;
V krilo temine	Bolj se užiga,
Hribje, doline	Vedno bolj miga
Tiho zavili so se.	Zvezdic prijazno zlató.

S. Jenko.

Iz zemljepisja.

48. Kedo?

Kedó je trate, gaje ozelénil,
Kedó sejal cvetlice po livadah,
Kedó sadil drevesa med pečine,
Kedó je stavil gozde na strmine?

Kedo na skalo je naslonil skalo,
Kedo je skladal gore velikanske,
Kedo votline dolbel iz votline,
Kedo pogrnil zemljo rodovito?

Kedo je stvaril jezera, potoke,
Kedo razliva reke v širno morje,
Kedo užiga treske gromovite,
Kedo pošilja dež in roso svetlo?

Kedo nad nami je razpel obnebjé,
Kedo utrdil nebu svete zvezde,
Kedo udružil mirno luno zvezdam,
Kedo žareči svit podaril solncu?

Kedo po cvetji kaže pot bučeli,
Kedo postrvi dá plavute bistre,
Kedo ubral je slavcu mile strune,
Kedo jelenu dal je brze noge?

Kedo je stvaril modrega človeka,
Kedo mu čelo proti nebu dvignil,
Kedo izročil mu vladarstvo zemlje,
Kedo udihnil dušo mu nesmrtno?

Iz „Glasnik“-a.

49. Podoba naše zemlje.

*Dozdeva se nam, da je zemlja velik, raven krog.
Vidi se nam, da tja čez rob zemeljskega kroga ni
ničesa, da je tam nebo tako rekoč na zemljo povez-
neno. A vid pogosto vara človeka!*

*Ko bi kedo zapustil domači kraj ter hodil vedno
proti zahodu, prišel bi sè suhega na morje, z morja
zopet na suho in tako naprej. Toda naenkrat, ko
začne premišljevati, kako dolgo je že od doma in
kako daleč mu je še iti, da pride do kraja zemlje,
na enkrat je vse tako, kakor je bilo doma. Čudno
mu je pri srci; on sliši domači jezik govoriti in
zagleda nazadnje zvonik, ki ga je tudi že videl.
Prišel je domov, kraja zemlje pa ni zagledal. Potoval
je namreč krog zemlje, kakor bi s kredo potegnil črto
okoli obla.*

*Že v letih 1519—1522 je pogumni mornar
Ferdinand Magalhaens prvokrat krog zemlje po-
toval. Vedno proti zahodu jadraje je prišel od vzhoda
prav tja nazaj, od koder je bil odplul. Za njim so*

mnogi drugi tako potovali okoli zemlje in sicer na raznotere strani. Avstrijanska fregata *Novara* je leta 1857. jadrala proti vzhodu in leta 1859. od zahoda se vrnila v domače pristanišče.

Zemlja je tedaj krogla, in sicer malo naploskana krogla, kakor n. pr. jabolko.

50. Razne točke in črte na zemlji.

Zemlja ima kakor vsaka krogla svoje središče. Ravna črta, ki si jo mislimo od površja skozi središče do nasprotni strani potegneno, zove se *premer*. Premer od severa proti jugu je *zemeljska os*; njeni skrajni točki pa sta *tečajaja* (severni in južni).

Črta enako daleč od obeh tečajev okoli zemlje potegnena je *ravník* (ekvator). Meri pa 4000 Mm in deli zemljo v *severno* in *južno* poloblo. Z ravnikom vstric položeni krogi so *vzporedniki*, ki si jih premnogo lahko mislimo okoli zemlje potegnenih. Najimenejši vzporedniki so: dva *povratnika* (rakov in kozorožcev) in dva *tečajnika*. Ravniku na obeh stranéh se razprostira do povratnikov *vroči podnebni pas*; med rakovim povratnikom in severnim tečajnikom je *severni zmerni pas*, med kozorožcevim povratnikom in južnim tečajnikom pa *južni zmerni pas*; od tečajnikov do tečajev sta *mrzla pasa* (severni in južni).

Poldnevnik so oni krogi na zemeljskem površji, ki držé od tečaja do tečaja ter navpik

režejo ravnik. Vsak poldnevnik ali meridiján deli zemljo v vzhodno in zahodno poloblo. Ljudje stanujoči ob istem poldnevniku imajo istočasno poldne. Vzporodniki in poldnevnik delajo stopinjsko mrežo, ki jo vidite na globusu in na zemljevidih.

51. Solnce.

Kadar solnce zjutraj izza gorá v čisti jutranji zrak gleda, zdi se nam precej blizu, in vendar je skoraj 15 milijonov Mm od nas oddaljeno.

Znano je, da topova krogla jako urno leti. Če bi vojak na solnci trdo nabit top ravno na vas pomeril, smeli bi v istem trenutku, ko bi ga oni zasmodil, z mirno vestjo se uleči in dobro spati. Smeli bi brez nevarnosti stati na istem mestu še marsikateri dan; krogle bi še le ne bilo. Dorasli bi v tem v krepke mladeniče in može, kroglo popolnoma pozabivši; kajti dospela bi še le v 24 letih na zemljo. Železnični brzovlak pa bi moral drdrati celó 300 let, predno bi se pripeljal od solnca do zemlje.

Ker je solnce tako daleč od nas, zdi se nam tudi kakor mala plošča. V resnici pa je tako velika krogla, da bi iz nje lahko naredil $1\frac{1}{2}$ milijon zemeljskih obel. Čudimo se tej velikosti, — in vendar so nekatere zvezde še večje od solnca. Kako velik in mogočen pa mora biti še le isti, ki je zemljo, solnce in zvezde ustvaril?

52. Solnce in zemlja.

Vidi se nam, da se pomika solnce vsak dan od vzhoda do zahoda, in da zemlja mirno stoji. Tako se nam kaže; a vendar ni tako. Če se peljemo na katerem hitrem vozu ali pa po železnici, vidi se nam, da drevesa in hiše mimo nas leté. Vemo pa, da popotniki dalje gredó, in da druge reči ostajajo na svojem mestu. Enako se godí tudi sè zemljo. Dozdeva se nam sicer, da zemlja stoji, in da solnce hodi vsak dan od vzhoda do zahoda. A ravno nasprotno je resnica. Solnce stoji, zemlja pa se vrtí okoli svoje osí od zahoda proti vzhodu.

Zemlja se v 24 urah enkrat zasuče okoli svoje osi. To vrtenje nareja dan in noč. Proti solncu obrnena stran ima dan, nasprotna polovica pa noč. Ko se zemlja suče okoli svoje osi, ne ostaja zmerom na enem mestu. Pomika se namreč tudi okoli solnca, in sicer od zahoda proti vzhodu po pakrožnej poti, ki se zove zemeljska draga. Da zemlja enkrat obhodi solnce, potrebuje 365 dni in šest ur. Ta čas imenujemo leto. Šest ur čez 365 dni je pa v štirih letih en dan; zato je vsako četrto leto prestopno leto, katero ima 366 dni.

Zemeljska os ne stoji navpik na zemeljskej dragi (ekliptiki), ampak je k njej tako naklonjena, da jo reže v poševnem kotu $66\frac{1}{2}^{\circ}$. Ona pa tudi obdrži vedno isto mer v svetovnem prostoru. Ker tedaj zemlja okoli solnca teka, in ker je zemeljska os enakomerno pošev položena, zato stoji zemlja vsak trenotek drugače proti solncu. To pa dela izpremembo letnih časov, to dneve daljša in krajša.

53. Luna.

Prijazna luna, ki po noči tako milo sveti, zvesta je spremljevalka naše zemlje. Zdi se nam, da je luna blizu solnčne velikosti, in vendar je veliko manjša od solnca, celó 50 krat manja od zemlje. Da se nam luna tako velika vidi, izvira iz tega, da je samo 38000 Mm od nas oddaljena. Od solnca bi topova kraglo še le v 24 letih na zemljo priletela, od lune pa že v 20 dnevih!

Kakor zemlja okoli solnca, pomika se luna okoli zemlje; nam pa se zdi, da je narobe. K solncu obrnena polovica je svetla, druga pa temna. Ker se luna enako zemlji vrtí krog same sebe ali krog svoje osi, ni vedno ena polovica svetla, druga pa temna. Zemlja se okrog svoje osi zavrtí v 24 urah, luna pa krog svoje v 27 dnevih in 7 urah. Dan je na luni tako dolg, kakor pri nas dva tedna, in ravno tako dolga je noč.

Krog zemlje pride luna v 29 dnevih in 12 urah enkrat; v enem letu jo tedaj obhodi več ko 12 krat.

Ker se luna okoli zemlje in sè zemljo vred okoli solnca pomika, izpreminja se vedno stanje teh teles drugoga proti drugemu: po tem nastajajo lunine izpremembe.

Mlaj je, kadar stoji luna med solncem in zemljo, ali malo višje, ali nižje. Ker je takrat le nje nerazsvetljena polovica k zemlji obrnena, ne vidimo je. Po mlaji se pomika luna na svojem potu med solncem in zemljo dalje; takrat opazujemo le ozko progo razsvetljenega polobla, ki vedno rase. Teden dni

po mlaji zagledamo luno ravno v jugu, kadar solnce v zahodu stoji; vidimo pa polovico njenega od solncu razsvetljenega polobla v podobi črke **D** ter pravimo, da je prvi krajec.

Dva tedna po mlaji stoji luna solncu nasproti; ona vzhaja, kadar solnce zahaja, in nam kaže vso razsvetljeno polukroglo. Pravimo, da je polna luna ali ščep.

Sedem dni po ščepu vzhaja luna še le o polnoči kažoč se v podobi črke **C**. Pravimo, da je zadnji krajec. Od zdaj se njeni svetli kos vedno bolj izmanjšuje, dok da v sedmih dnevih zopet mlaj nastopi.

Luna ima torej trojno gibanje.

54. Solnčni in lunini mrk.

Mrk nastane, kadar stojé solnce, luna in zemlja v ravnej črti druga z drugo. Ako se o mlaji pomakne temna luna ravno med zemljo in solnce, zatemni se solnce, ker njegovi žarki ne morejo dospeti na zemljo. Oni deli zemlje, kamor pade lunina senca, imajo solnčni mrk. Če nam luna vse solnce zakrije, nastane popolni, drugače pa delni solnčni mrk

O ščepu se včasih pripetí, da stopi zemlja ravno v črto med solnce in luno; takrat ne more solnce obsijati lune, ker je zemlja njegovim žarkom na poti. Pravimo, da je luna mrknila. Tema, ki jo opazimo na luni, ni družega, nego senca naše zemlje. Lunini mrk, ki se godí le o ščepu, kakor solnčni le o mlaji, je ali popolni ali delni.

55. *Nebesna telesa.*

Visoko nad nami se razpenja neizmerni nebesni prostor; tam vidimo solnce, luno in brez števila zvezd. Solnce ni svetla plošča, kakor se nam dozdeva, marveč prevelika svetla krogla. Ravno take podobe so tudi luna in zvezde. Solnce, luna, zvezde se imenujejo svetovi. Tudi zemlja, na katerej prebivamo, je tako svetovno telo ali svet.

Solnce razsvetljuje in ogreva našo zemljo in luno, pošilja pa svojo svetlobo tudi mnogim drugim svetovnim telesom, ki tekajo kakor naša zemlja okoli solnca. Takim svetovnim (nebesnim) telesom pravimo premičnice ali planeti. Zemlja je po takem premičnica, luna pa sopremičnica.

V neizmernem nebesnem (svetovnem) prostoru migljá pa tudi nebrojna množica takih teles, ki kakor solnce sè svojo svetlobo svetijo in se vidno ne premikajo drugo od drugega. Imenujemo jih zato nepremičnice ali stalnice.

Solnce je stalnica.

Nepremičnice so veliko večje od naše zemlje in se nam le zaradi tega tako drobne zdé, ker so silno daleč od nas. Od nepremične zvezde, ki je za solncem nam najbližja, potrebuje svetloba $3\frac{3}{5}$ leta, predno pride do nas!

Lepi belkasti pas, kateri drží na nebu od severa do juga, je rimska cesta. Pred ostrim daljnogledom se razkropí v brezštevیلno množico nepremičnic.

Razen stalnic, planetov in sopremičnic prikažejo se včasih še repate zvezde, katere tudi komete imenujemo. Odlikujejo se z lepo bliščečim jedrom in posebno z večjim ali manjšim svetlim repom. Repatim zvezdam so se ljudje vselej prav čudili. Prav naravno; čudimo se le temu, kar malokedaj vidimo, vsakdanje pa preziramo. Praznoverni ljudje menijo celó, da metlasta zvezda napoveduje vojsko, kugo in druge nadloge. A ne teh, ne drugih nadlog nam repatice ne naznanjajo; kažejo le vsemogočnost in neskončno modrost našega stvarnika.

56. Zemlja in njeni deli.

Vsa zemlja meri nad 5 milijonov Mm^2 . Le četrtnina tega površja je suhega sveta, tri četrti pa je mokrega. Suha zemlja se delí na pet delov.

Na vzhodnem poloblu so: Evropa, kjer mi prebivamo; nje se drži Azija ali Jutrovo, kjer je bil prvi človek ustvarjen, in kjer se je rodil naš izveličar. Afriko z neizmerno puščavo Sáharo loči od Evrope sredozemsko morje, od Azije pa sueški prekop. Avstralija se razprostira ravniku na jugu. Na zahodnem poloblu leži Amerika, ki jo je Krištof Kolomb našel l. 1492.

Ta del svetá je nam ravno nasproti ter ima noč, kadar je pri nas dan. Ta — navadno novi svet imenovana zemlja — je razdeljena v severno in južno Ameriko, ki ju sklepa ozko panamsko medmorje. Na zahodnem poloblu so tudi raztreseni mnogi avstralski otoki.

57. Morje.

Voda, ki v velikej množini suho zemljo obdaje, zove se ocean ali vesoljno morje. Morska voda je zelenkasta in slana ter se ne more piti. Mornarji morajo sredi morja za žejo pomreti, ako jim izmanjka sladke vode. Morje ni vedno in povsod enako mirno, ampak se giblje, sem ter tja pretaka, narašča in upada. Valovanje vzrokujejo vetrovi, ki pritiskajo na morsko površje ter ga plahitajo. Morski tokovi so ono gibanje vesoljnega morja, pri katerem se deli morja med vodenimi bregovi kakor po velicem vodotoku pretakajo. Kar so reke na suhem, to so tokovi na morji. Razen tega gibanja opazujemo, da morje redno pa 6 ur neprenehoma narašča, sledečih 6 ur pa ravno tako redoma upada. Naraščanje je plima (pritok), upadanje pa oseka (odtok).

Vesoljno morje se loči na pet velikih morij.

Severno ledeno morje se razprostira krog severnega tečaja ter obliva severno obrežje Evrope, Azije in Amerike. Drugod ga tečajnik loči od drugih morij.

Južno ledeno morje je okoli južnega tečaja ter sega do južnega tečajnika, kjer se meša z naslednjimi morji.

Atlantsko morje je veleširoka struga med Evropo, Azijo, Afriko in pa Ameriko. Tečajnika jo ločita od severnega in južnega ledenega morja, na jugovzhodnej in jugozahodnej strani pa se meša z indijskim in velikim morjem.

Sredozemsko morje je del atlantskega, jadransko s tržaškim in kvarnerskim zalivom in črno morje pa sta dela sredozemskega morja.

Veliko ali tiho morje sega do ledenih morij; na zahodu mu je Azija in Avstralija ograja, na vzhodu pa Amerika.

Indijsko morje se drži na jugu ledenega morja, na zahodu obliva Afriko, na severu Azijo, na vzhodu pa Avstralijo.

Vesoljno morje je v raznih krajih različne globokosti; njegova srednja globokost se ceni 3000—3200 m. Morje ne loči le suhega sveta, ampak ga tudi veže; kajti brez števila parnikov in jadrenic šviga po širokeji morskeji gladini, vozeč blago od obrežja do obrežja.

58. Prebivalci naše zemlje.

Zemlja živi mnogo milijonov ljudi, ki se razlikujejo po postavi, polti, laseh i. t. d.

Nam podobni ljudje z belo poltjo in lepo umerjeno postavo prebivajo ne le v vsej Evropi, ampak tudi še daleko tja po jutrovih deželah v velikem delu Azije in v severnej Afriki. Mnogo se jih nahaja celó v Ameriki in v Avstraliji.

V Afriki prebivajo črni zamorci z volni podobnimi lasmi, v Ameriki bakreno-rudeči Indijani, ki pa silno hitro odmirajo. Po vzhodnej Aziji stanujejo žolti Mongolci z gladkimi črnimi lasmi in malimi, zeló udrtimi očmi; na polotoku Malaki in po mnogih otokih velicega ali tihega morja so pa naseljeni rujavi Malajci.

Kakor ljudje, tako so tudi živali in rastline različno razdeljene po zemlji. V vročih krajinah na obeh stranéh ravnika rasto drevju podobne trave in vedno zeleni listovci; v gozdovih se zibljejo pisani ptiči ter se prepirajo mnogovrstne opice. Zemlja je tu rodovitna in daje človeku brez posebnega truda obilnega sadu. Tukaj se pa tudi skrivajo velike kače in roparske živali, namreč lev, tiger i. t. d.

V mrzlih krajih blizu tečajnikov celó črno jelovje postaja krivenčasto in pritlično; zemlja je neplo-dovita in pusta. Le malo je takih živalskih vrst, ki bi človeku živež dajale. Človek pa tudi v teh merzlih krajih srečno živi; tudi tukaj ljubi svojo revno domovino.

59. Evropa.

Evropa je sicer najmanjši, a najimenitnejši del zemlje. Tukaj stanujejo najbolj omikana in najmogočnejša ljudstva, imajoča posestev celó v drugih delih svetá. Evropa se razprostira po zmerno toplem pasu ter ima zató kaj zdravo podnebje. Proti severu sega do severnega ledenega morja, ob vzhodnej strani ze drží Azije; na jugu jo loči sredozemsko morje od Afrike, na zahodu pa atlantsko od Amerike.

V Evropi je več držav; med njimi je za nas najvažnejša avstrijsko-ogerska monarhija, ki se razprostira sredi tega dela sveta.

Našej očetnjavi na severu in zapadu se prostirajo države nemškega cesarstva; najodličnejše so: kraljestvo prusko z glavnim mestom Berlin; kraljestvo saksonsko (Dresden); kraljestvo ba-

varsko (München) in virtemberško (Stuttgart). Dalje proti zahodu so ljudovladi Švica ali Švajca (Bern) in Francosko (Pariz), kraljestvi Belgija (Bruselj) in Holandija ali Nizozemsko (Amsterdam), ter velikobritansko in irsko kraljestvo (London).

V severnej Evropi se nahaja tudi več kraljestev, namreč: Dansko (Kopenhagen), Švedija in Norvegija (Stockholm, Kristijanija); tu in po vsej vzhodnej Evropi se razprostira še rusko carstvo (Petrograd, Moskva).

V južnej Evropi je razen nekaterih kneževin turško cesarstvo (Carigrad) in kraljevine: Rumunija (Bukreš), Srbija (Belgrad), Grško (Atene), Italija (Rim), Španija (Madrid) in Portugalsko (Lizbona).

60. Iz severa.

Kadar pri nas žito zori in vrtnice najlepše cvetó, takrat so dnevi prav dolgi, noči pa kratke. V tem času pa našim bratom stanujočim v severnej Švediji in Norvegiji solnce ne zahaja. Kadar pri nas polnoči odbije, sveti solnce severnim Švedom še tako svetlo, kakor da bi nikedo ne smel zadremati. One dni njim jasno solnce kroži na obzorji in nikdar ne zahaja.

Dne 22. grudna imamo najkrajši dan in najdaljšo noč. A solnce pri nas vendar vsak dan vzhaja in zahaja, da-si se ne mudí tako dolgo na nebu, kakor o kresu. Od severnih krajev pa vzame takrat

za delj časa slovo. Tema je neprehenoma. Če pri nas poldne zvoní, je v daljnem severu še prav tako temno, kakor po noči. Le včasih to temo razsvetljuje veličastveni tečajni sij ali žar, ki je v podobi velikanskega pasa tako rekoč iz ognjenih ali žarečih trakov sestavljen.

Nam bi se gotovo solze potočile, ko bi nas solnce za več mesecev zapustilo. Tudi severnikom to ni posebno všeč. Zato željno pričakujejo časa, kadar morejo svetilnice zopet ugasiti. Ko se približuje tisti srečni dan, gleda staro in mlado hrepené proti onej strani neba, od koder bo jutranja zarja naznanila veseli solnčni prihod.

In vendar tudi tukaj človek srečno živi! Da-si je severna zemlja samo z mahovi in lišaji pokrita, če tudi nima niti našega žita, niti našega sadunosnega drevja, vendar bi je severnik ne zamenil za najbogatejšo in najrodovitnejšo. Naše domače živali v teh mrzlih in puščobnih krajih ne morejo živeti, samo pes je, kakor povesod, tudi tu človeku zvest tovariš. Da pa more severnik živeti, dal mu je Bog žival, ki nadomestuje konja in govedo, ovco in kozo. Ta žival je severni jelen.

61. Evropejci.

Evropejci so bele polti in lepo umerjene postave; gledé omike in duševnega razvoja prekosijo ljudi v drugih delih sveta.

Bistveno razliko med Evropejci kakor med raznimi ljudstvi sploh dela jezik, ki ga govoré.

Evropejci govore med seboj različne jezike, ki pa se izpeljujejo po večjem iz treh starejših jezikov, in sicer iz latinskega (laški ali italijanski, francoski, španski, portugalski in rumunski), iz germanškega (nemški, holandski, angleški, danski, švedski), in pa slovanskega: (ruski, rusinski, poljski, češki, slovenski, hrvatsko-srbski in bolgarski). Razen teh govore nekateri Evropejci še madjarski, turški in novogrški.

Prebivalci v Evropi so po večjem (nad $\frac{9}{10}$) kristijani; drugi so mohamedanci; nekaj je judov ali židov. Vsi ti časté le enega boga (enobožci).

Kristijani so ali katoličani, ali pa taki, ki so se od rimske cerkve ločili. Ti so ali grški razkolniki, ali pa protestantje, katerih vera je zelo različna.

Katoličani so na Laškem, Španskem, Portugalskem, Francoskem, Irskem, v Belgiji, južnej Nemčiji in v avstrijsko-ogerskej državi; nekaj jih je tudi na Švicarskem.

Protestantje prebivajo večinoma na Angleškem, v Škociji, severnej Nemčiji, Holandiji, na Danskem, Švedskem in Norveškem; nahajajo se pa tudi v Švici in v naši državi.

Grški razkolniki so na Ruskem in Grškem, mnogo jih je pa tudi na Turškem in Avstrijskem.

Mohamedanci živé samo na Turškem; judje so razkropljeni po vseh evropskih državah.

62. Domovina.

Beseda sladka, domovina!
Ne prideš več mi iz spomina;
Kot iskra živa v srci tliš,
Ljubezen k sebi mi budiš.

Ko solnca žar na tebe sije,
Srcé veselo v meni bije;
A žalost trga mi duhá,
Megla nesreč ak' te obdá.

Obličje ak' je jasno tvoje,
Veselo moja struna poje;
In če okó se ti solzí,
V potokih moje se topí.

O sijaj, sijaj, solnce milo!
Na ljube domovine krilo,
Obličje jasni jej temno
In kráši s cvetjem jo ljubó!

A. Praprotnik.

63. Avstrijsko-ogerska monarhija.

Za nas najimenoitnejša država je avstrijsko-ogerska monarhija, ki obsega 622.300 *Km*².

Če pogledamo zemljevid cesarstva, zapazimo, da mejí naša domovina (očetnjava) na Nemčijo, na Rusko, Rumunsko, Srbijo, Turčijo, Črno goro, na jadransko morje, Italijo, Švico in na kneževino Liechtenstein.

V južnem in južno-zahodnem delu našega cesarstva se vzdigujejo Alpe, katere so najvišje

gorovje v vsej Evropi. Po svojej snovini se ločijo v notranji pas ali prvotne Alpe in v dva postranska pasa, ali severne in južne alpeniške Alpe. Iz Alp dobiva Donava, tekoč sredi države, mnogo dotokov. Tam, kjer se dunajski gozd bliža Donavi, stoji Dunaj ali Beč, največje in najimenitnejše mesto vse monarhije in cesarjev sedež.

Od Dunaja teče Donava proti vzhodu prek dunajske kotline in male ogerske nižine, potem pa se obrne proti jugu in se valí prek velike ogerske planjave. To planjavo obdaja v severu in v vzhodu zeló razrasteno gorovje, Karpati po imenu.

Na severnej strani gorenje Donave se vzdiguje več pogorij, kakor: Šumava (Böhmerwald), Krušne ali Rudne gore (Erzgebirge) in Sudeti, ki obsegajo jizerske gore, Krkonoše (Riesengebirge) in Jesenike (Geschenke).

Monarhija obsega avstrijske in ogerske dežele.

Avstrijske dežele so:

1. Nadvojvodina avstrijska pod Anižo (Enns) z glavnim mestom Dunajem (Wien), ki je tudi glavno mesto vsega cesarstva;
2. nadvojvodina avstrijska nad Anižo (Linz);
3. vojvodina salcburška (Salzburg);
4. poknežena grofija tirolska in Vorarlberška (Innsbruck);
5. vojvodina koroška (Celovec, Klagenfurt);

6. vojvodina štajerska (Gradec, Graz);
7. vojvodina kranjska (Ljubljana, Laibach);
8. Primorsko (poknežena grofija goriška in gradiščanska, mejna grofija isterska in samosvoje tržaško mesto z okolico) z glavnim mestom Trstom (Triest);
9. kraljestvo dalmatinsko (Zader, Zara);
10. kraljestvo česko (Praga, Prag);
11. mejna grofija moravska (Brno, Brünn);
12. vojvodina sleška (Opava, Troppau);
13. kraljestvo gališko (Lvov, Lemberg);
14. vojvodina bukovinska (Černovice, Czernowitz).

Ogerske dežele so:

1. Kraljestvo ogersko (Buda-Pešta) z veliko kneževino erdeljsko;
2. kraljestvo hrvatsko in slavonsko (Zagreb, Agram.)

Vse te dežele ali kronovine so nerazdelni deli avstrijsko-ogerske dedne države, katere so od leta 1848. po vlado našega premilega cesarja Franca Jožefa I. Avstrijski cesarji so iz vladarske rodovine habsburško-lotarinske.

64. Avstrija za vse.

Ako li če,

Avstrija b'la je in bo za vse!

Zdaj brambovci zaukajte:

Bit' če, bit' če

Avstrija za vse.

Kadar tedaj če,
Nikogar se ne bojimo,
Brez skrbi, varni, trdni smo:
Bit' če, bit' če
Avstrija za vse.

In ker če,
Obeta Rudolf iz nebes:
Premagal bodeš Franc zares!
Ker Avstrija če,
Tud' bo za vse!

In ker če,
Avstriji bo pomagal Bog,
Da se razširi krog in krog:
Bit' če, bit' če
Avstrija za vse!

V. Vodnik.

65. Avstrijsko vodovje.

Glavna reka našega cesarstva je *Donava* ali *Dunava*. Idimo na parobrod in vozimo se po tem veletoku od tod, kjer v našo državo stopa, do tja, kjer jo zopet zapušča!

Pri bavarskem mestu *Passov* (Passau) prestopi Donava v gorenje Avstrijsko in sprejme *Ino*, katera jej iz Alp privaja obilo vodá. Tako povečana dere Donava mimo *Line-a*. Malo pod tem mestom se ž njo druží deroča *Travna*, ki svoje valove iz prelepe planinske pakrajine semkaj valí. Tej krajini s krasnimi jezери se pravi po nemško *Salckammergut*. Sè *Schafberga* vidiš 19 planinskih jezer.

Nekaj nižje se v Donavo izliva Aniča. Ta izvira na Saleburškem, teče prek gorenjega Štajerskega in dalje loči gorenje in dolenje Avstrijsko.

V dunajskejši nižini dela Donava nekaj lepih otokov, ki so z drevjem in grmovjem obrasteni. Ob bregovih so raztresene vasi in posamezne kmetije; na bližnjih hribih pa stojé gradovi ali pa razvaline, in nas spominjajo davno minolih časov.

Pod mestom K r e m s - o m teče Donava mirno skozi rodovitno tulnsko polje. Bolj ko se bližamo dunajskemu mestu, živahneje postaja na parobrodu. Mnogi se odpravljajo. Že nas pozdravlja visoki stolp stolne cerkve sv. Štefana. Kmalu potem se ustavi parobrod v širocem pristajališču. Po kratkem prenehljaji zasučé se zopet k sredi reke in plava dalje. Na levej in desnej se razprostirajo široke ravnine. Tam namaka z D i j o (Thaya) združena M o r a v a (March) moravsko polje in se izliva, delajoč mejo med Avstrijskim in Ogerskim, v Donavo; tu pa se plodovita dunajska kotlina na jugu končuje v nerodovitno pustinja pri dunajskem Novem mestu. Ta pustinja se imenuje k a m e n i t o polje; prek nje teče Litava (Leitha), ki na desnem bregu Donave Avstrijo mejí proti Ogerskemu. Nad Požunom (Preßburg) stopi Donava na ogersko zemljo in se razcepi v več panog, ki objemajo dva donavska otoka. Na desnem bregu sprejema Donava reko R a b o, v levo nje panogo pa se izliva V a g; pri trdnjavi K o m o r n se izteka N i t r a, nekaj nižje pa G r o n.

Pri V a c o v u (Waitzen) se obrne Donava proti jugu ter se skozi B u d a - P e š t o v mnogih ovin-kih počasi valí po velikej ogerskej nižavi. Pod O s e k o m se ž njo združuje D r a v a, ki svoje z M u r o pomnožene vode ob ogerskej meji semkaj priganja. Ko se pripeljemo do B e l g r a d a, vidimo, kako S a v a, ki je med potom razen S a v i n e, K o l p e in U n e nabrala dosti drugih rek, svoje valove v D o n a v o valí. Prej pa se je z D o n a v o združila že ribnata T i s a (Theiß) s pritekajočim S a m o š e m, K ö r ö š e m in M a r o š e m. Tisa je z D o n a v o zvezana tudi po F r a n c e v e m p r e k o p u.

Na daljnem teku dela Donava mejo med Ogerskim in Srbijo ter pri starej Ršavi zapušča našo državo. Tu stopimo z ladje; do črnega morja je še dolga pot.

Iz našega cesarstva drvé še druge reke v Donavo, namreč A l u t a, S e r e t in P r u t.

Razen Donave in njenih dotokov naj se ome-
nijo še sledeče vode:

V jadransko morje se izlivajo: Neretva in Krka v Dalmaciji, S o č a (Isonzo) na Goriškem, A d i ž a (Etsch) z I z a k o (Eisack) na Tirolskem. V severno morje se valita: R e n (Rhein), ki dela na kratkej črti mejo proti Švici; L a b a (Elbe) z J i z e r o, O g r o (Eger) in V e l t a v o (Moldau), v katero se zopet izlivajo pritoki V o t a v a in M ž a, L u ž n i c a in S a z a v a.

V vzhodno morje se iztekate O d r a in V i s l a (Weichsel). Odra izvira na Moravskem in sprejema Opavo, Visla pa prihaja iz Sleškega ter dobiva še pritoke Dunajec, San in Bug.

V črno morje drvi Dnjester, ki svoje vode na Gališkem zbira in se množi sè Strijem in mejnim Podgoričem.

Avstrija ima premnogo jezer; največ se jih nahaja med Alpami. Na Karpatih je razkropljenih brez števila jezer, ki jih ondotni Slovani „stavi“ ali „ples“ imenujejo; Nemci jim pravijo „morska oka“.

Tudi rudnic in zdravilnih vod (kopelji) šteje Avstrija prav mnogo; največ jih je na Češkem in Ogerskem.

66. Studenca.

Vštric spod goré zelene,
Izvírata studenca dva,
In kakor pot ju žene,
Hitíta v plan nevtegoma.

Na dvoje gresta pota
Na dvoje bolj, skoz bolj navdol;
Končala teke bota,
Al več se videla nikol'.

S. Jenko.

67. Avstrijske Alpe

se razprostirajo po deželah Donavi na jugu tja do državnih mej in do Save.

Alpe so sestavljene iz mnogih sklenenih gor ali iz pogorij, med katerimi se bolj ali manj rodovitne doline nahajajo. Po širokih dolinah in nižjih gorskih planotah je zemlja največ pripravna za poljedelstvo; v ožjih dolinicah in višje po gorah

se polje umika travnatej zemlji. V gozdih je mimo storžnjakov (šilovja) tudi še listnato drevje; čim višje pa prideš, tem bolj redki prihajajo listovci. Nazadnje se izgubi tudi šilovje; le tu pa tam zapaziš nekaj pritlikavih in starikavih grmov. Nad mejo zadnjega drevja se dviguje oni svet, ki ga navadno planine imenujemo. Pokrivajo ga razne trave, cvetlice in alpska zelišča, ki po letu preživé premnogo čred domačih živali. Todi živé tudi Alpam lastne živali, n. pr. divja koza. Nad planinskimi pašniki se vzpenjajo skalnate Alpe z golimi stenami. Sivo prodovje pokriva prepadna tla; le malokje zagledaš kako osamelo travico ali katero gorsko zelišče. V tej višavi mora si popotnik po več ur le med skalovjem in prodom iskati nevarne steze. Tu vlada večna tihota; le včasih zaropoče skala, ki se utrga od pečine in navzdol bučí; — le včasih se oglasi ropna ptica, ki svoj plén tu sem prinese, da ga v miru použije.

Skoro tri četrtnine alpskih vrhuncev na Avstrijskem kipé do visokosti sivega skalovja. Robati skalnati grebeni so jako različne podobe. Marsikateri vršaci pa se vzdigujejo še višje. Če niso preostri, pokriva jih večni sneg; na doljnih koncih snežnin pa se širijo ledniki.

Ni popisati, kako lepi in veličastni so videti snežniki od daleč, kadar jih obseva jutranje ali večerno solnce. Žareč kipé v sinje nebo; pravimo, da plamté. Najvišji vršác avstrijskih Alp je Ortles (4000 m) na Tirolskem.

68. Planinar.

Visoko vrh planin stojim,
V veselji rajskem tu živim;
Tam dol' ljudje prebivajo,
Veselje redko vživajo;
Prid' vrh planin,
Nižave sin!

Men' prvo solnce zablíščí,
Ko zajde, meni še svetlí:
Mrakóvi dol' stanujejo
In srca omrazujejo;
Prid' vrh planin,
Nižave sin!

Je poln čvrstih cvetlic moj stan,
Stojé viharju, zimi v bran;
Tam dol' mehkužne hirajo,
Se razcvetó, že vmirajo;
Prid' vrh planin,
Nižave sin!

Men' čiste sape zrak vedré,
Mi jasnijo glavó, srcé;
Tam dol' meglè se vlačijo,
Duhá moré in tlačijo;
Prid' vrh planin,
Nižave sin!

Studenci bistri mi tekó,
Pojé mi čredo in travó;
Tam dol' se reke zbirajo,
Jezove, breg podirajo;
Prid' vrh planin,
Nižave sin!

Po jasnem meni solnce gre,
Al' zvezde mígljajo svetlé;
Tam doli strele švigajo,
Med gromom hiše vžigajo;
Prid' vrh planin,
Nižave sin!

Bl. Potočnik.

69. Prebivalci avstrijsko-ogerske države.

Avstrijsko-ogerska država šteje 38 milijonov stanovalcev. Ti so razcepljeni na več národov, ki se zopet ločijo po veri in jeziku, pa tudi po šegah, po obleki ali noši. Vsi avstrijski in ogerski državljani se delijo pro svojem jeziku na 4 glavne vrste, namreč na Slované, Nemce, Romane in Madjare.

Prvi trije narodi prebivajo večinoma po goratih deželah; Madjari pa so naseljeni po srednjem ravnem Podonavji, le malo jih je tudi po erdeljskem višavji.

1. Slovanov je nad 18 milijonov; po stovališčih jih ločimo v severne in južne. Severni Slovani stanujejo po deželah hercinsko-sudetskih gor, po zahodnih in srednjih karpatskih krajinah in bližnjih ravninah; delé se na Čehé, Poljake in Rusine. Jugoslovani prebivajo po južnih straneh Alp, po kraškem svetu in po bližnjih vzhodnih ravninah; delé se na Slovence (nad 1,200.000), Hrvaté in Srbe.

2. Nemcev je 10 milijonov; bivajo po Vorarlberskem, severnem in srednjem Tirolskem, po

gornjem in dolnjem Avstrijskem, po gorenjem in srednjem Štajerskem in po zahodnem in severnem Koroškem; stanujejo pa tudi po drugih deželah med drugimi narodi, kakor Kočevarji na Kranjskem i. t. d.

3. Romani so tisti národi, katerih jezik izvira iz latinskega; štejejo jih $3\frac{1}{2}$ milijon. K njim pripadajo Italijani, Furlani in Rumuni.

4. Madjarov je nad $5\frac{1}{2}$ milijonov; med avstrijskimi narodi so ti zadnji posedli notranje pokrajine velike ogerske nižave.

Razen teh štirih poglavitnih narodov je še nekaj Židov, ki so raztreseni po vseh deželah, Armencev in Ciganov.

Kakor so avstrijski prebivalci različni po jeziku, tako dela med njimi razliko tudi vera. Razločujemo namreč kristijane, žide in tudi nekaj mohamedancev; največ je vendar kristijanov katoličanov.

Trdno dajmo se skleniti:

Sloga pravo moč rodí;

Vse lahkó nam bo storiti,

Ako združimo močí.

Brate vodi vez edina

Nas do cilja enega:

Živi cesar, domovina!

Večna bode Avstrija!

70. Na moje rojake.

Slovenec! tvoja zemlja je zdrava,
Za pridne nje lega najprava,
Polje, vinograd, gora, morjé,
Ruda, kupčija tebe redé.

Za uk si prebrisane glave,
Pa čedne in trdne postave;
Išče te sreča, um ti je dan,
Našel jo boš, če nisi zaspan.

Glej, stvarnica vse ti ponudi,
Le jemat' od nje ne zamudi;
Lenega čaka strgan rokav,
Pal'ca beraška, prazen bokál.

V. Vodnik.

71. Pridelki v avstrijsko-ogerskej državi.

Avstrijsko-ogerska država je bogata mnogoterih pridelkov. Zemlja je po večjem vsa rodovitna; nekatere krajinne pa se lahko merijo z najplodovitejšimi evropskimi deželami.

Poljedelstvo. Različnega žita se mnogo prideluje, zlasti na Českem, Moravskem, Gališkem, na ogerskej in slavonskej zemlji; v teh kakor po alpskih deželah se sadjereja vedno bolj povzdiguje. Na Českem raste izvrsten hmelj, katerega zdaj tudi na Štajerskem dobivajo. Po severnih krajinah našega cesarstva se prideluje dosti lanú, konoplje in pese za cukar. Vinoreja se nahaja povsod, le na gorenjem Avstrijskem, Salcburškem, Sležkem in v Galiciji ne najdeš vinogradov; največ vina dobivajo v deželah ogerske

krone. Lesú do zdaj še ni primanjkovalo, razen v Dalmaciji, po golej kraševini in ogerskih pustinjah.

Živinoreja zdaj še ne zadostuje vsem potrebam cesarstva. Najlepša goveja živina se nahaja po alpskih deželah, posebno na Tirolskem, Salcburškem in Štajerskem. Kônj je po vzhodnih kronovinah več, nego po zapadnih. Najbolj razvita pa je reja o v á c, zlasti na Moravskem, Sleškem, Českem, po dolnjem Avstrijskem in Ogerskem; manj zdatna je reja prešičev. Svile mnogo napravljajo po južnih krajinah. Nazadnje naj omenimo še štajerske kopune in češke fazane.

Kopanine so v našem cesarstvu prav mnogo-vrstne in bogate; najimennitnejše so: sol, premog in železo. Na severnem obnožji karpatskih gor se nahajajo neizmerne lege slanega kamena; največje solne jame so pri Vilički in Bohniji. Nekatere alpske dežele dajejo varjeno, Istra in Dalmacija pa morsko sol. — Črnega in rujavega premoga je obilo. To koristno palivo se nahaja v različnej meri po vseh kronovinah, le na Salcburškem in Bukovinskem ne; največ ga je na Českem, Sleškem, Moravskem in Štajerskem. Na Gališkem se dobiva petrolej. Dobrega železa je v našem cesarstvu posebno veliko; najboljše se nahaja na Štajerskem in Koroškem. — Živo srebro nam daje Idrija na Kranjskem, kotlo vino Ogersko in Tirolsko, svinec zlasti Koroško in Češko, cinek Kranjsko, cin ali kositer pa Krušne gore. Razen naštetih kopanin se na Avstrijskem dobivajo tudi druge koristne rude, prsti in kamenja.

Najboljši zdelki domače obrtnosti so različne tkanine iz prediva, pavolje, volne in svile, usnje in razno usnjeno blago, srebrnina in zlatnina, orodje in posodje iz železa, bakra, jekla, stekla in gline. Do 8 milijonov ljudi živi samo ob obrtnosti.

Avstrija ima tudi živahno **trgovstvo**, katero pospešujejo mnoga občila, kakor ceste, železnice, brodarstvo ali plovstvo po morji in rekah, pošte, telegrafi ali brzojavi. Najimnitnejša trgovišča v našem cesarstvu so: Dunaj, Praga, Budim-Pešta, Debrecin, Lvov, Brodi, Opava, Brno, Olomuc, Trst in Reka (Fiume). Trst je poglavitno tržišče za pomorsko trgovino.

I. Dežele v državnem zboru zastopane.

72. Nadvojvodina avstrijska pod Anizo.

(19.823 *km*², 2,330.600 ljudi.) Meje?

Te dežele je $\frac{3}{4}$ hribovite. Donavi na jugu stojé apneniške Alpe z Ötscherom, Raksalpo in Snežnikom (Schneeberg) in dunajski gozd (Wiener Wald). Na levi strani Donave se razprostirajo razne gore; srednji njih del se imenuje Manhart. — Največja ravnina je dunajska kotlina, katerej ob Moravi pravijo moravsko, proti Novemu mestu (Wiener-Neustadt) pa kamenito polje. Tulnsko polje je prav rodovnito.

Glavna reka je Donava, v katero se na desnem bregu izlivajo Aniza, Erlava in Litava, na levem Morava.

V tej deželi se prideluje veliko dobrega vina, zlasti v dunajskeji okolici. Obrtnost je zeló razvita; posebno od Dunaja do Novega mesta je mnogo fabrik.

Glavno mesto te dežele je Dunaj, ki je ob enem tudi glavno in stolno mesto vsega cesarstva. V tem največjem in najjimenitnejšem mestu naše monarhije prebiva nad milijon ljudi: tu je središče uradov, znanstvenih, obrtnih in trgovskih zavodov. Med mnogimi cerkvami je najslavniša ona sv. Štefana z 138 m visokim stolpom. Dunaj šteje s predkrajji vred 1,200.000 stanovalcev. V okolici stala lepa cesarska grada Schönbrunn in Laksenburg. Schwechat ima največjo pivovarno na evropskej celini, Pottendorf pa največjo predilnico za bombaž. Pomniti je še: Novo mesto, Baden, St. Pölten in Krems.

73. Nadvojvodina avstrijska nad Anižo.

(11.985 km², 759.600 prebivalcev.) Meje?

Večjo, južno polovico te bogate in dobro obdelane dežele pokrivajo severne apneniške Alpe in njih razrastki iz katerih se vzdigujejo najvišji vršaci; Dachstein ob viru Travné (3000 m), Priel in Pyrgas, Gore med Travnó in Ino — Hausruk — imajo dosti premoga. V severnej polovici so razrastki Šumave.

Glavna reka je Donava; nje desni dotoki so: mejna Ina sè Salico (Salzach), deroča a bistra Travná, ki teče skozi več prelepih jezer, Aniža sè Štíro (Steier).

Gorenje Avstrijsko prideluje obilo žita in sadja ter se odlikuje z veliko govejo živino. Bogata je dežela tudi kamene in varjene soli (Salzkammergut). V velikih fabrikah izdeluje razno železnino in jeklenino ter razpošilja po vsem svetu izvrstne kose in srpe.

Glavno mesto je Linc (41.000 lj.) ob Donavi. Pomniti je tudi: Freistadt, Ried, Hallstadt in Ischl sè solovarnicami, Gmunden (glavno založišče kuhinjske soli), Wels, Steyer, na sotočji Štíre in Aniže sè slovečo železno in jekleno obrtnostjo.

74. Salcburška vojvodina.

(7.152 km^2 , 163.000 ljudi.) Meje?

Salcburška dežela je skoro vsa gorata. Na jugu stojé prvotne Alpe, tukaj Visoke Ture (Tauern) imenovane, ki se na izvirkih Mure delé na Nizke Ture med Anižo in Muro in na koroško-štajerske Alpe. Največja reka je Salica.

Dežela ima obširne zelene pla ine in lepe senožeti, kar je živinorejo in mlekarstvo povzdignilo na prav visoko stopinjo. Pincgavska in pongavska goveda in pincgavski težki vprežni konji slové po vsej Avstriji. Solno-graško je bogato tudi soli, mramorja in mavca.

Glavno mesto Salcburg (25.000 lj.) sloví po lepej legi in raznih spomenikih zidarske umetelnosti; tu je sedež nadškofov. Hallein, soline; Gastein, imenitne toplice.

75. Poknežena grofija tirolska s Vorarlberškim.

(29.288 km^2 , 912.000 ljudi, 60⁰/₀ Nemcev, 40⁰/₀ Lahov.) Meje?

Tirolsko je najbolj proti zahodu pomaknena dežela našega cesarstva. Pokrivajo jo čez in čez najvišje Alpe v monarhiji; le ob rekah so sem ter tja ozke ravnice.

Prvotne Alpe zavzemajo ves prostor med reko Ino na severnej, in rekami Adižo, Izako in Rienco na južnej strani. Prelaz Brenner jih delí na ötzitalske gore, ki so večinoma z ledniki pokrite, in pa na Visoke Ture; iz teh se dviguje Veliki Venediger (3700 m). Adiži in Izaki na jugu se širi ortleško gorstvo z najvišjim vrhom v cesarstvu (Ortles 4000 m); vzhodno od teh so tridentinske planine. Predarelsko ali Vorarlberško in severno Tirolsko napolnjujejo severne apneniške Alpe.

Glavna reka Ina teče v Donavo, v katero se izlivajo tudi nekatere druge na Tirolskem izvirajoče reke. Ren dobiva nekaj dotokov iz Vorarlberškega ter jih drvi v severno morje. Adiža z Izako in pritočno Rienco pa valí svoje valove v jadransko morje. Ob meji je bodensko in gardsko jezero.

Prebivalci so po večjem Nemci, na južnem Tirolskem tudi Italijani. Največji zaslužek jim daje živinoreja in sirarstvo, po južnih krajih tudi vino, sadje in svila. Obrtnost je na Vorarlberškem zeló razvita.

Glavno mesto Inspruk (20.000 lj.) stoji ob Ini. Briksen in Botzen ob Izaki imata imenitno trgovstvo. Meran slovi zaradi milega podnebja, izvrstnega sadja in vina. Tudi ob Adiži sta postavljena Trident in Roveredo, največji mesti v laških Tirolih.

Na Vorarlberškem je ob bodenskem jezeru Bregenz.

76. Burja, zameti in plazovi v Alpah.

Čim višje stanujemo nad morjem, tem ostreji in mrzleji je zrak; če gremo tedaj po zimi na visoke gore, sneg vedno bolj suh in droben prihaja. Enako mrazu je tudi veter po višinah silovitnejši in mrzleji. Večkrat razsaja po visokih gorah grozen vihar, ko je v dolinah vse mirno in tiho.

Tu nastane mnogokrat strašna burja, ki namete po nekaterih krajih mnogo snega, pa ga nosi po dvajset in še več metrov visoko in ga potem zopet na drugih krajih pušča.

Največji zameti so po jarkih gorskih goličav in vrhuncev, tu ima namreč veter neznano moč, sneg pa je droben in suh. Gorjé popotniku, ako

pride v takih časih na gore; že marsikedo je našel v zametih svoj grob. Uhojena steza je že zametena; ni nikakšnega sledú, da bi se mogel po njem ravnati; tudi stopinje spredaj gredočega popotnika so popolnoma pokrite z debelim snegom. Polzki sneg, v kateri se noge popotnikove globoko udirajo, zeló ovira hojo, da prigazi v enej uri komaj streljaj daleč. Na tako težavnem potu obnemorejo mu kmalu vse moči. Veter mu nese oster sneg v obraz in oči tako silno, kakor bi ga zbadal z bodečimi iglami. Ničesa ne vidi več pred seboj; izpremenjena, sè snegom pokrita okolica zdi se mu popolnoma tuja, da ne vé kam obrniti se. Kakor brez uma gazi krog, ter se vedno bolj oddaljuje od prave poti.

Gorjanci zaznamenavajo pot po takšnih gorah večkrat z dolgimi drogi, ki jih zasade ob stezah v zemljo; kraj večjih cest pa so postavljene majhne hišice, preskrbljene z drvi, da bi mogel popotnik, kadar jame mesti, va-nje bežati ter si pri ognju okrepčati zmrzle ude.

Mnogokrat pa se zgodi, da silni vihar tudi droge in hišice popolnoma pokrije sè snegom. Zastonj išče potem tujec zavetja, da bi se odpočil; nekaj časa tava dalje, slednjič pa obnemaga. Vedno bolj se čuti utrujenega; tesno mu jame biti pri srci, zavednost ga zapušča.

Upajoč se nekaj počiti, vsede se v sneg, da bi nekoliko zadremal — ali revež zaspí trdno, da se nikdar več ne zbudi.

Groza je videti one, ki so se po velikih težavah rešili iz zametov; brki in lasje so jim naježeni, obleka zmrzla, noge vse ozeble. Celó obraz obdaje tanka ledena skorja, in vse obličje je tako zgrbljeno, da se človek svoje podobe ustraši, ako se pogleda v zrcalu. Nevarno je iti tacemu človeku koj v gorko izbo; kajti lahko si nakoplje hude ozeblin, ki ga muči potem morda vse življenje.

Za časa, ko še v Alpah ni bilo cest, kakor so dan današnji, in so ljudje hodili kar naravnost čez gore po sedlih, nahajala so se tudi po avstrijskih Alpah taka gostišča, kakoršno je še danes slavo znano sv. Bernarda na Švicarskem.

Še bolj nevarni so plazovi, ki nastanejo, če se sneg na dolgo in široko s hribov v doline spušča. Včasih se suh in droben sneg odtrga od strmih bregov in se s preveliko hitrostjo v nižine valí. Posebno poguben je zračni tlak — silni veter, ki ga takov suh plaz naredí; ta veter podere ali s koreninami izruje cele gozde, vzdigne ali prevalí velike skale, gorjanske kočé ali hiše ter jih razruši. Včasih se utrga premočeni in stlačeni sneg ter se drše po zeló strmem opolzem bregu; hitrost debelega plaza raste od hipa do hipa. Zračni tlak pred njim vse podere, kar plaz sam potem razdrobí in zakoplje. To so mokri plazovi. Od teh snežnih plazov pa moramo razločevati zemeljske vsade in posede.

77. Koroško.

(10.327 km^2 , 348.000 ljudi, 70°/_o Nemcev, 30°/_o Slovencev.)
Meje?

Koroška dežela je po večjem gorata in ima dolge doline, ki so v precej veliko celovško ravnino razširjene. V severnem delu se prostirajo ob deželnej meji Visoke Ture in koroško-štajerske Alpe; najbolj znana odrasleka teh gorâ sta Svinjska planina in Golovec (Koralpe). Dravi na desno so potegnene apneniške karnske Alpe, katere pontabelsko sedlo delí na zahodne in vzhodne. Vzpored sè zahodnimi so med Dravo in Zilo (Gail) zilske Alpe z Dobračem, s katerega ima potnik prekrasen razgled čez planinski svet. Vzhodne karnske Alpe se imenujejo Karavanke (Obir). Podobne so velikanskej steni, čez katero vodi več prelazov (Predel, Ljubelj i t. d.). Najvišji vršac na Koroskem pa je Veliki zvonar (Großglockner, 3800 m) s prelepim lednikom.

Poglavitna reka koroške dežele je deroča Drava, ki na Tirolskem izvira in pod dolenjim Dravburgom na Štajersko prestopa. Znameniti njeni dotoki na levem bregu so: gorenja Bela (Möll), Jezernica (Lieser), Krka (Gurk) z Glano in Labodnica (Lavant), na desnem pa Zila. Imenitnejša jezera so: belo, milstatsko, osojansko (Ossiach) in vrbsko; po vrbskem ali celovskem jezeru se vozi z ladjami parnicami.

Visoko gorata dežela ima zlasti v gorenjem delu mrzlotno in rastlinju malo ugodno podnebje; v dolnjih krajih pa je topleje. Najmilejše podnebje ima na jug odprta, a drugod dobro zagrajena labodska dolina.

Zbog hladnega podnebja in pomanjkanja ôrne zemlje Koroško ne prideluje toliko žita, kolikor ga potrebuje za svoje prebivalce. Tem bolj pa se pečajo Korošci z živino-

rejo; posebno se odlikuje goveja živina, pa tudi lepih kônj in plemenitih ovác imajo Korošci obilo. Največ ljudi na Koroškem preživí rudarstvo in kovinska obrtnost.

Koroški svinec je najizvrstnejši v vsej Evropi; bogata pa je dežela tudi železa in rujavega premoga —. Koroško ima dve železnici; prva s postransko progo od dolenjega Dravburga v Volšperg vodi od Maribora skozi deželo na Tirolsko; druga — Rudolfova — veže Koroško s Kranjskim in gorenjim Štajerskim; njena stranska proga drží od Trbiža (Tarviš) do Pontabla.

Deželni zbor šteje 37 udov; v državni zbor pa pošilja dežela 9 zastopnikov.

Glavno mesto je Celovec (Klagenfurt) s 18.000 prebivalci; tu je sedež deželne vlade in krškega knezoškofa. V Celovci je višja gimnazija in realka, učiteljišče in nekaj drugih šol. Družba sv. Mohora. Blizu mesta je Gospo-svetsko polje z ostanki starorimskega mesta in vojvodskim stolom. Dalje naj se pomnijo: Beljak (Villach), staro mesto ob Dravi (6100 lj.); tu je velika založnica koroškega železa. Bleiberg z največjim svinčenim rudnikom na Avstrijskem. Spital in Trbiž imata fužine. V Borovljah (Ferlach) izdelujejo puške, v Prevaljih je velikanska zdelovalnica za železo, v Velikovci (Völkermarkt) pa so imenitni semnji. Št. Vid je bilo nekedaj glavno mesto. Hüttenberg ima najbogatejše železnike v deželi, Volšperg pa slovečo fabriko za svinčeno belobo.

78. Raj pod lipo pri Zilanih.

Vsaka župnina (vas) v zilskeji dolini ima košato lipo, na lipi oder za godce, pod lipo klopi za goste. O cerkvanji pridejo mladeniči in deklice ter se po opraviilu pod lipo zberó in mirno na zelenej

trati poldneva pričakujejo. Stranski in tuji ljudje le od daleč gledajo. Kadar zazvoní, odkrijó se moški in vse tiho móli. Zvon utihne in mlada družba zakrikne, da se po vsej okolici glasi. Godci zagodejo; mladeniči in deklice naredé krog lipe koló in po svojej šegi plešejo. Na širocem prostoru nasadé na kol nov sodček, da se vrtí; vrh kola visí venec iz rožic. Čvrsti mladeniči na brzih konjih mimo dirjajo ter z železnim kolom sodčku dno izbijajo, da se krog kola suče. Kedor prvi dno prebije, dobí venec. Tujec ne sme blizu, dokler mu starejšina ne napije in „pomozí ti Bog!“ reče. Tako so dobre volje pristni Zilani.

U. Jarník.

79. Lov na divje koze.

Divja koza je kaj živa, pa tudi plašna žival. Živí po najstrmejših pečinah, kjer se spenja in tako spretno skače, da se ji človek ne more nikoli dosti načuditi. Po strmih čeréh pleza in skače neznano hitro in varno; po dlan širokej stezici prek pečevja letí, kakor bi jo nosil vihar. Kraj globokih prepadov, kjer bi človek mislil, da ni prostora za njeno nogo, drví hitro kakor strela. Če jo sovražnik zasleduje, in če sama pride do konca stezice, spustí se kar v globino, ko bi ta tudi 8 metrov merila. V skoku se obdrží na skalici, katero bi človek lahko z roko pokríl; obstreljena tudi na treh nogah pobegne ob strmih robovih lovecu izpred očí. Divja koza je jako čuječa. Kadar se pase, ozira se vedno krog sebe. Če zapazi nevarnost, glasno zabrlizga in naznani tovaršicam, da je treba bežati.

Lov na divje koze je neizrekljivo težaven in nevaren. Lovec mora biti trdnega života, vaje

vsakoršnih težav. Ne sme se bati večdnevnega truda; kljubovati mora mrazu, viharju in nevihti. Biti mora zmeren, hladnokrven, ali kedar je treba, tudi pogumen in drzen. Razen dobre in zanesljive puške mora imeti mirno roko, bistro oko, vedro glavo, ki se mu nikdar ne moti.

Včasih se podá nad divje koze že v večernem mraku, včasih pa le zgodaj po noči. Čez ramo mu visí lovska torba, v kateri ima steklenico žganja in kaj za želodec. Po plečéh mu binga risanica, z desno se opira na debelo, okovano gorjačo. Kadar primaha do hudega strmovja, naveže na svoje črevlje šestero-krempljaste dereze, če nima že od doma čizem z ostrimi, podolgastimi žreblji podkovanih. Tako praska naprej, da se kar ogenj kreše pod njim.

Ako se lovcu posreči, da ugleda žival, mora včasih daleč plezati po trebuhu, skrivajé se za skale. Včasih pa mora hoditi ure in ure, predno obide žival tako, da jo ima proti vetru; zakaj lovca za vetrom koza kmalu zavoha, in potem je ves trud zastonj. Najbolje je, ako obide pasočo se kozo ter jej zapre pot, ko se pozneje s paše vrača proti vrhu. Za skalo skrit ali na trebuhu ležeč čaka koze, da mu pride na streljaj. Puška počí, zadeta koza skoči kvišku, prekucne se in pade mrtva na zemljo, ako je lovec dobro meril. Če pa jo je samo ranil, skrije se koza med pečine. Lovec pa hodi za krvavim sledom zmerom dalje in dalje na visoke in strme pečine, kjer je padši v brezno že marsikateri našel svoj grob.

Dostikrat pa lazi lovec dva ali tri dni po gorah, pa vendar ne prinese domóv družega, nego prav težke noge in lačen želodec.

80. Lovec.

Z lokom in sè strelo	Zračnej visočini
Lovec preletí	Orel je vladar,
Goro in globélo,	Breznu in strmini
Ko se dan budí.	Lovec gospodar.

Dalja se mu klanja;
Kar dospè mu v lov,
Srna ali kanja,
Vse je plen njegov.

Po Schiller-jí zložil Fr. Cegnar.

81. Štajersko.

(22.427 km^2 , 1,213.000 prebivalcev, 67 % Nemcev,
33 % Slovencev.) Meje?

Lepa štajerska vojvodina se vrstí tudi med planinske dežele; a vendar ima mimo goratih krajev več prijetnih in dobro obdelanih ravnin.

Aníži in štajerskej Salici na severu so severne apneniške (Dachstein 3000 *m*), na obeh straneh reke Mure prvotne, Dravi na jugu pa južne apneniške Alpe. Prvotne se cepijo v Nizke Ture na levem, in v koroško-štajerske Alpe na desnem bregu Mure. Te razhajajo v več razrastkov; severno-vzhodni odraslek drží proti Muri, ki ga seka, in dalje do avstrijske meje; južno-vzhodni pa drží kot Golovec proti Dravi ter po lepih slovenskih goricah v ravnino prehaja.

Južne apneniške Alpe na Štajerskem se imenujejo solčavske planine (Sulzbacher Alpen), ki se prostirajo med Savo in Savino. Iz njih se vzdiguje visoka Ostrica. Omeniti je tudi Pohorje z Veliko kapo.

Najimnitnejše ravnine so: veliko ptujsko, rodovitno lipniško (Leibnitz) in lepo graško polje.

Najdaljša in najimenitnejša reka na Štajerskem je Mura z Murico (Mürz); izliva se zunaj dežele v plovno Dravo. Ta pridere iz Koroškega in sprejemlje Dravino in Pesnico. Ob kranjsko-štajerskeji meji teče Sava, v katero se pri Zidanem mostu Savina, blizu Brežic pa mejna Sotla izliva. Tudi gorenji tek Rabe in Aniže sè Salico je na Štajerskem; Travná pa ima v deželi samo svoj vir. — Štajersko ima več imenitnih rudnic in toplic.

Podnebje je po različnih krajih različno, kakor je namreč svet višji ali nižji. V planinskem pogorji gorenjega Štajerja je ostro in hladno, ob dolnejji Muri, ob Dravi in Savi pa mehko in toplo; zató se tudi rastlinje različnih krajev med seboj zeló loči.

Po dolnjem Štajerskem se prebivalci pečajo s poljedelstvom. Pridno in umno obdelana zemlja jim daje obilo raznega žita, a vendar ne toliko, da bi s tem pridelkom tudi nerodovitno gorenje Štajersko izhajati moglo. Malo ne po vseh krajih spodnjega in srednjega Štajerja sadé lepo sadno drevje in od leta do leta bolj izbrano vinsko trto. Izvrstno vino pridelujejo okoli Ljutomera, Maribora, Radgone (Radkersburg) in Konjíc (Gonobitz). Tudi s hmeljem so se jeli pečati. Dolenje-štajerska perutnina je dobro znana daleč po svetu. V Trebovljah (Trifail) in Hrastniku, v Ivnici (Eibiswald), Köflachu in Voitsbergu se nakoplje dosti premoga.

Ta se pa dobiva tudi na gorenjem Štajerskem, ki se sploh ponaša sè svojimi kovaninami. Železa ima med vsemi avstrijskimi deželami največ; tudi solí (Aussee) jej ne manjka. Poleg rudarstva in podelovanja železa živé ljudje najbolj ob živinoreji; goveja živina je posebno znamenita.

Z obilnimi pridelki je živahno trgovstvo, katero pospešujejo mnoge železnice:

1. Od severa proti jugu vodi južna železnica; njene postranske proge so: od Maribora na Koroško, od Pragerjev na Ogersko, od Zidanega mosta na Hrvatsko, od Bruck-a v Ljubno.

2. Cesarjevič Rudolfova železnica drži iz Koroškega sred gorenjega Štajerskega na Avstrijsko. V Ljubnem se veže z južno železnico.

3. Sè cesarjevič Rudolfovo železnico je zvezana železnica slovoča po nadvojvodinji Gizeli, ki pelje na Solnograško; od te se odceplja posebna proga, ki drži mimo Aussee-a na Avstrijsko.

4. Železnica od Ljubnega v Vordernberg (od Eisenerz-a do Hieflau-a jo nadaljuje stranska proga Rudolfove železnice).

5. Ogerska zapadna železnica izhaja v Gradci ter pelje na Ogersko.

6. Köflachska železnica veže Gradec s Köflachom; od nje je napeljana stranska proga do Wies-a.

7. Najnovejša železna cesta na štajerskih tleh je od Mürzzuschlag-a do Neuberg-a.

Deželni zbor šteje 63 udov, v državni zbor pošilja Štajersko 23 poslancev.

Glavno mesto Gradec (97.000 preb.) je sedež ces. namestnika in sekovskega knezoškofa. Tu je vseučilišče, tehnika, 2 gimnaziji, 2 realki, 2 učiteljišči in mnogo drugih šol. Judenburg, Ljubno (Leoben), Bruck so znana mesta; Mariazell s fužinami je sloveč božji pot. Firstenfeldska okolica prideluje hmelj. V Gleichenbergu so imenitne toplice, katere obiskujejo bolniki od blizu in daleč.

Maribor (Marburg, 17.000 preb.) ob Dravi, sedež lavantinskega knezoškofa, ima gimnazijo, realko, učiteljišče, vinorejsko šolo in živahno trgovstvo. Ob Dravi ste

še mesti Ptuj (Pettau) in Ormuž (Friedau). Slov. Bistrica (Windisch-Feistritz) in Slovenjigradec (Windisch-Grätz) ste tudi mesti. Celje (Cilli) na Savini je lepo mesto s prijazno okolico; Laško (Tüffer), Rimske toplice in Dobrna (Neuhaus) imajo sloveče toplice, Rogatec (Rohitsch) pa slatino.

82. Pastirčevanje na planinah.

V planinskih krajih se uspešno pečajo z rejo govedine. Po zimi imajo živino v hlevih, po letu pa jo pasejo po planinah. Veliko veselje vlada povsod, kadar se živina v planine seli, ali kadar se zopet vrača domov.

V poznej pomladi se spravi iz zaduhlih hlevov ter žene na zelene gorske pašnike.

Največej in najlepšej kravi, ki je vsej čredi vodnica, obesijo okoli vratú zvonec na lepem traku, med rogova pa ji privežejo čop cvetlic. Tudi druge krave dobé zvonce, nekatere večje, nekatere manjše, vendar take, da se glasovi vjemajo. Prvi pred čredo hodi pastir, za njim krava vodnica in potem druga živina; sredi med njo stopa bik, kateremu privežejo med rogova s pisanimi vrbami in cvetjem okinčan molzen stolček. Za čredo hodi hlapec, ki molzno posodo nosi. Vso drugo pripravo, ki je na planinah potrebna, naložijo na konja in pošljejo tja.

Živina je prav rada na planinah. Tu diha čisti zrak, tu ima dobro pašo. V višavah tudi ni take vročine, kakor po dolinah; silne muhe in obadi je ne nadlegujejo toliko. Zato je živina na planinah čvrsta, zdrava in vesela.

Planinski pastir ima svojo kočó, v katerej ves čas pridno dela ter napravlja sir, skuto in maslo. Krave se pasejo, koder se jim ljubi. Ko pride čas

molžnje, zjutraj in zvečer, zatrobi jim pastir v svoj veliki rog, in takoj se zberó na molzišči.

Tako preživé pastirji sè svojo čredo vse poletje na planinah, po katerih se razlega prijetno pastirsko petje. Ko pa nastopi pozna jesen, vračajo se z jasnih višav v meglene doline.

Po „Vertec“-i.

83. Slovo.

Obvari vas Bog,
O solnčne višave!
Mora v nižave
Na zimo pastir.

Z dolin na višave, z višav u dolino!
Kukavica skliče nas na planino,
Ko zemljo odél bo mili rožni cvet
In spomlad zbudila studence spet.

Po Schiller-ji zložil F. Cegnar.

84. Rudar.

Rudarjevo življenje je tiho in dolgočasno. Kakor krt rije in tičí vedno pod zemljo; dan na dan vihtí svojo rovnico v podzemskih temnih votlinah; pri brlečej luči koplje in odbija rudo. Le malo-kádaj se spravi pod milo solnce; tačas si ogleda, kako neumno svet gori živi. Navada mu je priljubila podzemski svet; zato ga kmalu zopet vidiš, kako po notranjih hodnikih v zemlji rudo s kladivom in rovnico kljuje in koplje, dokler mu bližnja roka z drugim kladivom zabije poslednji žrebelj v mrtvaško rakev.

J. Jurčič.

85. Kranjsko.

(9.955 Km^2 , 481.000 preb., 94% Slovencev, 6% Nemcev.) Meje?

Kranjska vojvodina je po večjem gorata dežela. Na severu so razprostrte apneniške Alpe, ki so razrastene v julsko pogorje (Triglav 2800 m, Mangart 2600 m), v Karavanke in pa v kamniške planine (Grintovec 2500 m). Južno-zahodno stran kranjske dežele pokriva Kras, t. j. nekoliko obrasteno, a z večine golo in kamenito višavje. Ob hrvatskeji meji so Górijanci (Uskoki) večje pogorstvo. Sredi teh kranjskih gorâ se širi prostorna ravnina.

Kranjska dežela je po naravi ločena v tri dele: v Gorenjsko, Dolenjsko in Notranjsko.

Največja reka na Kranjskem je Sava, ki se pri Radoljici (Radmannsdorf) steka iz podkorenske in bohinjske Save (Savice) ter teče najprej prek dežele in potem ob štajersko-kranjskeji meji. Na desnej strani dotekajo jej Ljubljaniica, rakov bogata Krka (Gurk) in mejna Kolpa, ki se pa še le zunaj dežele izliva v njo. Ljubljaniica je kaj čudna voda. Izvirajoč pod imenom Pivka daleč na Notranjskem skrije se v postojinsko jamo, pri Planini pa se kot Unec zopet prikaže izpod zemlje. Unec ponikne v razvotljeneji kraševini in kot Ljubljaniica (Laibach) privrè na dan. — Idrijca in Ipava se iztekate v Sočo. Kranjsko ima več jezer; največja so: bohinjsko, prekrasno blejsko (Veldes) in presihajoče cirkniško.

Podnebje na Kranjskem je po gorah hladno, po dolinah nekoliko topleje; na Notranjskem brije zlasti po zimi viharna burja.

Kranjce redí nekoliko poljedelstvo, nekoliko živinoreja, da-si ne zadostuje niti prvo, niti druga;

zato se mora žito uvaževati iz tujih dežel. Visoko stopinjo pa je doseglo bučelarstvo, ki daje deželi obilo medu in voska. Po toplejih krajih raste vinska trta, posebno v prelepej ipavskej dolini. Izmed kopanin se dobiva največ živega srebra (v Idriji), precej premoga in železne rude. Obrtnost se po malem razvija; trgovina pa bi lahko še bolje cvetela.

Kranjsko vežete sè sosednimi deželami dve železnici, namreč južna in cesarjevič Rudolfova.

Deželni zbor šteje 37 poslancev; v državni zbor pa pošilja Kranjsko 10 zastopnikov.

Glavno mesto Ljubljana (Laibach, 26.000 preb.) ob Ljublanici je sedež deželne vlade in knezoškofa; ima gimnazijo, realko, učiteljišče i. t. d. Slovenska matica. V obližji je mahovje, ki daje dosti šole.

Razven že omenjenih krajev je pomniti še: Tržič (Neumarkt), obrtnost z železom in usnjem, Kranj (Krainburg), Kamnik (Stein), Lokò (Bischofslak); Krško (Gurkfeld) na Savi (vinoreja), Novomesto (Rudolfovo), Ribnico (Reifnitz: rešetarji), Črnomelj (Tschernembl). Kočevje (Gottschee) in okolica imate nemške naselnike, ki kupčujejo z raznim blagom daleč po svetu. Postojina (Adelsberg) je trg na Notranjskem sè slovečo podzemeljsko jamo.

86. Cirkniško jezero.

V našej lepej domovini
Jezero se tu nahaja,
Ki se širi po dolini
In prečudno spet odhaja.
Kjer se ribe so podile,
Ptice pridejo, pojó. —
In naenkrat rastja žile
Tla s zelenjem ovijó.

In ko žito se požanje,
Spet odpró se čudni viri;
Voda pride, teče va-nje,
Da se jezero razširi.
Tako voda nevidljivo
V zemljo steka se, poide,
Izgubi se neumljivo,
Kakor neumljivo pride.

L. Toman.

S7. Bohinjsko jezero.

Triglav najvišja kranjska gora, stoji skoro v kotu med kranjsko, koroško in goriško deželo. Ob južnem podnožji se razprostira globoka bohinjska dolina od jutra proti večeru in se deli v dolenjo in gorenjo dolino. Dolini loči nevisoko, pa strmo hribovje; kjer se druga druge drži, tam je začetek bohinjskega jezera.

Jezero je čez dobro uro dolgo, blizu pol ure široko in okoli 133 m globoko. Iz njega teče bohinjska Sava po spodnji dolini proti jutru in ti kaže pot k jezeru, do katerega z vozom nikjer drugej ne moreš priti.

Jezero je mirno, skoro bi rekel mrtvo. Temné ga črnosive strmine na obeh stranéh. Samota vlada krog in krog. Tu ne slišiš družega glasú, nego šum Save in njenih valov; tu ne vidiš razen dveh cerkvic nobenega človeškega prebivališča. Vse drugače se smeje blejsko jezero; vse na njem in okoli njega je prijetno in milo. Blejsko jezero je podoba življenja, bohinjsko podoba miru.

Po dr. J. Mencinger-ji.

88. Postojinska jama.

Kolikor ima narava čudežev, nobeden tako ne gane srca, kakor podzemeljske jame, ki so tolikanj bogate krasnih iz kapnika narejenih podob. Taka jama je tudi blizu Postojine, katera se po njej uvrstuje med najznamenitejše kraje cele Evrope. Kako je čudna, krasna, veličanska in grozna! Dolga je nad 2 km in na raznih mestih kaj različno široka. Z nje-nega stropa in njenih visečih sten kapljá voda, v kateri je mnogo apnenca raztopljenega; kaplja pa se ta voda suši in apnenec trdi ter napravlja raznovrstne podobe, preumeteljne, raznobarvane kipe, stebre, cvetke i. t. d., da skoro ne more verjeti, kedor teh reči sè svojim očesom ne vidi. Mnogo teh kapnin se sveti, kakor bi bile sestavljene iz samih dragocenih, brušenih kamenov in biserov.

Prostori v jami imajo različna imena. Ko stopiš v jamo, odprè se ti najpred velika cerkev stolnica; v globočini pred seboj slišiš deročo Pivko, nad glavo pa vidiš velikanski obok iz sive skale, ki ga je razpel vsegamogočni zidar.

Če greš dalje ali se voziš po železnem tiru, prideš v cesar Ferdinandovo, najvojvoda Ivanovo, cesar Franc Jožefovo in Elizabetino jamo i. t. d. do Kalvarije, ki jo zalša cel gozd stoječih kapnikov, zanimljivi vodobér in strašno tartarsko brezno. Na tem potu vidiš na milijone kapnin v raznih podobah, ki visé od stropa navzdol ali se vzdigujejo od tal proti stropu. Tudi posamezni kapniki imajo razna imena, n. pr. krstni kamen, prižnica, zvon, orglje i. t. d. Najlepša podoba cele jame pa je „zagrinjalo.“ Čarobno se zavija doli po lesketajočej steni. Rob njegov je prozoren, pomorančne, rujave in rudečkaste barve, zagrinjalo samo pa je tako belo, da se sveti.

Vsako leto na binkoštni ponedeljek je vsa jama razsvetljena. Na stotine ljudi se sprehaja po njenih obširnih prostorih; gôde in celó pleše se v njej.

89. Primorsko.

(Poknežena groflja goriška in gradiščanska, mejna groflja isterska in samosvoje mesto tržaško z okolico.)

(7.966 Km^2 , 648.000 ljudi, 2 $\frac{0}{10}$ Nemcev, 32 $\frac{0}{10}$ Slovencev, 20 $\frac{0}{10}$ Srbov, 46 $\frac{0}{10}$ Lahov.)

Razen dolenjega Posočja in nekaterih globokejših dolin je vsa primorska dežela hribovita. Na severnih straneh jo pokrivajo apneniške Alpe, drugod pa goli Kras. — Največja reka v Primorji je Soča (Isonzo), ki na zahodnem pobočji Triglava izvira ter Idrijco in Ipavo sprejema. Posebno zanimljiva je kranjska Reka; izgublja se pod zemljo ter po blizu 60 km dolgem teku iz sedem skalnatih lukenj zopet pridrvi izpod razvotljene kraševine. Suha Istra ima le nekoliko potokov.

Podnebje je zeló različno; po alpskem predelu in po kraškej planoti je precej ostro, po letu vroče in suho, a po zimi zeló mrzlo, posebno kadar brije huda burja. Ob dolenjej Soči, ob morskem obrežji in po kvarnerskih otokih imajo bolj ugodno podnebje; zima je tu kratka in mehka.

Rodovitna zemlja se nabaja le okoli Gorice (Görz) in Gradišča, na Krasu pa je zeló kamenit in plitev svet, kateremu navadno tudi moče primankuje; zato poljedelstvo v Primorji ne daje mnogo pridelkov. Sè sadjerejo se najbolj pečajo po okolici goriški, po soški in ipavski dolini; vina pa pridelajo v srečnih letih po ravnem in po brdih obilo. V Istri in po kvarnerskih otokih rastó smokve, mandeljni in oljka, ki daje dobrega olja mnopo čez domačo potrebo. Živino redé močno ob gorenjej Soči, malo pa drugodi; tudi sviloreja daje prebivalcem nižjih krajev precej dobička. V pomorskih krajih nalové toliko rib, da jih razpošiljajo daleč v notranje dežele.

Na Primorskem se nikakšnih kovin ne dobiva, toliko več pa je lepega zidarskega kamenja; Istra se ponaša z morsko soljo.

Trgovstvo je v Gorici in v primorskih mestih jako živahno, zlasti v Trstu, ki je največje trgovsko mesto našega cesarstva.

Južna železnica vodi iz Kranjskega v Trst in dalje mimo Gorice na Laško; tudi od Divače v Pulj hlaпон že žvižga.

V državni zbor pošilja Primorsko 12 poslancev; deželni zbori pa so trije: goriški šteje 22, isterski 33 udov, občinski zbor v Trstu pa ima vse pravice deželnih zborov.

Glavno mesto vsega Primorja je Trst (Triest), ki šteje z obmestjem 144.000 prebivalcev. Tu je sedež ces. namestnika in pa škofa.

Družba avstrijskega Lloydja ima veliko parobrodovje; njene ladje plavajo po vsem sredozemskem in črnem morji in prek sueškega prekopa celó v Indijo. Blizu mesta je ob morskem bregu Miramar, prekrasni grad rajnega mehikanskega cesarja Maksimilijana.

Na Goriškem je Gorica (Görz, 21.000 lj.), prelepo mesto; v Gradišči je ječa za hudodelnike. V starem času kaj sloveče mesto Oglej (Aquileja) je zdaj majhen kraj. V Istri je Pazin glavno mesto; Koper (Capo d' Istria) in Piran imate velike morske soline. Poreč (Parenzo) je sedež deželnega zbora, Pulj (Pola) ima največjo luko za avstrijsko vojno brodovje, Rovinj (Rovigno) pa precej razvito trgovstvo.

Na otokih: Lošinj (Lussin), Cres (Cherso) in Krk (Veglia) so mesta enakih imen.

90. Čičarija in Čiči.

Čičarija se razprostira po vsej severnej strani isterskega polotoka po gorah, ki ločijo Kranjsko od Istre. Tu je zemlja suha in peščena, le doline so sem ter tja rodovitne. Vsak košček dobre zemlje je obdelan in obsejan; a suša je tako huda, da skoro vsako leto revnim Čičem vse po njivicah zgorí velike vročine.

Hribje so ali popolnoma s kamenjem obsuti, ali pa s praprotjo in po nekod z nizkim grmovjem obrasteni. Le ena vrst gorá je olepšana z lepim zelenim gozdom. Blizu stanujoči Čiči hodijo vanj po drva in žgejo ogljije.

Doline po Čičariji so majhne, in le tu pa tam žuborí kak vrelec po njih. Čiči imajo prav malo vode. Ženske morajo v silnej vročini daleč v goro h kacemu studentu po vodo hoditi. Donašajo jo v vas na hrbtu v nalašč za to napravljenih sodčeki. Za živino ima vsaka vas po eno ali več lokev, ki so globoke, da malo kedaj vode v njih primanjkuje.

Da-si je Čičarija pusta in nerodovitna, vendar je malo krajev, ki bi bili z vasmi tako napolnjeni, kakor Čičarija. Kamor koli se človek ozrè, in kjer koli je kak košček zemlje, vidi se vas. Po vaséh se odlikuje snažnost; za nizkimi hišami so skoro povsod lepi, zeleni vrtovi. Izmed sadunosnega drevja ljubijo Čiči najbolj orehe in češplje.

Čiči so trdni in krepki ljudjé. Vajeni so vsacega dela, utrjeni so v trpljenji in v nevarnostih. Največ so velike postave. Blizu kranjske meje bivajoči Čiči govore slovenski jezik, ki je nekoliko s hrvatskimi besedami namešan, po drugod pa hrvatsko, sè slovenskimi izrazi pomešano narečje. Samo v dveh vaséh, kjer je jedro Čičev, govore svoj lasten jezik, katerega razumejo malo ne vsi drugi Čiči.

Oblačijo se v debelo, največ doma pridelano sukno. Moški nosijo bele hlače in rujave jopiče, opanke na nogah, na glavi pa širok klobug. Kadar je hud mraz, imajo še sukno do kolen. Ženske so oblečene skoro kakor Kranjice.

S čim pa se Čiči živé? — Ker je narava Čičariji malo rodovitne zemlje podarila, morajo si Čiči po drugih potih potrebne hrane iskati. Ki so blizu Reke, nosijo na svojem hrbtu, ali na osličku ali pa na muli drva v mesto in se s tem živijo; drugi znosijo na mulah veliko ogljija v Trst ali Reko. Najbolj znani po svetu so tisti Čiči, kateri kis prodajajo, in pa tisti, ki nosijo perišče „lobarja“, s tem si med potom proseč milostinjo.

Pri pogrebih spremljajo vsi sorodniki, znanci in prijatelji mrliča na pokopališče. Tu zdihujejo in jokajo; potem pa gredo na pokojnikov dom, kjer imajo pojedino — pogrebščino.

Iz Novic.

91. Mornarska.

*Ladija meni domovje,
Polje neskončno morje
Klasi rumeni valovje,
Kadar ga žarki zlaté.*

*Ladija hipoma plava,
Vstaja — odhaja vihár;
Čvrsta je moja postava,
Zdrav in vesel je mornár.*

A. Umek.

92. Dalmacija.

(12.832 Km², 476.000 ljudi, 93⁰/₀ Srbohrvatje, 6⁰/₀ Lahov.) Meje?

Dalmatinsko kraljestvo je najbolj proti jugu pomaknena kronovina naše države. Ozko razpokano obrežje z mnogimi luknjami in udrtinami je kraševina; tako tudi mnogi otoki. Vode ima dežela malo; brežnice (Zermanja, Krka, Cetina, Neretva) se po kratkem teku spuščajo

v morje, katero dela mnogo izvrstnih luk in pristanišč. — Dalmacija ima toplo podnebje; zato prideluje smokve, mandeljne in še drugo južno sadje. Glavna pridelka pa sta olje in vino, katero se shranjuje v mehah iz kozjih kož. Po gorah se bavi Dalmatinec z-rejo ovac in koz, ob morji pa z ribarstvom.

Razen morske soli, premoga in asfalta Dalmacija nima rudnin.

Dalmatinci so izvrstni mornarji in ladjestavci.

Glavno mesto Zader (Zara, 24.000 lj.) je trdnjava. Šibenik in Splet (Spalato) ste mesti ob novoizpeljanej železnici. Dobrovnik (Ragusa). Kotor (Cattaro) v kotu čudno zavitega zaliva ima veledobro pristanišče. Budva je najjužniše avstrijsko mesto. Med otoki je Brač (Brazza) največji, Vis (Lissa) pa sloví zaradi avstrijske zmage leta 1866.

93. Vlahi v Dalmaciji.

Od Zadra do Neretve živi poseben narod, ki se odlikuje sè svojo rastjo in svojim značajem od vseh drugih dalmatinskih Slovanov. Ti prebivalci severovzhodne notranje dalmatinske dežele se imenujejo Vlahi. Večina jih je zeló čvrste in lepe, visoke rasti. Vida so ostrega, sluha tankega. Razgovarjajo se z brda do brda, kakor bi si blizu bili; a drugi pri njih stoječi slišijo z druge strani samo nejasne glasove. Telesa so tako močnega, da lahko nosijo na plečih tovore, ki bi jih drug človek komaj vzdigniti mogel. Čudno je pri Vlahih, da radi hodijo po krajšem potu, bodi si pot še tako slab. Vlaha ne spraviš na dobro cesto, ako ima daleč po njej. Ker morajo že od mladih nog hoditi za kozami in ovcami, in sicer bosonogi in gologlavi, privadijo se že otroci na vse muke in

trpljenje. Vlaha živé zeló priprosto in zmerno v enostavnih hišah. Da-si njim je obleka narejena bolj po turškem, ko po našem kroji, vendar so Vlaha kristijani in veliki sovražniki Turkov. Hrabri so in neustrašni, pošteni, miro-in gostoljubni; zameriti se njim pa vendar ne smeš. Jezik govore hrvatski.

Iz „Vrtec“-a.

94. Češko.

(51.948 km², 5,560.000 preb., 63% Čehov in 37% Nemcev.)
Meje?

Češko kraljestvo oklepajo tri inostranska kraljestva, namreč bavarsko, sasko in prusko in tri avstrijske dežele. Katere?

Rodovitna in prav dobro obdelana dežela je po večjem valovita ravnina: opasana pa je z raznimi gorami. Obdajejo jo namreč: gozdov bogata Šumava, Krušne ali Rudne gore in pa Sudeti. V Krkonoših je Snežka (Schneekoppe) 1600 m visoka.

Glavna reka je Laba, ki v Krkonoših izvirajoč odpeljuje iz dežele skoro vse tekoče vode: sprejema namreč Jizero, Ogro in Veltavo, katerej zopet pritekajo Lužnica in Sazava, Votava in Berounka. Češko ima tudi mnogo po vsem svetu znanih rudnic in toplic; take so: Karlovi vari (Karlsbad), Toplice, kopelji Marijanske (Marienbad) in Franciškove (Franzensbad).

Mesta. Glavno mesto „zlata“ Praga (162.000 preb.) na Veltavi slovi po svojej lepej legi, po svojih starih in krasnih poslopjih. Na mnogo imenovanem mostu čez Veltavo stoji spomenik sv. Janeza Nepomucena. Pribram, imenitni rudnik za srebro. Na severu: Litomerice (Leitmeritz) z lepo obdelano okolico, češki vrt imenovano: Jablonec (Gablonz) trži se steklom; Rumburg,

Warnsdorf, Boleslav (Bunzlau), Trutnov (Trautenau) in Liberec (Reichenberg) so imenitna obrtna mesta, osobito po platnarstvu in suknarstvu. Na vzhodu: Kraljevi gradec; Pardubice, Hrudim, Litomyšl, Kolín imajo fabrike za cukar, papir in vžigalice; Kutna gora (Kuttenberg) z nekedaj najbogatejšim srebrnim rudnikom. Blizu tam je Časlava. Na jugu: Budejovice (Budweis), Pisek, Tabor in Krumlov (Krumau). Na zahodu: Pelzenj (Pilsen, premog, sloveče pivo); Heb (Eger) ima zeló razvito obrtnost in trgovstvo, Jahimov, (Joachims-thal), od katerega so dobili tolarji (dolarji) svoje ime, pa srebrni rudnik. Žatec (Saaz) je središče češkega hmeljarstva. Češko ima 370 mest!

95. Moravsko.

(22.221 km^2 , 2,153.000 ljudi, 70% Čehov in 30% Nemcev.)
Meje?

Ta mejna grofija je valovita, hribata planota, katero obdajajo neznatne česko-moravske višine, Jeseniki in pa moravski Karpati. Med ravninami je žita bogata Hana najbolj imenitna.

Moravske reke niso plovne; največ jih drví k Donavi, le Odra se proti severu obrača. Za deželo najvažnejša reka je Morava, katerej dotekate Bečva in Dija. Dija sprejemlje Švarcavo, ta pa zopet Svitavo in Iglavo.

Mesta: Brno (Brünn, 82.000 preb.), deželno glavno in prvo fabriško mesto za suknenino in volnenino. Trebič (Trebitsch), Iglava (Iglau) in Svitava (Zwittau) izdelujejo sukno. Znójmo (Znaim) ima vinorejo.

Olomue, močna trdnjava; Sternberg, Prostejov (Prossnitz), Novi Jičín (Neutitschein) in Kromeriž (Kremsier) so obrtna mesta.

96. Sleško.

(5.146 km², 565.000 ljudi, 49 % Nemcev, 23 % Čehov, 28 % Poljakov.) Meje?

Po večjem gorata, a skrbno obdelana zemlja te vojvodine živi na malem prostoru primerno veliko ljudi, ker se ti pečajo z raznim obrtom, zlasti sè suknarstvom in platnarstvom.

Razdeljena je na dva dela. V zahodnem delu je glavno mesto Opava (Troppau, 20.000 lj.) na istoimnem dotoku reke Odre, v vzhodnem pa je pomniti Tešin (Teschen) in Belsko (Bielitz).

97. Sudetske dežele.

Deželam, po katerih se razprostirajo Alpe, pravimo alpske; enako imenujemo kronovine Češko, Moravsko in Sleško z eno besedo sudetske, ker so Sudeti po njih razrasteni.

Mnogo alpskega sveta je pokritega z večnim snegom in ledom, mnogo ga je skalnatega in golega. Po takih krajih ni sledu človeške delavnosti. V sudetskih deželah pa zemlja ni tako neugodna, da-si mora človek tu pa tam močno si prizadevati, predno jo stori rodovitno in plodno. Z gozdi pokrita so malo ne vsa pogorja; kar pa ni gozdnatih tal, je z neznatnimi izimki ôrna zemlja. Zato sudetske krajine lahko več ljudi preživé, nego alpske; zato se tukaj vasi hitro širijo v trge in mesta. — Temelj blagostanja so tem deželam poljedelstvo, živinoreja, obrtnost in trgovstvo.

Žita se prideluje nad potrebo; največ ga namlati ponosni Hanák. Koruza se sicer ne seje povsod; a reži, pšenice, ječmena, prosa, krompirja in bele pese je obilo. Trta je zasajena le sem ter tja; drugod pa daje hmelj, konoplja in lan dosti dobička. Okusnega sadja imajo celó za tujo kupčijo.

Tudi živinoreja je hvale vredna, najbolj se odlikuje ovčarstvo. V visokih planinskih jezerih šviga pisana postrv; v ribnikih sudetskih dežel, kateri se po številu lahko merijo z alpskimi jezeri, pa gospodarita karp in ščuka.

Alpe so domovina divjih koz; po sudetskih krajinah pa redé v fazanjakih obilo fazanov, ki slové zaradi okusnega mesa. Včasih zakruli v starih gozdih še divji merjasec.

Soli, zlata in živega srebra sicer ni; obilo pa je drugih kopanin. Zbog obilnosti drv, premoga in gonilnih vod, kakor zaradi raznovrstnih prirodnin je obrtnost zelo razvita. V obrtnem obziru so sudetske dežele najjemenitnejše v našem cesarstvu. Imajo namreč največ in najrazličnejših fabrik; njih blago se prodaja v najbolj oddaljene kraje sveta. Najvišje važnosti so: steklo in porcelán, sukno in platno, cukar in pivo.

Trgovstvo pospešujejo dobre ceste in povsod razpeljane železnice.

98. Galicija.

(78.500 km², 5,958.000 ljudi, 43 % Rusinov, 52 % Poljakov, 5 % Nemcev.) Meje?

Galicija je na jugu gorata, na severu pa ravna. Iz Sleškega držé v deželo Beskidi (zahodni Karpati), ki jih Poprad loči od gozdnih Karpatov. Glavni reki ste mejna Visla in Dnjester; v Vislo hité razen drugih Dunajec s Popradom, San in Bug. Dnjester zbira vodovje vzhodne Galicije (Strij, Podgorič).

Da-si je dežela pod neugodnim podnebjem, vendar prideluje obilo žita in redí mnogo živine. Dobivajo tudi dosti lanú in konoplje. Izmed kopanin je najjemenitnejša kuhinjska sol in petrolej. Obrtnost je na nizkeji stopinji; premnogo pa nakuhajo žganja.

Mesta. V zahodnej polovici, kjer stanujejo Poljaki, so najimenitnejša mesta: Krakov (66.000 prebivalcev) na Visli, nekedanje stolno mesto poljskih kraljev, Bohnija in Vielička s povsod znanimi solinami, Bjala, Tarnov, Rešov. V vzhodnej Galiciji prebivajo po deželi Rusini, po mestih pa večinoma Poljaki in Židovi. Lvov (Lemberg, 109.000 prebivalcev) je deželno glavno mesto; sedež treh nadškofov (rimskega, grškega, armenskega). Druga večja mesta so: Premišlj, Jaroslav, Sambor, Drogobič, Stanislavov, Kolomea in Brodi (tržišče ob ruskej meji).

99. Bukovina.

(10.451 km^2 , 571.000 ljudi, 19 % Nemcev, 42 % Rusinov, 34 % Rumuncev, 3 % Poljakov, 2 % Madjarov.) Meje?

Ta vojvodina ima ime od bukovih gozdov, ki pokrivajo polovico vseh tal. Ob rekah Seret in Prut je rodovitno njivje, katero daje obilo turšice in ovsa. V severnem delu prebivajo Rusini, v južnem pa Poljaki, Slovaki, Nemci, Madjari in Armenci.

Glavno mesto so Črnovice (45.000 lj.) na Prutu. Radavec ima najimenitnejšo žrebčarijo v cesarstvu; Seret, Sučava.

II. Dežele ogerske krone.

100. Ogersko kraljestvo.

(279.750 km^2 , 13.728.000 ljudi, 46 % Madjarov, 21 % Slovanov, 13 % Nemcev, 17½ % Rumuncev, 2½ % drugih.) Meje?

Ogerska je po nekoliko gorata, po nekoliko pa ravna. Gorovje na levem bregu Donave se vrsti h Karpatom (mali in moravski Karpati, Beskidi, gozdnati Karpati in erdeljske rudne gore). Drugi imenitni oddelki karpatskega gorovja so visoka Tatra, ogersko rudogorje i. dr.

Tostran Donave pa ogersko mejo večkrat prestopajo alpski razrastki, nekaj iz Avstrijskega, nekaj iz Štajerja. Taka odrasleka sta litavske gore in bakonjski gozd. — Nižavje obsega malo (ob Donavi od litavskih gôr do bakonjskega gozda) in veliko ogersko ravnino ob Donavi in Tisi.

Glavna reka je Donava, katerej dotekajo na levi strani mejna Morava, Vag, Nitra, Gron, Ipolj, Tisa s Hernadom, Bodrogom, Samošem, Kôrôšem, Marošem, Bego in pa Temeš; na desnem bregu dobiva Donava Litavo, Rabo, Sarvico in mejno Dravo. Razen mnogih karpatskih jezer naj se pomnite blatno in nežidersko.

Ogerska zemlja je zeló rodovitna in daje obilo raznih prirodnin. Velik del vsega avstro-ogerskega žita zraste tukaj; najbolj sloví zarad pšenice (v Banatu), lanú in to b a k a. Ogersko prideluje kaj veliko vina; med tem je tudi tokajec, ki se lahko meri z najboljšim vinom v Evropi. Gozdi so kaj neenako razdeljeni; sredi velike ravnine primanjkuje drv, da morajo ljudje celó sè suhim gnojem kuriti. Po preobširnih pustinjah se pase nebrojno goveje živine, kônj, ovac in prešičev, reke pa so polne rib. Ogerska je tudi bogata raznih kovanin; zeló veliko se dobiva b a k r a, srebra, zlata, železa in precej tudi drugih kovin; mnogo ima tudi premoga. Ceste so slabe, obrtnost neznatna.

Mesta. Na Donavi je glavno mesto Budim-Pešta (439.000 lj.). Velikanski most na verige veže sesterski mesti Druga večja mesta so: Pečuh (Fünfkirchen), Kaniža, Vesprim, Stolni Belgrad (Stuhlweißenburg), Steinamanger, Šopronj (Ödenburg), Rab, Ostrogon ali Gran, sedež ogerskega prvostolnika, Mohač (bitva 1527); Komorn, najmočnejša trdnjava v monarhiji, Požun (Pressburg), Ščavnica (Schemnitz) z rudniki, Košice (Kaschau), Jager (Erlau). Kečkemet, Segedin,

Sobotica (Theresiopel), Zenta, Zombor, Novi sad (Neusatz); Debrecin, Veliki Varadin (Großwardein); Arad, Temešvar, Vršec, Pančevo in Ršava (Orsova).

Razen teh in mnogih drugih mest šteje Ogersko dosti velikih trgov in vasi s po več tisoč ljudmi.

Mesto Reka (Fiume) z okolico je ogersko primorje.

101. Ogerska planjava.

Ako te je pot pripeljala v veliko ogersko kraljestvo in si ogledal njegove znamenitosti, gotovo te je najbolje zanimala preobširna planjava, ki se prostira med Karpati in Alpami. Deset kranjskih dežel bi lahko razgrnil po njej! Kolikor so presegle oči, nisi videl družega, nego neizmerno planjavo. Morda si hodil dva ali tri dni, da nisi zapazil žive duše na potu, še celò drevesa ne, kjer bi se bil odpočil v hladnej senci; le neizmerna pustinja se je širila pred in za teboj; bil si kakor na morji! Kako si bil tedaj vesel, ko si prišel do človeških stanovališč; sicer so bile le borne bajtice, a tvojim trudnim nogam bolj po godu, nego visoke palače v velikanških mestih. Kaka radost te je navdajala, ko si pomislil, da si zopet pri ljudeh!

Morebiti je bila katera tanija, kamor si srečno dospel že v večernem mraku. Tanije pa imenujejo Madjari samotna gospodarska poslopja. Malo ne vse vasi v ogerskeji nižavi imajo namreč zeló obširna in prostrana posestva: marsikateri gospodar mora dobro korakati po več ur, predno pride do skrajnega svojega polja. Zato si je tukaj postavil tanijo ali puščo. Spomladi se preseli semkaj in obdeluje črno, mastno zemljo, iz katere potem zraste turšica tolika, da se jeseni jezdec lahko skrije v njej.

Na brezkončnih pašnikih okoli tanije se pasejo brzi konji, kosmate ovce in dolgorogato govedo. Tam kjer se dviga tanek dim, da ga komaj vidiš, so gotovo zakurili pastirji, da si opražé nekaj slanine.

Med ogerskimi pastirji so čikoši (konjski pastirji) najpredrzniši, najponosniši in najbolj vztrajni. Čikoš ustrahuje in ukrotí najdivjišega žrebca. Vrže mu z neznano spretnostjo zadrgo okoli vratu in jo zadrigne s tako močjo, da konj kakor mrtev telebne na tla. Kakor blisk šine zdaj čikoš na žrebca in zrahljá zadrgo; konj skoči, spenja se z jezdecem in dirja kakor besen skozi razbegujočo čredo po daljnjej pustinji. Z eno roko drži se čikoš dolge grive, z drugo pa vihtí bič. Tako jezdi v divjem diru, dokler se žrebec ves upehan ne udá. Pravijo, da je krotek vsak konj, katerega je enkrat tako prijela trdna roka čikoševa.

Ovčarskim in govejskim pastirjem so močni ovčarski psi zvesti tovariši. Skrbno čuvajo njim izročene črede. Tu je treba strahovati neubogljivega ovna, tam pokazati zobé brezskrbnim jagnjetom; zdaj mora pes klasi v strah okornega vola, zdaj zopet prignati k čredi samovoljno kravo, ki se je predaleč oddaljila. Odganjati pa mu je tudi izstradanega volka in se sklati ž njim, če je treba.

102. Erdeljska.

Erdeljsko je na vseh straneh z gorami obdano; na zahodnej meji so rudogore, po drugod pa oklepajo in prepezajo deželo Karpati, katerih južna veja se tudi erdeljske Alpe imenuje. Iz njih se vzdiguje Negoj (2500 m). Velikih ravnin ni, dolin pa več, zlasti ob rekah. Erdeljsko vodovje se steka ali v Tiso (katero?), ali pa, kakor Aluta, naravnost v Donavo.

Dežela je bogata zlata in soli: redí tudi lepe konje in bivole, žita pa ne pridela za potrebo.

Erdeljsko je upravno z Ogerskim popolnoma zedinjeno in tudi na ogerskem državnem zboru zastopano.

Braševo (Kronstadt), Sibinj (Hermannstadt) in Kološvar (Klausenburg) so najimenitnejša mesta.

103. Hrvatsko in Slavonsko.

(42.500 Km^2 , 1,892.000 ljudi, 74 % Hrvatov, 23 % Srbov, nekaj Nemcev, Madjarov in drugonarodnikov.) Meje?

To kraljestvo sega po nekoliko v kraševino, po nekoliko v alpsko predgorje. Velika in Mala Kapela pa Velebič ob dalmatinskeji meji so kraševinske, Maceljske gore ob štajerskeji meji pa so alpinske tvorine, tako tudi nizko sremsko hribovje (Vrdnik).

Glavna reka je mejna Sava, ki sprejemlje Kolpo in Uno; druga velica reka je Drava, katera se mejo delajoč proti Ogerskemu pod Osekom (Esseg) izliva v Donavo. Posavje in Podravje je globoka, rodovitna, nekoliko pa močvirnata nižava.

Hrvatska napravlja mnogo srednjega vina, Slavonija pa dosti žita in slivovice ter ima najlepše hrastove gozde, po katerih se svinjske črede pasejo.

Ta dežela je sklenena z ogersko deželo ter pošilja nekaj poslancev v državni zbor v Budim-Pešto.

Glavno mesto je Zagreb (Agram, 28.000 lj.) ob Savi; sedež deželnega zbora; živahna kupčija z žitom. Druga mesta so: Bag (Carlopago), Senj (Zengg), Karlovec (železnica), Krapina z imenitno žepeno kopeljo, Varaždin blizu Drave; Osek, Petrovaradin in Zemun (Semlin), v zakotji Save in Donave z močnimi trdnjavami, Djakovo, Brod ob Savi, Požega, Sisek na sotočji Kolpe in Save, najimenitnejše žitno tržišče na Hrvatskem.

104. Domovina.

Okleni se predrage domovine,
Posveti v blagor srce jej in dušo,
Tu ima korenine tvoja moč,
Tam zunaj v tujem svetu stal boš sam
Ko slabi trst, ki lomi ga vihar.

Schiller. — Poslovenil Fr. Cegnar.

105. Avstrija moja.

Domovje moje, Avstrija!	O domovina, Avstrija!
Ti biser vsega si sveta!	Ti biser vsega si sveta!
Za te jaz gorim,	Bogastvo ti rodi morjé,
Za te jaz živim.	Visoka gora in poljé!
Ko bi izbiro dal mi Bog,	Gojí se v tebi môž krepost,
Da dom preiščem si okrog,	Domá je ženska tu čednost;
Ne dvomil bi in rekel koj:	Zato mi duša vneta poj:
Ti Avstrija! ti dom si moj!	O Avstrija! ti dom si moj!

O domovina, Avstrija!
Ti biser vsega si sveta!
In kaj drží te, kaj krepí,
Da vsak sovrag se te bojí?
Edinost tvoja njim je jêz.
Edinost Avstriji je vez;
Edini gremo za njo v boj;
O Avstrija! ti dom si moj!

Kerstnik.

Črtice iz prirodoslovja.

106. Toplota.

Solnce zemljo ne le obseva, ampak tudi ogreva; ono je glavni vzrok vse toplote na zemeljskem površji. Toplota je različna po dnevnih in letnih časih, pa tudi pri raznovrstnih telesih. To razliko toplote zaznamvamo z besedami: vroče, toplo, mlačno (morno), gorško, hladno, mrzlo, studeno.

Toplota se oživi, ogenj se vname na solnci, ako se solnčni žarki sè zažigalnim steklom naberó ter napeljejo na gobo ali na drugo gorljivo tvarino. Ogenj se tudi ukreše; divji ogenj pa se naredí, če se drgne les ob les. Vžigalice se vnamejo, ako se ž njimi kod podrgne. Tudi pravijo, da se neposušena in mokra krma na kupu sama vname.

Zakaj si manemo roke, kadar nas zebe? Sveder se ogreje, če ž njim delj časa vrtamo. Zakaj? Vozovom se mažejo osi; čemu?

Ogenj je prekoristna reč, dokler nanj pazimo. Pri ognji kuhamo in pečemo živež; ž njim si grejemo stanovanje; ogenj čisti železo, srebro, zlato

in druge rudnine Malo je predmetov, da bi jih ogenj ne izpremenil.

Ogenj gasimo z vodo, ali pa, če zadržujemo zrak od njega. — Čestokrat je iz iskrice nastal silen požar ter upepelil hiše, vasi in mesta; zato je z ognjem previdno in varno ravnati.

107. Korist ognja.

Koristna ognja je oblast,
 Ko človek čuva njeno rast,
 In kar napravi, kar stori,
 Je dar nebeške te moči.
 A moč nebeška strašna je,
 Če varstva sponi zmakne se,
 In samoglav en tir puhti
 Natore proste prosta hči.
 Iz oblaka
 Blagor pride,
 Dež izide;
 Iz oblaka v strah sosesk
 Udri tresk!
 Čujte zvona stok in rig!
 To je žig!
 Kakor kri
 So nebesa,
 To žarenje dneva ni!
 Kvišku kvišku plam se dviga,
 Na široko liže, vžiga,
 Urniše od vetra šviga
 Kot iz pečnega oboka.
 Zrak žari, tramovje poka,

Strop se vdere, okno zije,
 Dete plaka, mati vpije.
 Vse leti, prenaša, skaka,
 Noč je dnevu že enaka. —
 Človek branit omaguje,
 Pogorišče ogleduje.
 Premoženje je pepel.
 Črno je
 Zalo stanje
 In razpokano na špranje.
 Pusta groza tam prebiva.
 Luna blede
 Zdaj skoz prazna okna gleda
 Noter v hram.
 Enkrat še
 Na goriše
 Krasne hiše
 Gospodar se zdaj ozrè. —
 Vse ogenj mu je vzal,
 In vendar je vesel:
 On šteje glave svojih dra-
 gih —
 In glej! ne manjka nihče vsih.

108. Razširjanje toplote.

Ako se dotaknemo z roko gorke peči, gre toplota od peči v roko.

Če držiš iglo v plamen, ne segreje se le na tistem konci, kateri je v planemu, temveč gorkota se pomika zmerom dalje in dospè do družega konca ter te v prste speče, da moraš iglo spustiti. Brez škode pa držiš kratko treščico med prsti, da-si na družem konci gori. Vtakni žareče železo v mrzlo vodo, ~~prehajala~~ bode iz njega vročina v vodo, dokler ne bosta železo in voda enako topla.

Toplota se prevaja skozi tvarino teles tako, da jo prvi delek podelí bližnjim in ti zopet sosednim.

Kovine hitro sprejemajo toploto in jo tudi hitro oddajejo; kovine so tedaj dobri prevodniki toplote. Slabi prevodniki pa so: les, slama, volna, svila, kožuhovina, perje, papir, sneg in led, voda in zrak.

Dobre prevodnike rabimo, kadar hočemo gorkoto hitro razširiti. Da voda hitro zavrè, vlijemo jo v železne posode. Železne peči se kmalu razgrejejo. Slabe prevodnike rabimo, kadar hočemo zabranjevati prehitro ohlajenje, ali pa, če hočemo odvrčati prehudo vročino.

Toploto svojega života pridržujemo po zimi z obleko, ki je narejena iz slabih prevodnikov, namreč iz volne, kožuhovine i. t. d. Topla ležišča si narejamo iz mahú, sená in iz perja. V tesnej

obutvi nas raje zebe, nego v širokej. Po zimi ovijamo mlado drevje in vodnjake sè slamo ter pokrivamo tla po cerkvah z deskami. Sneg varuje, da jesenske setve po zimi ne pozebejo.

Likalnik in druga kovinska orodja, katera se razbeljujejo ali razgrevajo, imajo lesene ročnike, da ne pride vročina tako hitro do roke. Na vročo peč devamo pod steklenico košček papirja, da ne počī. — Glinasta peč se sicer počasi razgreje, a delj časa gorka ostane, nego železna. Pod slamnato streho je po zimi gorkeje, po letu pa hladneje, nego pod streho, ki je z opeko ali s kositerom pokrita.

Kovinska krogla, ki zdrkne lahko skozi obroč, ne pade več skozi, če kroglo razgrevemo.

Tekočine skipé, ako se kuhajo v prepolnej posodi.

Če napihnemo nekoliko mehur ter ga zavežemo, potem pa ga obesimo blizu tople peči, napenja se polagoma, na hladnem pa zopet upade.

Toplota tedaj reči razteza, mraz pa jih stiska in krči.

Hladna steklenica rada počī, če vanjo vročo tekočino vlijemo; notranji njeni delci se namreč bolj raztegnejo, ko zunanji. Zakaj razbeli kovač in sodar železne okove, predno jih nabije?

109. Toplomér.

Denite desno roko v mrzlo vodo, levo pa ob enem v toplo! Kadar vas zazebe v desno, vtaknite obé v mlačno vodo. Desnici bo gorko, levici pa

mraz. Iz tega se vidi, da se ne moremo zanašati na svoje čute, kadar hočemo ž njimi meriti toplino raznih telés.

Zato imamo posebno orodje, s katerim merimo toplino; pravi se mu toplomer ali termometer.

Toplomer je steklena cev, katera je povsod enako ozka; ne spodnjem konci je razširjena v kroglico, na zgornjem pa zaprta. V kroglici in v spodnjem delu cevi je živo srebro, v zgornjem delu cevi pa ni srebra, pa tudi zraka ne. Ta priprava je navadno pritrjena na podolgovato, leseno ali pa kovinsko ploščico, na katerej vidimo zareze. Vsaka zareza znači eno stopinjo gorkote ali pa mraza. Čim večja je namreč toplota, tem bolj se živo srebro razteza ter v cevi vzdiguje; čim manjša je pa toplota in čim večji mraz, tem bolj se živo srebro krči ter v cevi pada.

Zareze ali stopinje na toplomeru narejajo se tako le; Toplomer se vtakne v tajajoči se led, kjer se pustí tako dolgo, da se živo srebro v cevi pri nekej točki ustavi. Ta točka se zaznamenava z ničlo (⁰) in se imenuje ledišče.

Potlej se vtakne toplomer v vrelo vodo; živo srebro se raztezuje in vzdiguje v cevi samo do neke točke, pri katerej obstoji.

Ta točka se imenuje vrelišče in se zopet zaznamenava. Razdalja med lediščem in vreliščem se razdelí na več enakih delov, ki jim stopinje ali gradi pravimo. Reaumurjev (Reomirjev) toplomer kaže med obema točkama 80, Celsijev pa 100 stopinj.

Ako je bolj mrzlo, kakor tajajoči se led, skrči se živo srebro še pod ničlo; torej se tudi pod lediščem napravijo zareze. Stopinje nad ničlo so stopinje toplote, one pod ničlo pa stopinje mrazú.

Vrtnarjem kaže toplomer v rastlinjakih, ali imajo rastline dovolj toplote, ali ne. Zdravnik do-
ločuje s termometrom toplino kopelji in bólnic; pivovarji merijo ž njim toplino ječmenovke.

Če vzamemo toplomer v pest, povzdigne se živo srebro do 29. stopinje R. Toplina krvi je pri zdravem človeku nekaj nad 29 stopinj R. Kadar hočemo zvedeti toplino zraka na prostem, obešamo toplomer v senco, ne pa na solnce.

V sobah, v katerih se kuri, naj bo vsaj 13 nikdar pa ne bodi nad 16 stopinj toplote.

110. Zrak.

Zrak ali vzduh je prozorna, plinava telesnina brez barve in obdaje našo zemljo od vseh strani. Zrak se vrtí sè zemljo okoli njene osi in teka ž njo v neizmernem nebesnem prostoru okoli solnca. Zrak polni vse prostore in tudi najmanjše praznine; brez zraka ne bi živela nobena žival, ne bi rastla nobena rastlina, brez zraka ne bi bilo nikakoršnega življenja.

Zrak je mešanica dušca, kisleca in ogljenčeve kisline. Prvega je v zraku največ, drugega pa najmanj. Dušca je skoro zmerom enaka množina v zraku, množina ogljenčeve kisline se pa menja, posebno v zaprtih prostorih, ker se napravlja pri

dihanji, gorenji in vrveži. Zatorej je treba take prostore, kjer je mnogo ljudi, ali kjer se kuri, in kleti večkrat odpreti, da se zrak sčisti.

Kislec pa ima nasprotna svojstva dušca in ogljenčeve kisline. Za dihanje in gorenje je neobhodno potreben, ker brez njega mi ne bi mogli živeti in luč ne bi mogla goreti.

Ako se čez glavo pokrijemo, dihamo težko; ako podveznemo gorečo svečico s kozarcem, svečica ugasne, ker primanjkuje kisleca.

Kislec dela rijo na železu in zelenico na bakru; kislec stori, da reči gnijejo, trohniijo, prhniijo in preperijo; on vzrokuje tudi vrvež.

Zakaj piha kovač z mehóm?

Zakaj so svetilnicam nasajeni stekleni cilindri?

III. Zračni tlak.

Napolnimo kupico z vodo, položimo na njo list močnega papirja, na papir pa roko! Obrnimo potem kupico ter previdno odtegnimo roko! Papir se vendar še kupice trdno drži, da voda ne more iz nje. — Vtaknimo ozko stekleno cev, ki je na obeh koncih odprta, popolnoma v vodo! Zateknimo en konec s prstom, vzdignimo jo potem iz vode tako, da držimo zamašen konec zgoraj, in videli bomo, da ostane vsa voda v cevi. Kako je to?

Niti v kupici, niti v cevi ní zraka, pač pa okoli njiju. Ker se pa zrak visoko nad zemljo vzdiguje, pritiskajo zgornje zračne plasti na spodnje, v katerih živimo, ter jih stiskajo. Tako stisnjeni

zrak se hoče raztegniti in razširiti navzgor in navzdol, na desno in levo; zato pritiska enakomerno na vse strani. Tako pritiska zrak tudi papir na kupico in na spodnji del cevi s tako silo, da drži vodo v posodi. Če pa odtegnemo prst od cevi, takoj izteče voda; kajti zdaj tlači zrak od zgoraj prav tako, kakor od spodaj, in voda pada na tla zbog svoje teže kakor vsaka druga telesnina. Kaj se zgodí, če potegnemo čep iz polnega, zgoraj dobro zabitega soda? Ali poznate natégo ali lever.

112. Tlakomér.

Zrak ni vselej enako težek. Mrzli je gostejši in zaradi tega tudi težji od gorkega.

Učenjaki so izumeli posebno orodje, s katerim se more zraku teža meriti. Pravi se mu barometer, po naše tlakomer. Ker se po večje ali manjši zrakovej teži rado vreme izpreminja, zove se tudi vremeNIK.

Tlakomer je steklena cev, navadno do 85 cm (32 palcev) dolga. Na zgornjem konci je zalita, na spodnjem pa ima odprto in kvišku zakrivljeno kroglico. Kroglica in nekoliko cevi ste z živim srebrom naliti; nad srebrom pa je prazen prostor brez zraka, in sicer zató, da zrak le na spodnjem konci tišči na živo srebro. Steklena cev je pritrjena k poličici, na katerej so zaznamovani cm in mm (palci in črtice).

Ker je cev zgoraj zaprta, zrak le na spodnjem konci tišči na živo srebro, ki je povprek 76 cm

(nad 28 palcev) visoko v cevi. Kadar je zrak težji, pritiska še bolj na živo srebro; to se vzdiguje po cevi en, dva, tri in celó do 20 mm. Čim ložji je pa zrak, tem manje pritiska na živo srebro, katero zaradi tega pada — včasih do 71 cm (27 palcev).

Kjer koli se zrak segreje, raztegne se in se zlajša; zato se vzdigne nad sosedne zračne plasti ter se nad njimi razširi. Njegovo mesto zaleže gostejši hladni zrak. To zračno gibanje je veter. Vetrovi zelo vplivajo na tlakomer.

V naših krajih posebno burja (severovzhodnik) in sever vzdigujeta živo srebro v vremeniku, ker pišeta iz mrzlih krajev in torej prinašata mrzlejši in gostejši zrak. Ti dve sapi ste sploh bolj suhi; zato delate lepo vreme. Kadar se tedaj živo srebro v vremeniku vzdiguje, pričakujemo lepo vreme.

Jug in zahodnik delata, da živo srebro v barometru pada. Prihajata namreč iz toplejih krajev ter nam prinašata gorkejši ali ložji zrak. Na potu čez morje se navzameta vodenih sopar, zato sta mokra in nosita dež. Kadar tedaj živo srebro v vremeniku pada, naznanja deževno vreme. K lepemu in slabemu vremenu pa razen zrakove teže tudi še druge okolnosti pripomagajo.

Ker pa ž barometrom merimo le zračni tlak, zato vremenik ni zanesljiv vremenski prorok. Gotovo pa pride vihar, kadar jame živo srebro v vremeniku hitro in zeló padati. Zakaj?

Zračni tlak je večji ob znožji kacega hriba, nego vrh njega, ker tukaj pritiska samo tist zrak,

ki je nad hribom, spodaj ob znožji hriba pa pritiska tudi zrak, ki je razširjen med vrhom in znožjem. Zato tlakomer redno pada, če ga nesemo na višino, ter se redno vzdiga, če gremo ž njim z višine v nižino. Zaradi tega z barometrom lahko merimo razne višine.

Toplomer in vremenik sta si na videz podobna. Oba sta iz steklene cevi, v kateri je živo srebro; nad srebrom je pri obeh nekaj praznega prostora, v katerem ni zraka. Pri obeh ste cevi pritrjeni na ploščici, na kateri so zareze zaznamovane. Vendar pa se ločita v več rečeh: 1. Cev pri toplomeru je na obeh koncih zalita, pri barometru pa samo zgoraj. 2. V toplomeru se živo srebro vzdiguje, ker ga toplota razteza, v vremeniku pa zato, ker ga zrakova teža tišči. 3. Razdelitev pri vremeniku kaže *cm* in *mm*, ali pa palce in črtice, pri toplomeru pa le enako narazno napravljene zareze ali stopinje. 4. Vremeniki so vsi enako dolgi; toplomeri pa so lahko daljši ali krajši.

113. Gasilna brizglja.

Nalijmo malo steklenico na pol z vodo, zamášimo jo in vtaknimo skozi zamašek leseno ali stekleno cev skoro do dna tako, da zamašek nikjer ne prepušča zrakú. Ako močno pihamo v cev, zgostí se zrak v steklenici in ko nehamo pihati, sikne vodni curek iz posode.

Ta priprava je bila povod iznajdbi jako koristnega stroja, namreč *gasilne brizglje*. Kar je bila v onej pripravi steklenica, to je pri brizglji

vetrenik, v katerega se voda goni z dvema sesalkama. V vetreniku je cev, ki sega skoro do dna in je zgoraj okretna. Ta je začetkoma zaprta in se še le odpre, ko je zrak v vetreniku vsled vedno večje vode tako zgoščen, da v nepretrganem curku vodo brizga.

114. Voda.

Voda je med vsemi telesninami najbolj razširjena na zemlji. Vsakej živej stvari bodi si živali ali rastlini je neobhodno potrebna. Čista voda je prozorna in nima nikacega okusa. Najgostejša je pri 4. stopinji po Celziji, kar je velike važnosti.

Če se ohladi še pod 4. stopinjo, takrat zlahni; zato se naredi led na površji vode in plava zaradi svoje manjše gostote na njej. Ker voda v podobi ledu zaseda večji prostor, kakor v kapljivosti, razžene lahko posode, katere so bile z vodo do vrha napolnjene in zamašene. — 1 dm^3 vode tehta 1 kg , če ima 4 stopinje toplote. Ako se segreje voda nad 4 stop., zredči se zopet ter pri 100. stopnji vrè. Nad 100 stopinj se ne dá segreti, in vsa toplota, katera se ji privodi, porabi se za parjenje.

Voda se dá razkrojiti v dva plina, v kislec in vodenec. Iz dveh litrov vodenca in enega litra kisleca nastaneta po kemičnem spajanju 2 litra vodene pare. Ker je vodenec $14\frac{1}{2}$ krat lažji od zraka, polnijo se ž njim zračni baloni, s katerimi se ljudje visoko nad zemljo vzdigujejo. Znano je, da kislec pospešuje gorenje; vodenec pa sam gori, zato se

ogenj še bolj razvname, ako se z vodo malo poškopri, ker ogenj vodo razkroji.

V zemlji se nabira voda v neznanih jamah, teče čestokrat po dolgih žilah, predno privrè na svetlo. Na potu se navzame ogljenčeve kisline, apna, kremenice, različnih solí in drugih rudninskih snoví, po katerih je tekla; tako vodo imenujemo trdo. Trda voda je pitna studenčnica, mehka pa dežnica in rečnica. A popolnoma mehke, t. j. kemično čiste vode v naravi ni; vsakej je več ali manj drugih tvarin primešanih.

Trda voda se izpremeni v mehko, ako se pari in se para uloví in ohladi; pa tudi, ako delj časa na zraku stoji, ali če se prekuha, ker se pri tem ogljenčeva kislina izhlapi, apno pa se usede na dno in na stvari, katere so v vodi. Zaradi tega je v pitnej studenčnici težko skuhati marsikatero stvari, recimo: fažol, grah, lečo. Tudi za pranje je trda voda nepripravna, ker se v njej milo težko raztopí.

Nekatere vode imajo v sebi dosti rudnin raztopljenih; take imenujemo rudnice. Voda izvira joča iz večje globočine je tudi toplejša; vrelcem, katerih toplina meri po Celziji 30 stop. in več, pravimo toplice ali pravi gorki studenci.

Fr. Jurkovič.

115. Kuhanje.

Postavimo posodo vode na ogenj! Kmalu se vzdigujejo mnogi biserčki; ti so zračni mehurčki, katere toplota izganja. Ko se je voda bolj segrela,

nastajajo na dnu posode večji mehurji, ki se tudi vzdigujejo, a početkoma ginejo, predno pridejo do vrha. Ti mehurji so vodena para, v katero so se zbog gorkote izpremenili nekateri vodeni delci. Vzdigujoč se v posodi dospejo mehurji s prva do višjih, še ne zadosti segrelih vodenih plasti; zato se ohladi in zopet v kapljice zgosté.

Kadar se je pa vsa voda v posodi zadosti segrela, stopa vedno več parnih mehurčkov kvišku; vsa voda jame kipeč gibati se, mehurčki pa se na površji razpočijo. Če se segreta tekočina zaradi parnih mehurčkov kipeč giblje, pravimo, da se kuha ali vre. Čim dalje tekočina vre, tem manj je je, ker v paro prehaja.

Vročina tedaj tekočine v paro izpreminja.

Posoda s kropom na ognji počí, ako je tako dobro zamašena, da para iz nje ne more. Para, ki se v njej dela, jo razžene.

Iz te in iz enakih izkušenj so umni možje spoznali, da ima ulovljena in stisnena para veliko moč ter da bi se dala prav tako v prid obrniti, kakor voda, ki goni mlinska kolesa. Res so izumeli parni stroj, ki posojuje človeku na stotišočé delavnih rok, pa mu tudi nadomestuje tisoče tovarne in vozne živine. Parni stroj je dal brodniku moč nad vetrovi in valovi; on goni mline, vse eno, ali se je mlinski potok posušil ali zmrznil; parni stroj lahko nosi najtežja bremena in letí, kakor veter v najbolj oddaljene kraje.

116. Hlapenje.

Če stoji voda v odkritej čašici delj časa, vidimo, da je je čedalje menj. Mokro perilo se na zraku posuši. Dežnica izgine na cesti.

Vodo tedaj izpreminja v paro ne le velika vročina, ampak tudi manjša gorkota, to se vé pa, da toliko bolj počasi, kolikor manjša je gorkota. To prostovoljno parjenje imenujemo hlapenje ali puhtenje. Pri hlapenju se dela puh le na površji, pri pravem parjenju pa znotraj v kapljini. Kje prej izhlapi liter vode — v steklenici, ali v skledi, — v zaprtej sobi, ali v izbi na prepihu?

Puhtenje se vrši tedaj tem hitreje, čim več tekočinskega površja se dotika zraka, čim hitreje tekó čez tekočino nove zračne plasti in čim topleji je zrak.

Držimo mokro roko v zraku! Čutili bodemo hlad, ker se voda hlapi. Ovijmo toplomerjevo kroglico z mokrim platnom, takoj pade živo srebro v cevi.

Hlapeče tekočine po takem toploto vežejo ali, rekli bi, uporabljajo.

Kjer se voda v hlap izpreminja, ohlaja se zrak.

Svojega diha v toplem zraku ne vidimo; če pa dihnemo na hladno, likano ploščo, obrosí se takój. Ohlajen hlap se zgostí ter v kaplje izpremení; v tem se vezana toplota zopet razveže.

Zakaj v vročem poletju škropimo pôd? Zakaj razgrinjamo ali razobešamo mokre reči, katere hočemo sušiti? Kako se pridobiva morska sol na

gredicah? Zakaj mahamo z mokrim pismom sem ter tja? Vročo juho vlijemo v plitev krožnik ter jo mešamo in pihamo. Zakaj li? Zakaj se v mokrem oblačilu lahko prehladimo? Kako je človeku, ki gre iz kopelji? *)

117. Zvok.

Zvok in glas je vse to, kar slišimo.

Da čujemo zvok, treba je treh reči:

1) telo, katero dela zvok; 2) med tem telesom in našim ušesom mora biti neko sredstvo ali neka tvarina, po katerej se zvok razširja; 3) naše uho mora biti zdravo.

Med telesom, katero vzbuja zvok, in našim sluhom se nahaja navadno zrak; na visokih hribih, koder je zrak tanjši, ne slišimo tako dobro, kakor v dolini, kjer je vzduh gostejši. Kjer ni zraka, tudi ni zvoka. Zrak je torej najvažnejše sredstvo, po katerem se zvok razširja; a edino vendar ní. Položimo žepno uro na konec šolske klopi, na drugi konec pa nastavimo uho: Kako razločno čujemo njen tiktak! Ako se vležemo na zemljo, zaslišimo pekét konjskih kopit v velikej daljavi. Potapljavci so čuli pok puške še 38 m pod površino vode. Ribe v velikih ribnikih kličejo na krmenje sè zvoncem. — Razen zraka so tedaj tudi druge tvarine, katere zvok vodijo in širijo od kraja do kraja.

Da zvok nastane, je treba, da katero telo vztrepeče. Že na prvi pogled se vidi, da se trese zvoččča struna; ako udarimo ob zvon in ako potem

*) Tu naj se uvrsti pouk o meglah, oblakih, o dežji in snegu, rosi in slani.

rahlo položimo prst na njegov rob, čutimo prav dobro, da neki notranji trepèt spremlja zvonjenje.

Vrzimo kamenček v mirno vodo! Kaj zapazimo? Valovi se širijo od tistega mesta, kjer je kamenček padel v vodo, v vedno večjih in večjih, a tudi nižjih kolobarjih povrh vode, kokler ne izginejo. Enako valovito se trese tudi zrak, kadar ploskamo z rokama, ali če pokamo z bičem. Zračni valovi se širijo na vse strani, a zmerom slabši prihajajo. Zató je zvok tem slaběji, čim bolj se oddaljimo od tistega mesta, kjer je postal.

Ako drvarja v daljavi opazujemo, vidimo njegove udarce pred, nego jih čujemo. Blisk se pred vidi, nego se zasliši grom.

V daljavi 1020 *m* od nas se ustrelí s topom. Ko se zažgè smodnik, vidimo v tistem trenutku blisk, pok pa začujemo za 3 sekunde pozneje. Zvok je torej potreboval 3 sekunde, da se je razširil 1020 *m* daleč; v enej sekundi je prehodil 340 *m*. Po tem lahko računimo oddaljenost neviht.

Zvok se po dnevi ne čuje tako daleč, kakor po noči. Po dnevi je namreč zrak neenakomerno razgret; zvok mora tedaj prehajati tu gostejše, tam pa redkějše zračne plasti ter izgublja svojo moč. Megla, dež, sneg, nasproten veter in druge stvari zvok slabé. Zvok naletí pri svojem razprostiranju na zadržke, n. pr. na zidovje, skalovje i. t. d.; vsled teh zadržkov se odbija. Ako stena ni preveč oddaljena, strinja se odbiti zvok s prvotnim; zato narašča njegova moč, — zvok se razlega.

Petje v zaprtej sobi se glasi močnejše, nego na prostem. — Kadar pa je odbijajoča stena tako oddaljena, da se prvotni in odbiti zvok razločno slišita, nastane odmev ali jek.

Zvok je jako različen; zató imamo tudi prav raznovrstne izraze, ki nam značijo ta ali oni zvok. Tu nate nekaterih: brneti, bučati, doneti, hrumeti, klenkati, kričati, peti, ploskati, pokati, praskati, treskati, trkati, škripati, šumeti, zvoniti.

Zvočna različnost pri strunah je zavisna od njih dolgosti, debelosti in napetosti. Kako se morejo strune enake dolgosti razno ubrati?

118. Jek.

Zmerom kliče glas, doneč:
Dani so nam kratki dnovi,
Urno dirjajo valovi;
Kar ne poderó vetrovi,
To poseka — čuj strmeč —
Meč.

Zvezde upu so prižgane,
Up je trden kakor dob,
Čvrst ko morske skale rob,
Naj še tako reže zob
Nam prebritko smrtne brane —
Rane.

Pojmo pesmi, bratje, zdaj!
Radost srca naj vzdiguje,
Mir po zemlji naj kraljuje,
Slast v glasovih oznanuje,
Da njih dom je lepši kraj —

Raj.

A. Umek.

119. Svetloba.

Vsemogočni je rekel: „Bodi svetloba“ — in bila je luč. Koliko dobroto je nam Bog s tem podelil! Zahvalite se mu torej, kolikorkrat žarki veličastnega solnca v vašo sobo prisijejo, zakaj solnce je vir svetlobe.

Razen solnca se svetijo same ob sebi tudi še nekatere druge reči, kakor zvezde nepremičnice, goreča in žareča telesa, marsikateri mrčes, trohlovina, gnjile ribe i. t. d. Telesa okoli sebe svetlobo razširjajoča so samosvetla. Zopet druge reči pa dobivajo svetlobo od svetlih teles; takim pravimo razsvetljene ali temne.

Ako kedo z lučjo stopi v temno izbo, naglo je svetlo po njej. Svetloba se tedaj na vse strani hitro razširja.

Solnčni žarek posije v temno sobo skozi malo odprtino v ravnej črti. Torej se razprostira svetloba na vse strani in sicer v ravnih črtah, ki jim pravimo svetlobni traki. Svetloba se razširja čudovito hitro. Svetloba preletí v osmih minutah 15 milijonov *Mm* dolgo pot od solnca do zemlje.

Ako se obrnemo proti svetlemu telesu, udarijo nekateri njegovih svetlobnih trakov v naše oči — zató vidimo telo. Temne stvari pa vidimo, kadar odbijajo svetlobne trake, ki padajo nanje od svetlih teles. Hiše, stolpi, drevesa i. t. d. so temna in vendar jih vidimo po dnevi že od daleč, ker vsestransko odbijajo nanje padajočo svetlobo. Luna

je sama ob sebi temna, pa nam vendar nekoliko sveti, ker solnčni žarki od nje odbiti do nas prihajajo.

Svetlobni trakovi se razširjajo ne le v praznih prostorih, ampak prešinjajo tudi tekočine in trdna telesa. Telesa, ki puščajo svetlobo skozi svojo tvarino, so prozorna. V prostor za neprozornim telesom ne pride svetloba; zaradi tega je v nerazsvetljenem prostoru senca, ki je tem daljša, čim bolj na pošev svetlobni trakovi padajo.

Švetloba pa stori, ne le da vidimo razne reči, temveč je tudi vzrok, da se nam kažejo z določeno barvo. Beli solnčni žarek je namreč sestavljen iz sedmerih barv; neprozorna telesa pa odbijajo ali vso — nerazdeljeno — svetlobo, ali pa večinoma le trakove določene barve. Nerazdeljeno svetlobo odbijajoča telesa so bela; telesa, ki odbijajo le rudeče trakove, druge pa posrkavajo, so rudeča. Telo pa, ki vse svetlobne trakove v sé sprejmlje, vidi se nam črno.

Telesa gladkega površja, posebno pa svetlo likane kovine najbolj odbijajo svetlobo. Telesa, katera svetlobo kolikor mogoče popolnoma in pravilno odbijajo, imenujemo zrcala: ta so ravna ali navadna, jamasta ali vbočena, napeta ali izbočena.

Ako hočemo kako reč razločno videti, mora biti dovolj razsvetljena, ne sme biti predaleč od oči in tudi ne očem preblizu. Tudi mora vtis na oči nekoliko časa trajati. Svetlobni vtisi, ki se naglo vrsté, zdé se nam istočasni. Ako goreče ogljije naglo v krogu vrtimo, vidimo goreči krog; kajti z naglim vrtenjem vidimo na vseh točkah krog nekako istočasno.

120. Mavrica.

Vsi svetlobni trakovi gredó naravnost dalje; kadar pa pridejo iz katere tanke v gostejšo ali iz goste v tanjšo reč, takrat dobé drugo mér, takrat se lomijo. Ako na primer vtaknemo ravno palico pošev v vodo ter pogledamo po strani, vidi se nam palica vrh vode prelomljena; kajti onega dela, ki je v vodi, ne vidimo na pravem mestu, ampak nekoliko višje, nego je v resnici. Lomljeni žarki so tudi krivi, da se nam vidi dno čiste vode višje, nego je.

Če postavimo kozarec vode na bel papir tako, da sije solnce nanj, lomijo se žarki v vodi, pa tudi razdeljujejo ali razkrajajo se v svoje razne barve. Še lepša se ta prikazen vidi na trirobem steklu (prizmi). Na steni za prizmo zapažimo prelepo, sedmobarvno sliko. Zgoraj je rudeča, potem zagorelo-rumena, dalje svetlo-rumena, potem zelena, svetlo-modra, temno-modra, spodaj pa vijoličasta. Najlepše pa se prikazujejo te barve v mavrici, katera nastane, kadar pred nami deží, za nami pa solnce sije. Solnčni žarki se lomijo v deževnih kapljicah ter se delé na sedem svetlih, raznobarnih trakov. Čim nižje solnce stojí, tem višje se mavrica spenja. Gotovo ste že opazovali visečo rosno kapljico, ko se je blisketala zdaj rudeče, zdaj rumeno, zeleno i. t. d.

Ko je solnce še globoko pod obzorom, njegovi žarki vendar že razsvetlujejo ozračje. To je jutranja zarja. Kako pa nastane?

121. O mraku.

Na tratico sedem,
Počivam sladkó ;
Mrak svoje grinjalo
Razpenja temnó.
Vse trudno utihne,
Zapira oči ;
Sam slavček še v dolu
Mi srce topí.

Na nebu budijo
Se zvezde gosté,
Oživljajo v meni
Nebeške željé.
Tam gori moj Oče,
Moj svetli je dom,
Po volji njegoví
Če živel tu bom.

M. Kastelec.

122. Magnetizem.

Neka železna ruda ima to posebno svojstvo, da ná se priteza železne drobce.

Telesa, katera železo ná se vlečejo in držé, imenujejo se magnetna; móči pa, ki to vzbujajo, pravimo magnetizem po mestu Magneziji, kjer so baje to prikazen najpopred opazovali.

Pa tudi v jeklu ali železu sploh lahko obudimo magnetizem, ako ga z ono magnetno rudo taremo ali drgnemo.

Če posujemo magnet z železno pilovino, obesi se te največ na obeh koncih, na sredi pa se ga ne prime noben železen drobec. Magnetova konca imenujeta se tudi skrajnika.

Kadar magnet v težišči tako podpremo ali obesimo, da se more prosto sukati, ustavi se zmerom na istem mestu, v katero se vselej zopet povrne, kadar koli ga premaknemo: en skrajnik je namreč obrnen proti severu, a drugi proti jugu.

Na obeh koncih priostren magnet, ki se vrtí krog svoje navpične osi, je igla magnetnica; pri nas vendar ne kaže natančno proti severnemu zemeljskemu tečaju, ampak se nagiblje nekaj stopinj proti zapadu.

Igla magnetnica nastavljena v posebnej škatljici, ki ima na dnu zaznamovane strani neba, je kompas, mnogim dober kažipot.

Kadar približamo južni magnetov skrajnik južnemu skrajniku igle magnetnice, odbegne konec gibljive igle. Če pa približamo magnetov severni skrajnik južnemu skrajniku magnetne igle, bližata se oba skrajnika, dokler se ne dotakneta in sprimeta. Istoimenska skrajnika magnetov se tedaj odbijata, raznoimenska pa se privlačita.

Če potrosimo na papir železne pilovine, pod papir pa denemo magnet, postavijo se železni drobci kakor iglice navpik. Vsak drobec je postal magnet, ki pod njim ležečemu obrača nasprotni skrajnik.

Navadno se daje magnetom podoba podkove; pri takih magnetih leži skrajnik poleg skrajnika. Kako izvlečeš šivanko, ki ti je padla v kako poklino ali špranjo?

123. Električna.

Če pečatni vosek drgnemo ob sukno ali drugo volneno blago ter potem držimo nad papirnatimi koščeki, skačejo ti koščeki urno na pečatni vosek

ter zopet odletavajo. Drgnenje je tedaj v vosku vzbudilo neko moč, katera papirnate kosce ná se vleče in zopet odbija. Prav to se tudi godí, ako drgnemo steklo, smolo in jantar. Če to poskušamo v temi, zapazimo na drgnenih rečéh neko svetlobo. Ako je pečatni vosek, katerega drgnemo, dolg in debel, švigne nam iz njega iskrica v prst, kadar ga vosku bližamo; ta iskrica nas nekoliko zbode ali uščipne, ob enem se sliši neko pocanje. Moč, katera tako dela, imenuje se *elektrika*; reči pa, v katerih se vzbuja, zovejo se *električne*. Ime elektrika izvira od jantara, kateremu se po grški elektron pravi. Na jantaru so namreč že stari Grki to čudno moč zasledili.

Drgnenje pa ni edina pot, po katerej se vzbuja elektrika. Veliko se je tudi izbavi, kadar se dotikajo različne kovine, n. pr. bakrove in cinkove ploče.

Nekatera telesa lahko sprejemajo elektriko, jo prav hitro po svojem površji razširjajo in zopet popolnoma oddajajo. Taka telesa imenujemo *dobre električne prevodnike*. Njim se prištevajo: kovine, mnoge kapljine, mokri zrak, vlažna zemlja, človeško in živalsko truplo i. t. d.

Zopet druga telesa sprejemajo elektriko le tam, kjer se električnih dotikajo, potem jo pa tudi trdno držé in je nič kaj ne razširjajo; tem pravimo, da so *slabi električni prevodniki*. Taki so: steklo, smole, svila, lasje, suhi zrak, maščobe i. t. d.

Kaj je nam storiti, ako hočemo kateremu telesu ohraniti elektriko?

Kar so električne prikazni v malem, vidimo v velikem ob hudem vremenu.

Ako se namreč zračne sopare ohladé in v mehurčke izpremené, nabira se na njih elektrika. V debelih in velikih oblakih je je včasih prav veliko. Če se tak oblak približa družemu, švigne električna iskra iz oblaka v oblak; pravimo, da se je zablislilo. Kadar pa šine iskra na zemljo, rečemo, da je treščilo, ali da je strela udarila. Najraje treska v visoke stvari in v dobre električne prevodnike. V visoke reči zató rado trešči, ker so viharnemu oblaku najbližje; v dobre prevodnike pa zaradi tega, ker po njih elektrika najhitreje pride do vlažne zemlje. Zvoniki, visoka in samotna drevesa, visoke hiše, dim iz dimnika in celo dež izvabijo večkrat strelo ná se. Išcé si najboljših prevodnikov potere in razžene strela vse, kar jej je na poti, stopí kovine, zažgé gorljive reči in ubije ljudi in živali. Navadno na teh ni videti nikakšnih ran. Pri tem se razširja neki poseben, zadušljiv, žeplenast duh.

Kadar se zablisne, ob enem tudi zagrmí. Strela namreč letí tako brzo, da se pred njo stisne zrak, za njo pa nastane praznina, v katero bližnji zrak brž z vso močjo plane ter vzročí tist pok, ki ga grom imenujemo. Ker se svetloba hitreje razširja, nego zvok, vidimo prej blisk, potem še le čujemo grom. Kadar hitro za bliskom čuješ grom, takrat je nevihta prav blizu. — Kedor začuje tresk blizu sebe, sliši le enojen pok; daljnemu poslušalecu pa je grom drdrajoč in bobneč, ker odmeva pok od oblakov, od zraka, od gorá, gozdov i. t. d.

Kadar je hudourni oblak prav daleč, vidimo le blisk, groma pa ne slišimo; to je blisketanje.

Električna moč pa se tudi posebno čudno rabi pri telegrafih ali brzojavih. Od velikih mest je ob cestah po stebrih napeta bakrena žica (drat) v daljne kraje; po njej šviga elektrika iz kraja v kraj, kamor brzojavnik hoče.

124. O nevihti.

Zanési nam, zanési Bog,
Otmì nas rev, otmì nadlog!
Grozí sovražnica srdíta,
V oblakov sivih plašč zavita;
Beseda njena — grom rohnéč,
In njen poglèd je — blisk goréč.
Besede grom in blisk očesa
Nebesa in zemljó pretresa.
Pod plaščem nosi bič prikrit,
Oj bič iz zrn ledenih zvit;
Gorjè, če jezna ga zavzdigne,
Če ž njim po polji plodnem švigne,
Gorjé!
Glej, tam na polji setev mlada.
Živílo naše, naša nada,
Šibeče teže se drevo;
Glej, pisan cvet na mladem vrti,
Ognjeni sok na vinski trti
Plahó ozira se v nebó,
In vse se vije, vse trepeče,
Bojí se šibe vse grozeče.
Zanési nam, zanési Bog,
Otmì nas rev, otmì nadlog!

Oh, saj te kličemo očeta,
 Čuj prošnjo siromaka — kmeta,
 Sprejmi naš jok in vzdih in stok:
 „Ne vniči žuljev pridnih rok!
 Ti migni blisku — žar se vpihne,
 Le prst zavzdigni — grom potihne,
 Le véli -- bič se razdrobí,
 Le žéli — led se raztopí:
 In roka, ki je prej grozila,
 Bo blagoslov na nas rosila.
 Zanési nam, zanési Bog,
 Otmì nas rev, otmì nadlog!“ —

Iz „Zvon“-a.

125. Strelovôd.

Amerikanec Benjamin Franklin se je po mnogoterih poskusih prepričal, da blisk ni nič drugega, nego mogočna električna iskra, katera nobene škode ne dela, ako letí po dobrih v zemljo napeljanih prevodnikih. Premišljeval je zdaj, kako bi mogel elektriko izvoditi iz oblakov. Napravil je o tem sledeči poskus:

Leta 1752. je po vrvci spustil navadnega papirnatega zmaja (lintverna) v zrak, ko se je bližala nevihta. Zmaj je imel zgoraj železno ostrico, ki je bila z vrvjo zvezana z dobrim prevodnikom. Na spodnji konec vrvi je privezal ključ, nekaj višje pa svilnato nit, s katero je zmaja držal. Glej! iz hudournega oblaka je po zmočenej vrvci pritekla elektrika. Iz ključa je švignila iskra v prst, kolikrat se ga je dotaknil s členom.

Ta poskušnja je napeljala Franklina, da je postavil leta 1760. prvi strelovod v Filadelfiji.

Strelovod ima na železnem, vsaj $1-1\frac{1}{2}$ m nad sleme se vzdigajočem drogu pozlačeno sulico ter odpeljuje strelo po železnem ali kotlovinskem protu v zemljo. Dobro napravljen strelovod varuje okrožje, čegar promér je po priliki 6 m dolg. — Na Avstrijskem je stal prvi strelovod že l. 1754. Postavil ga je bil na župni dvor blizu Znojma Prokop Diviš. Da-si ga je moral kmalu zopet odpraviti, ker so nespametni kmetje mislili, da oni drog dež odganja, vendar lahko rečemo, da je strelovod izumel Avstrijanec.

Ob hudej uri varujmo se visokih in električno dobro vodečih stvari. Pod milim nebom ne stopajmo pod drevesa, posebno ne pod taka, ki na samem stojé; ne stojmo blizu živali, senenih kop, ribnikov, močvirjev ali rek! Letati ali naglo voziti se tudi ni varno; kajti za vetrom rad potegne blisk.

Ob hudej uri ne stopajmo k stenam, durim, oknom ali pa pod dimnik. Pogasimo ogenj na ognjišči ter odprimo v sobi okni ali duri, a také da ne nastane prepih. Najvarneje je sredi izbe. Varujmo se, zaupajmo pa tudi v Boga!

Prirodopisje.

126. Trojno kraljestvo prirode.

Neštevilne in različne so stvari, ki bivajo na zemlji in pod zemljo. Vsakej je podelil Bog posebna svojstva in moči, da doseže od stvarnika določeni ji namén.

Da prirodo ložje spoznavamo, delimo jo na tri kraljestva: živalstvo, rastlinstvo in rudništvo. Zivali živé, čutijo in se prostovoljno gibljejo; rastline sicer tudi živé, a nimajo občuta in se tudi prostovoljno gibati ne morejo. Rudnine se imenujejo sploh tiste stvari, katere ne živé, ne čutijo in ne rastó, ampak se vekšajo z vnanim nabiranjem enakih delov.

Pri živalih in rastlinah opazujemo posebne življenju potrebne organe; teh pri rudninah ni. Prve imenujemo zató organska, rudnine pa neorganska telesa.

Pri rudninah je torej vse eno, ali jih popisujemo velik ali majhen del. Pest peščenca nam njegova svojstva tako dobro kaže, kakor gruda ali cela gora tega kamena.

127. Netopir.

Ko poletnega večera tih mrak prepreza vse stvari na zemlji, planejo iz vsakoršnih temnih votlin netopirji in prhutajo po zraku kakor črne vešče. Netopir je čuden polutan. Poglejmo si ga bolj natanko!

Na kratkem vratu sedi precej debela glava z golimi in dolgimi ušesi, a z majhnimi očmi. Čeljusti ste globoko razklani in polni ostrih zôb. Prednji nogi niste prav nič podobni zadnjima, vse kosti so daljše in močnejše; štirje prsti so posebno zdaljšani, le palec je kratek in nosi močen zakrivljen krempelj. Med podaljšanimi prsti je razprežena tanka gola mrenica, kakor na dežniku tkanina med šibicami. Ta mrenica se začne na vratu, razprostira se med prsti, gre ob truplu do zadnjih nog in obdaje tudi rep.

Netopir precej dobro vidi, še bolje voha, neznano tanko sliši in preizvrstno čuti. To natančno čutje ga menda pa noči najbolje vodi.

Vsi netopirji so ponočnjaki. Po dnevi spé v vsakoršnih luknjah in votlinah, po duplih, v starih zidovih in dimnikih, pod strehami, v zvonikih in drugod. Večkrat jih je toliko nakupičenih, da je strop ves črn od njih. V miru se obesi netopir za krempeljce na zadnjih nogah, stisne mrenico ob sebi kakor plašček, podvije rep ter visi po ves dan z glavo doli obrnen. Po zimi se stisnejo v kako zatišje in spé. O južnem vremenu se včasih prebudé in malo izleté, pa gredó zopet spat.

Naši netopirji jedó samo žuželke, zlasti nočne hrošče, metulje in mušice, ktere že od daleč čujejo brenčati po zraku. Zaradi tega in zaradi svoje požrešnosti so prav koristne živali. Rad sicer leta v take shrambe, kjer se slanina suši ali mesnina shranuje: a ne, da bi žrl slanino, ampak ker loví in hrusta razne žuželke, molje, muhe in drugi mrčes, ki se v mesu in slanini redí. Izmišljeno je tudi, da se netopirji radi zaprašé človeku v glavo, in da se mu zapletajo v lase.

Ne pobijajte tedaj netopirjev!

V toplejih krajih živé večji prhutarji.

128. Jež.

Ako hočete videti čudnega ponočnjaka, pojdite z menoj.

Solnce je zatonilo za gorami; v gozdu so za čas umolknili razni glasovi, rosa je jela rositi. Ustavimo se na parobji in stopimo za gosti grm. Zdaj je v gošči nekaj zašumelo med suhim listjem, zdaj zopet, vedno bližje nas; no! zdaj se je zgenilo dračje, iz grmičja se prikaže koničast rilček in precej za njim čudna žival starikavega, nagrbanega lica, kratkega repa, nizkih podplatastih nog in óblega trupla v bodečej sivej suknji. To je jež. Da-si tudi je videti okoren, vendar hlasta sem ter tja, stika po luknjah, prevrača listje in rije z rilcem kakor prešiček. Izpod kamena je prepodil martinčeka; hitro plane za njim; živalca bi se zvijala in branila, a ni časa; jež jo je že pohrustal in nemudoma dalje išče živeža. Poknila

je veja pod našimi nogami, jež se zdrzne, malo posluša, pa hipoma skrči glavo in noge ter zavije v klopčič. Ako tudi je našopiril bodice, vendar ga rahlo vzamemo v roke ter ga nesemo domóv na vrt.

Jež je čuden gost. Res je v svojem vedenji nekaj neroden in telebast, ali vendar pošten skozi in skozi; ni v njem nobene hudobije, prav po nedolžnem trpi, če ga surovi nevedneži preganjajo. O ježi govore nevedni ljudje, da na skrivnem piščeta kolje, krave sesa in Bog si ga vedi kaj še, kar je vse izmišljeno. Plašni samotarec žedi ves dan v kakej seči ali luknji pod kako korenino, včasih pod kúpom suhljadi, in še le zvečer si upa zapustiti svoje skrivišče. Boječe capljá okoli z mokrim rilcem vedno sledé miši, žabe, kuščarje, kače, črve, polže, ogrce in drugi mrčes. Najraje žrè miši; zato ga imajo ljudje tudi v hiši, kjer razen miši loví še druge nečedne živali. Ako ne dobí dosti mesnih jedí, lotí se tudi sadja. Znamenito je pri njem sosebnó to, da tudi najstrupenejšega gada požrè brez vse škode. Tako se jež pošteno preživí do jeseni. Ko začne listje padati z dreves, skrbi tudi on za zimo; izkoplje si globoko jamo ter nanosi va-njo listja, mahu in trave, da je vsa polna. Smešno je gledati ježa, kako si posteljo znaša. Povalja se baje po listji in mahovji; kar se je nabodlo na bodice, to nese domóv. Ako se zraven nasadí še kaka lesnika ali hruška, tudi mu je prav. Ko pride zima, zarije se jež v svojo jamo, zvije se in zaspí tako trdno, kakor morebiti nobena druga žival.

Ježev je povsod, na ravnem in v gorah. Ljudje navadno mislijo, da sta pri nas dva ježa, pasji in svinjski; a to pride od tod, ker imajo nekateri daljši, drugi krajši rilec.

Mladi ježi se kmalu privadijo hiše in bili bi človeku všeč, ko bi po noči ne bili tako nemirni, in ko bi ne imeli slabega duha. Na vrtéh pa so ježi zeló koristni; pametni gospodar bi jih moral vabiti na vrte, ker mnogo hasnijo, škode pa ne delajo nikakoršne.

Ježevi najhujši sovražniki so velike uharice in psi, kjer ga ovohajo, ne dadó mu mirú. Siromak si ne vé drugače pomagati, nego da se zvije v klopčič in tako preganjalcem priliko dá, da si nosove okrvavé na bodicah.

Kakor jež, živita tudi krt in navadna rovka z večine ob žuželkah in sploh malih zivalcah: zató se ti trije imenujejo žuželkojedni sesavci.

129. Volk.

Volk je podoben psu, a večji je od njega, da-si tudi se dobodo psi, kateri so malo ne toliki in tako močni, da bi človek mislil, volkóvi so.

Volk je navadno nekaj nad 1 meter dolg, rumenkasto siv in črno lisast. Iz očí mu gleda loká-vost (zvijačnost) in poniglávost. Neizrekljivo je samogolten, vedno bi žrl; a vse nič ne pomaga, zmerom je lačen in suh kakor trlica. Poleg tega je vendar močen, da-si je videti ves trhel in medel. Ob vsej

zvojej móči je poniglav in bojazljiv; poštenega boja se ogiblje ter zató po navadi ne gre na človeka. Međ poletjem se klatijo volkovi največ po samem prek gozda ter iščejo zajcev, ptic, podgan in domače živine, ako jo morejo kje dobiti. A po zimi, kadar pritisne hud mraz in ne dobijo dosti živeža v gozdu, zberó se na večje čete; lačni se potepajo s hriba na hrib ter po noči strašno žavijajo, da je človeka groza. Lakota jih goni na polje, ob cestah se potičejo, pritepó se v vas, pograbió psa izpred hiše, živino iz hleva, konja izpred voza. Volk, da-si je videti boječ, napade, ako je zeló lačen, tudi človeka; kadar okusi človeško meso, potem silno drzen kolje ljudi, osobito otroke. Videli so ga, da je mrtvece vlačil iz grobov in žrl. Na paši se prikaže po visokej travi ter potlej preži na žrebe, telico, svinje ali koze, ki se mirno pasejo. Najrajši grabi pa ovce, bodi si na paši, ako ovčaha, da ni psa blizu, bodi si po noči v staji. Tedaj kolje neusmiljeno ter mnogo več podavi, nego mu je potrebno. Z ovco preskoči plot in nesoč jo drži toliko od tál, da se mu ne vleče po zemlji. — Od ubitega volka človek baš nima velike koristi. Njegovega mesa niti druge živali nečejo jesti, menda zató, ker zoperno diši. Sam njegov kožuh je nekaj vreden; največjo ceno imajo ruski in švedski volkovi, katerim se kože cené po 8 do 12 goldinarjev.

To kvarljivo zver zatirajo ter pobijajo povesod in vedno. Poprej so jim nastavljali zanke, kopali jim jame, a zdaj jih streljajo, ali moré sè strupom.

Mečejo jim mesa, otrovanega sè strašnim jadom strihnninovim. Zver požrè meso in že je mrtva.

Volčica konci aprila meseca v kakej skrivnej jami skotí po petéro do devetéro vólčet, ki so po 12 do 14 dni slepa. Mladi volk se hitro sprijazni s človekom, privadi se pasjega živeža ter sprijatelj se včasih tudi s psom.

130. Lev.

Prostrana Afrika in sosedne dežele vroče Azijske so domovina najsilnejše mačke, leva. Lev je najbolj močna, najpogumniša in najdrznejša zver. Po pravi se imenuje kralj vsega živalstva. Dolg je 1'5 do 2'5 m, visok pa skoro 1 m. Obilne grive, katere pokrivajo vrat in pleča, dajó mu veličastno podobo. Velika glava mu je okroglasta kakor pri mačkah sploh, jezik pa raskav. Izpod širocega čela resno in mirno gleda okoli sebe. Zenica je razpoki podobna. Močno z rumenkasto rujavo dlako pokrito truplo je zalito in napeto, a vendar gibčno in vitko. V širokih capah (tacah) ima strahovito moč; z enim samim udarcem pobije konja ali vola na tla. Oborožene pa so cape z ostrimi kremplji, katere pri hoji skrčuje ter jih tako ostre ohranja. Močen je pa tudi rep s čopom. Samica je manjša in nima grive.

Lev navadno zvečer hodi na lov; z grmečim rjoventjem naznanja, da gre na rop. Njegov glas zbega vso naravo; gozdne živali se plaho skrivajo, živina v ograjenih stajah je vsa zmóčena, privezane kamele in konji hočejo siloma odtrgati se in pobegniti, zamolklo

mukajoče govedo skače sem ter tja, ovce in koze zaganjajo in spenjajo se na ograjo žalostno meketaje, psi tulijo in cvilijo, potnika obhaja groza. Po mačje zalezuje lev svoj plen, pograbi ga v skoku, pobije s capo ter mu zmrvi kosti.

Človeka lev le redkokedaj napade, ako ga ni poprej razdražil, in ako ni posebno lačen. Pripoveduje se celó, da se je umaknil pred mirno stoječim človekom. Kdor bi se ga pa prestrašil in pred njim pobegnil, tega bi nič ne moglo oteti pogube.

Pri nas vidimo leva le v zverinjakah.

131. Kuna.

Ni menda bolj predrznih tatic in bolj grdogle-dih roparic, kakor so kune vse povprek.

Domača kuna ali kuna belica je večja od smradljivega dihurja; dlake je črno-rujavkaste, grlo in prsi so bele, rep pa dolg. Belica se raji drži ljudskih povištev, nego njena sestra zlatica. Po dnevi leži v kakej luknji ali v katerem duplu blizu hiš; rada se tudi skriva po drvnih skladanicah, grobljah in starih zidovih, potika se celó po skednjih in svislih.

Ta malopridna in krvoželjna zver je pravi strah za kuretino; ako le more, pritepe se v kurnjak ali golobnjak in ne neha daviti, dokler še kaj živega čuti. Kadar ne more zgrabiti kar koli kuri podobnega, zadovoljna je tudi z jajci, mišmi in sè sladkim sadjem, po katero spleza na drevje.

Beličina kožica daje dobro krzno, ki pa nima tolike vrednosti, kakor ono od marsikaterih drugih živali kunjega plemena, n. pr. hermelinovo in soboljevo. Kunam se prišteva tudi jazbec.

132. Rujavi medved

je nekaj manjši, nego njegov beli brat v severnih krajih. Ta zver je neokretnega, z dolgo in gosto rujavkasto dlako porastenega telesa in kratkega repa; gobec je kratek in koničast, čelo izbočeno, zobovje pa zeló močno. On hodi po širokih golih podplatih, na prstih pa ima ostre kremplje, s katerimi dobro pleza.

V južnej Evropi prebiva rujavi medved le na planinah; v severnej in vzhodnej pa se nahaja sploh v samotnih globinah. Dokler je mlad, živi ob rastlinah, korenikah, jagodah; med mu je največja sladčica. Ako je pa okusil slast krvi in mesa, preži na večje živali, zahaja rad k ovčjim čredam, trga govedo in se tudi konjskih kopit vsakokrat ne ogiblje. Človeka ne napade z lepa; ako ga ne draži, še s pota mu pojde. Mrtvega človeka se pré ne dotakne, le povoha ga in gre dalje.

Da-si je kosmatinec videti okoren, vendar je uren in gibičen, medved dobro teče, plava in pleza. Medved napada in se brani s tacami vzpenši se na zadnji nogi.

Kadar se zima približuje, poišče si tacar v zatišji brlog in si ga nastelje; ko mraz pritisne, gre spat. Če zima popušča, prebudí se; včasih se celo vzdigne in gre malo svetá pogledat; ako se mraz ponóvi, švedrá v brlog nazaj. Ko spomladi zapustí zatišje, je ves medel in mršav.

Medveda radi streljajo; njegovo meso se jé, koža pa dá dobro kožuhovino.

Ujeti mladi medvedi dadó se ukrotiti; v prejšnjih časih so jih učili plesati ter jih potem kazali za denar. Toda za kosmatinca je bila to huda šala, in le taki ljudje, katerim se žival ne smili, mogli so se s tem ukvarjati. Zdaj je medvedarija precej ponehala.

Živali pasjega, mačjega, kunjega in medvedovega plemena so mesojedne zveri.

133. Veverica.

Kedo še ni z veseljem gledal lahkonoge veverice, bodi si v tihem gozdu, kjer navadno živi ter svoje spretnosti in umetelnosti kaže, bodi si sirotico zaprto v tesnej gajbici! Zmerom je vesela in gibična, nikoli ne miruje, vedno je pripravljena na dir in skok. Veverica je res lepa živalca.

Dlake je rujavkaste, po trebuhu pa bele; nahajajo se tudi črne in v severnih krajih celó modro pepelaste veverice. Posebno jo odlikuje dolgi in metlasti, na dvoje razčesani rep, katerega zna na vse strani zavihovati. Tudi dlakavi šopki na ušesih njej lepo pristujó. Živahna in razposajena veverica nas spominja nekoliko na opico. Nikoli ne more dolgo biti na istem mestu, vsak čas ima novo opravilo. Kadar najde lešnik, hitro sede na zadnji nogi, privihne rep, s prednjima nogama prime lešnik ter ga začne dolbsti in sukati na vse strani; a kmalu ga zopet izpusti, liže se in umiva, popade zopet lešnik in zoblje sladko jederce. Ko pa kaj zaškrtne blizu nje, vrže ga proč in kakor misel hitro šine po smreki v gosto vrhovje. Tam gori se stisne v rogovile ter oprezno gleda s črnimi očmi doli, ali res pretí kaka nevarnost.

Ko vidi, da se nima ničesar bati, odgrizne v vrhu dolg češarek, prime ga s prednjima nogama ter ga začne gristi in obdelovati, da luske in iveri

daleč okoli leté. A tudi tega dela se naveliča; za kratek čas se malo poziblje na šibkej vejici, skoči na spodnjo močnejšo vejo ter se zavihti na drugo smreko, ki stoji za 2 do 3 m od prve. Urno, urno skače od smreke do smreke; predno jo moremo ujeti z očmi, že je Bog si ga vedi kje v svojem gnezdu.

Pa veverica je samo po dnevi in o lepem vremenu tako živa in skočna; o deževji in o velikej vrocini leži mirno kje v gošči. Stanuje pa navadno kje na visocem drevesu med rogovilami, redkokedaj v kacem duplu. Gnezdo ima iz vejic in mahú jako umeteljno spleteno in znotraj mehko nastlano; vrata so na spodnjej strani, da ne more v gnezlo deževati. Mlade veverice se hitro sprijaznijo s človekom ter postanejo krotke in domače. Ker so snažne, smešne in kratkočasne, imajo jih ljudje radi v gajbah v veselje in zabavo. V starosti se rade potuhnejo in grizejo. Veverica v strahu pišči, v veselji pa mukljá.

Ta živalca živi po vsej Evropi v gozdih, najraje v jelovih, kjer tudi po zimi v snegu dobí jesti. Živi se z vsakoršnimi jederci, posebno s borovim, smrekovim in jelovim semenjem; rada dolbe tudi lešnike in orehe.

Njena največja sovražnica je gozdna kuna ali zlatica, ki zna tako hitro plezati in skakati. Tudi ljudje postrelé mnogo veveric zaradi lepe kože in okusnega mesa. Ako se preveč ne plodé, veverice niso ravno škodljive.

Kakor veverica imajo tudi nekatere druge živali, kakor zajci, miši, podgane, hrčki, bobri i. t. d., v vsakej čeljusti dva dletasta zoba, s katerima prav dobro glodati morejo; zato se imenujejo glodavci.

134. Velblod ali kamela.

Po velicem delu Afrike in po sosednih azijskih zemljah se prostirajo žareče puščave. Tudi za te dežele, katere le malokje oživlja kak studenček, po

katerih žareče sape sežgó vsako bilko, ki bi morebiti hotela poganjati v jalovem pesku, skrbela je brézkončna dobrota in modrost božja. Bog je podaril tem deželam kamelo.

Brez te živali bi puščava ločila narode, ki prebivajo ob njenih robéh, prav tako, kakor nas od Amerike loči atlantsko morje. Ali kakor nas po morji plavajoče ladje vežejo in seznanjajo z Ameriko in z drugimi prekmorskimi deželami, tako je tudi kamela nam in našemu trgovstvu tako rekoč odprla bogate dežele, ki leže onkraj puščave. Zato razumni Arabec imenuje kamelo ladjo v puščavi, in Egipčan posebno za troje Bogu hvalo daje, namreč za reko Nil, za kamelo in za dateljnovó palmo.

Na kameli nam najpred pade v oči visoka grba sredi hrbta. Ta grba je iz masti; pri dobri in obilnej krmi se hitro napolni in napne, pri pičlej pa upade in splashne. Velblod je višji od vsacega konja. Na dolgem zvitem vratu se ziblje majhna, skoro ovčja glava s trobastim gobcem, majhnimi ušesi in velikimi očmi. Na dolgih nogah ima dva parkeljca, po katerih pa ne hodi, kakor drugi parkljarji, temveč stopa na žuljave podplate, ki so mesnatim podplatom podobni in prav prikladni za hojo po pesku, ker se ne vdirajo. Na prsih, na kolenih in gležnjih ima trde žulje, na katere se pusti, kadar počiva, kadar se ji tovor naklada ali razklada.

Velblod krmo prežveka in spada torej kakor govedo, ovca, koza, srna, jelen i. t. d. med preživace sè štirirazdelnim želodcem, da-si tudi ima kamela le tridelni želodec.

Kamela je neprecenljive zmernosti in zadovoljnosti. Ni je menda živali na svetu, ki bi bila zadovoljna s tako malovredno in osorno krmo. Rada je najpustejši drač in najreznejši osat; v slast jej gre tudi suhljad in trhjad. Ob takej krmi živi ves

teden in zraven neutrudna prenaša najtežje tovore, s katerimi prekorači mnogo milj v enem dnevi.

Za brezvodne puščave je pa velblod še posebno imeniten, ker more tudi ob suhej krmi po več dni brez vode biti. Bosa pa je, da potniki, ako jih žeja mori, zakoljejo kamelo ter se napijejo vode iz njenega želodca. To pa ja resnica, da velbloda vodi neki posebni nagon tudi po neznanih potih in da že od daleč čuti vodo.

Kamela pa Arabcu ne služi samo za ježo in tovorjenje, temveč tudi z mlekom, mesom, kožo in dlako. Velblodovo blato se rabi namesto drv. Tako je velblod prav za prav domača žival prebivalcem dolgočasnih in suhoparnih puščav.

Ta sicer prekorientna žival ima pa tudi slaba svojstva. Kakor nekateri pripovedujejo, je pogosto trmasta in jezi jezdeca, zlasti novinca, kakor najbolje vé in zna.

135. Osel.

Osel je s konjem v najbližjem rodu in se vendar od njega zeló razlikuje. Ta uborni sivec ni le manjši od konja, ampak tudi njegovo truplo ni tako zalito kakor konjsko. Glava je bolj široka; dolga ušesa, s katerimi vedno giblje, radi mu nagaživi ljudje oponašajo, ne vedoč, da ima zató osel tudi tako dober sluh, kakor malokatera žival. Kratek vrat z majhno grivo drži naravnost naprej. Prsi so ozke, trebuh napét, hrbtišče pa bolj kostito; čez hrbet in pleča nosi črn križ. Njegov rep prav nič ni podoben konjskemu, ker ima le na konci čop daljše dlake. Osel je k o p i t a r, kakor konj, mula in zebra. Njegova hoja je pazljiva in oprezna; kjer se je enkrat spotaknil, ne bode se lahko

drugokrat, ker se prišedši na ono mesto spomni prve nesreče.

Osel je veliko boljši tovornik, nego konj. S težkim tovorom coka neutrudno več ur v največjej vročini in po slabej cesti ali stezi; premišljeno in mirno koraka po strmih rebrih, mimo globokih prepadov. Zraven tega je zadovoljen sè suhim listjem, osatom in drugim bodečim zeliščem, da-si tudi dobro vé, da je oves in seno boljše. Oslovo meso je užitno, njegova koža se rabi za pergamen; oslično mleko pa je zdrava pijača.

Osel je pogosto čmeren in trmast, rad grize in bije sè zadnjima nogama, celó njegov glas ljudem ni všečen. Kakor je videti neumen in top, vendar je včasih zvit in prekanjen. Med našimi domačimi živalmi je pravi trpin! Ves drugačen bi bil, ko bi mu naše podnebje bolje ugajalo, in ko bi se ž njim malo bolje ravnalo; kajti v gorkejih krajih je osel veliko lepši, močnejši in hitreji.

136. Morski pes.

Morski pes je tudi sesavec, ker ima rudečo, toplo kri, ker diha s plučmi in ker v prvej mladosti sèsa mleko; živi pa v vodi in tudi na suhem. Dolg je 1 do 1 $\frac{1}{2}$ m; porasten je z gosto, umazano zelenkasto, po trebuhu belo, ob stranéh pa marogasto dlako.

Glava mu je okrogla, nekoliko pasjej podobna. Velike, lepe oči gledajo pametno okoli sebe; zobovje je zverinsko, uhljev pa nima. Na gobci mu stojé dolge ščetinaste brke. Okroglo, dobro rejeno truplo je vretenasto, namreč v plečih široko in zastavno, proti konci pa izoženo. Prekratki udje tako rekoč

samo do gležnjev gledajo iz trupla. Sprednji nogi ste na prsih, zadnji pa nazaj obrnjeni in z repom v plavuto zrasteni. Krempljasti prsti so s plavno kožo zvezani, da lažje veslā. Zaradi plavutastih nog se zove plavutonožec. Morje je pravo prebivališče morskega psa; na kopnem je neokreten in počasen. V plavanji ga ne prekosi nobena druga četveronoga žival. V vodi se veselo igra, objestno prekucuje, potaplja.

Ves je razposajen. Po dnevi gre rad na suho ali spleza na ledeno ploščo, kjer prespi ves dan, a po noči gre rib in drugih morskih živali lovit. Po zimi ostane pod ledom in samo tedaj, kadar mu je treba dihati, pride k luknji, katero si je nalašč za to napravil. Največje veselje mu je, ako se more o lepem vremenu na morskem bregu solnčiti. V velikih družbah uživajo tu tople solnčne žarke, obračaje zdaj eno, zdaj drugo plat blagodejnemu solncu.

Mladič ima s kraja mehko svilnato dlako, katero pa kmalu sleče in potem gre koj v vodo. Pes in psica sta za mladega v velikih skrbéh; nikoli ga ne pustita iz oči in ne gresta od njega v nobenej nevarnosti. Dokler je še slab, vzame ga mati pod pazoho ter ga tako odnaša vsacemu sovražniku. Mlad morski pes, ki je vrlo vesela živalca, dá se prav lahko ukrotiti: svojemu gospodarju je poslušen in privržen, kakor domači pes. Znano je več primerov, da je morski pes iz velike daljave priplaval nazaj k svojemu gospodarju.

Za vse ljudi, ki stanujejo na bregovih in otokih ledenega morja, je morski pes ali tulenj največji dar božji: brez njega bi ti ljudje ne mogli živeti. Meso, kri in slanina jim daje živež, z mastjo si razsvetljujejo dolge noči, v kože se oblačijo, ž njimi pokrivajo hiše, pregrinjajo čolne in sani; z razčehanimi kitami šivajo, iz kostí delajo hišno orodje, čreva namesto stekla razpenjajo na okna.

Našim grlom se tulnjevo meso sicer upira, ali vendar gre iz Evrope in Amerike vsako leto dokaj bark v severna morja tulnjevi pobijati zaradi kože in masti. Tulnje loveci ali streljajo ali pa s kijem pobijajo, zlasti kadar so jih speče zalezli. Lové jih pa tudi v vodi z ostvami.

137. Kragulj.

Vroči letni popoldan je. Solnce pripeka z jasnega neba. Praznični mir leži nad vasjo, vse okrog je tiho in mirno, celó listje na drevesu se ne gane. Kar je delavnih rok, vse so na senožetih pri senu, ki se tako lepo suši. Domá so ostali le mali otroci in starci za varuhe. Pes se je ulegel babici k nogam, kokoši se pa konci hiše zadovoljno kopljejo v pesku.

Kar na enkrat se začuje ploskanje perutnic. Jata golobov se pripodí v največjej uaglici s polja in plane v golobnjak; takój za njimi prisvrčí z velikim hrušem neka ptica in pade med prestrašene kure. Še predno morejo misliti na beg, že je ropar pograbil eno izmed njih ter jo odnesel proti gozdu ne mené se za otročji krik, niti za vriščanje drobnih lastovic in drugih ptic.

Ta ropar je bil kragulj, ki mu tudi kokošar ali golobar pravijo.

Kragulj meri po dolgem 60 *cm*, čez razpeti perutnici pa skoro še enkrat toliko, zlasti samica, ki je vedno večja od samca. Zgoraj je rujavkasto siv, spodaj pa bel s temnimi progami. Voščena koža okoli kljuna in pa noge so rumene. Kljun je že od kraja zakrivljen, kratek in močen.

Kratki perutnici le na pol pokrivata dolgi rep. Zgoraj prnati nogi imate štiri krive krepke kremplje, od katerih so trije naprej, eden pa nazaj obrnen.

Kakor vse ptice ujede tudi kragulj ne mara za družbo. Samotarno živi po vsej Evropi, zlasti blizu vasi; gnezdo pa napravi v gozdih na visokih drevesih, navadno v rogovilah blizu debla. Iz 2—4 zelenkastih, včasih rumeno pikastih jajec se izvalé strahoviti požeruhi, stara jim znašata vse, kar jima pride pod kremplje.

Kragulj je med lovečimi ujedami najpožrešniši. Nikdar nima dosti, zmerom bi davil in žrl. Pticam kakor manjim četveronožcem je strah in groza. Ta krvolok je tudi neizrekljivo drzovit; z dvorišča odnese kokoš in pride golobe strašit na golobnjak.

Tudi orel, postojna, ser, jastreb, sokol in sove so ptice ujede.

138. Pegasta sova

je naša najlepša in najprijetniša sova. Na prvi pogled jo je lahko spoznati po velicem, belkastem in rjasto obrobjenem venci, kateri obdaje oči. Truplo je tanjše kakor pri drugih sovah, perutnice so dolge, perje pa lepo pisano. Po hrbtu je jasno pepelasta, po trebuhu pa rjasta, z pegicami posuta. Kratek kljun je kljukasto zavit; velike oči tudi po dnevi vidijo, vendar jim velika svetloba hudo dene. Prsti so s kremplji oboroženi; vnanjega po volji lahko nazaj obrne in zaradi tega tudi dobro pleza.

Pegasta sova prebiva povsod, kjer najde kak mračen in miren kotic: v zvonikih, v starem zidovji, pod streho in duplih. V mraku leta na lov in sicer prav tiho in vegasto. Rada obletuje človeka, se vé da ne iz slabega namena, kakor se dozdeva marsikateremu bojazljivecu. Ona loví miši, podgane in hrošče. Prištevati jo gre najkoristnejšim pticam, kajti ena sama v enej noči lahko pojé 15 miši. Ne preganjaj je torej, da-si tudi je njen glas prav zopern.

Mladiči se človeka kmalu privadijo, ako se ž njimi peča.

Uharice in čuk, ki je pri praznovernih ljudeh razvpit kot mrtvaški ptič, so tudi znane sove.

139. Kos.

V senčnatem zatišji, kjer bister potok šumljá, kjer se tožne jelše in vrbe vrsté, kjer se zlasticam žaré rumene glavice po pisanej loki, tam je kos domá. Tu leta na hladni vodotoč žejo si gasit in se kopat; tu leta po vlažnih tleh, najrajši na senožet stikat za hrano.

Kadar zagleda kaj neznanega, brž osupel ostrmí, oprè se na rep, spnè kvišku glavico in izletí v bližnjo goščavo. Iz nje pak zvest in zanesljiv čuvaj vsem krilatim in štirinogatim živalim zakliče jim glasno: Čudno, čudno! opominjaje, naj se le varujejo.

Kos je do 20 cm dolga ptica sè srednje dolgim repom. Ves je črn, samo kljun in kolobarček okoli očes je rumen. Valjast in na konci malo ukrivljen kljun je krajši od glave.

Kos je vse, kar sploh gre pticam v slast. Po letu pobira črve in mrgolince pod listjem in mahom;

jeseni se hrani sè sladkim in sočnim sadjem; pozimi je pa vsaka jagoda dobra.

Gnezda ne dela nikdar visoko od tál, dostikrat pa tudi na sama tla. Kosovka znese do pet modro zelenih in sivo pegastih jajec.

Kos je číslan pevec. Spomladi na vse zgodaj, ko je še vse otrplo in dremotno, in predno še zelení bukova veja, sporočuje v milih pesmih svoja vigredna čustva. Pa tudi tihi večerni mrak ljubi kos za svojo sladko pesem

Solnce zahaja, daleč tam v tožno zavišnelej meglini tone za gore; odsevajoči žar še rudeč trepeče skozi gosto vejevje noter v pomračeni hram. V bukovji pózna mavrasta pivka še bobna po operelem deblu; ljubka grlica še gruli v hosti, in drobni palček rahlo žgoleva v grmu. Na senožeti že rosna kaplja objema belemu zvončku dremotno glavico. Vse sanjavo medlí, kratek mir kraljuje po dolu in dobravi; na enkrat se zasliši glasna pesem. To je kos, ki poje svojo večernico. Kje je? Glej, sicer najrajši blizu tál, zletel je kakor v svesti si svojega prelepega glasú visokej smreki gori na višek, da mirno glaseča pesem svobodnemu pevcu iz grla doní povprek prostranega loga nad zračnimi vrhovi okrog in okrog na široko! Ni ga pevca ptiča, da bi tako ljubo znal opevati večer.

Tihi mrak ogrinja naravo. Kos požvižgava še, pa tudi njemu se pesem rahleje in rahleje topí, dokler počasi popolnoma ne jenja. Tedaj pa se spustí doli v tihi kraj, v svoje gnezdo.

140. Sraka in mláde.

Sraka mláde je svaríla :	Kadar človek se pripogne,
Vse preblizu hiš grestè!	Al pa sključi se na tla,
Vas bo nagla smrt pobíla,	Vsaka naj se hitro ógne.
Niste dovolj pametne.	On pobíra kámena.

Če je taka, réko mláde,	Starka pravi : to je zmota !
Kaj pa bo začeti nam,	Vse po svet' na robe gre.
Ak' se tiho mož prikrade,	Doživéla kaj sem s'rota !
Nese kamen za hrbtám!	Jájce več od pute vé.

V. Vodnik.

141. Prepelica.

Kakor domača kura, puran, pav, fazan, divji petelin in jerebica je tudi prepelica ptica k o k o š - j e g a p l e m e n a ; vendar je veliko manjša, nego druga kuretina. V perji je nekoliko jerebici podobna; pozná se pa lahko po tem, da se zaradi kratkega repa vidi kebasta.

Prepelica prebiva povsod po obdelanej zemlji; najbolj so ji po godu posejane njive. Po dnevi se skriva po žitu, proti večeru pa nekako oživi in prepeva svoj pet pedí, pet pedí. Pred sovražnikom hitro smučé med bilkami ali pa se potuhne in skrrije v kako jamico ali za prsteno gručo, kjer jo je težko zapaziti, ker je skoro tiste barve kakor suha prst. Letí dosti hitro, a ne visoko; leteč nikdar ne sede na drevo, zmerom zopet na tla.

Hrani se z žitom in vsakovrstnim semenjem, vmes trga tudi travo, jé črve in žuželke, ter za boljše prebavo zoblje pesek, prav kakor kokoš.

Iz zelenkastih in rujavo pegastih jajčik izvali temno mahaste kebčke, ki takôj tekajo za materjo.

Prepelica je edina selivka med kokoši. Že konci meseca avgusta začnó prve odhajati, glavna jata pa se vzdigne še le meseca septembra. Na milijone se te živali zbere jeseni v južnej Evropi po vseh deželah okoli sredozemskega morja. Ko potegne ugodni veter, vzdignejo se v zrak in leté prek morja v Afriko. Koliko jih onemore in pogine na potu! Meseca aprila pa se zopet zbirajo za pot proti domu.

Prepelica ima neizrekljivo mnogo sovražnikov: najhujši je pa človek, ki jo lovi in strelja zaradi okusnega mesa. Ko pride jesen, jih lovci pokajo, da je groza.

142. Sloka.

Dvakrat na leto vsem lovcem kri zavrè, to je: jeseni, ko začne hrastovo listje rumeneti in odpadati, in pa na pomlad v postu. Takrat namreč pridejo sloke (sluke) v naše kraje. Gospod in kmet hiti zjutraj in zvečer na parobje gozda v močvirne jarke, v loge in dobrane — čakati kljunačev.

Sloka ima dolg, raven in tanek kljun, ki je na korenu mehke in gibke, na konci pa z občutljivo kožico prevlečen. Rujavo oko jej stoji visoko in je jako nazaj pomakneno. Vrat je kratek; kratke so tudi po stegnih pernate noge. Sivo perje je rujavo-progasto.

Kljunač ni naša domača ptiča; njena prava domovina je daleč na severu. Ko pritisne zima, gredó skozi naše kraje dalje proti jugu. Potujejo pa samo po noči, a ne v viharnem vremenu. Po dnevi se skrivajo po šumi, ker so jako plahe; samo če je vse mirno okoli njih, smučejo in tekajo po goščavi išče si hrane. Kakor pa zagleda ali začuje kaj sumnega, potuhne se, počene na zemljo, kjer je zaradi prstenega perja ni mogoče razločiti od listja in druge šare. Spojen se vzdigne glasno prhutáje in noge naravnost nazaj drže, prhne med veje in se izgubi v hosto. Včasih po več dni ostanejo na enem mestu.

Sloka se hrani z vsakovrstno golaznijo: s črvi, glistami, polži i. t. d. Za tak posel ji posebno ustreza dolg in gibek kljun; ž njim zabada v mehko zemljo, otiplje in čuti črva, pograbi ga in izvleče.

Kljunač slovi za posebno slaščico; čuditi se je, da te ptice niso že davno popolnoma zatrli. Vsako

leto se jih na milijone postrelí. Povsod, koder hodijo, vse na nje preží.

Tudi priba, čaplja, bobnarica in druge so ptice močvirnice ali brodнице.

143. Raca.

Raca je plavarica. Trije prednji prsti so namreč zvezani s plavno pečico, zadnji pa je krnjast. Tako je noga podobna veslu ter je ustvarjena za plavanje in veslanje. Na suhem je pa raca težkonoga in počasna, kajti kratke in proti zadnjemu koncu pomaknene noge ne morejo lahko nositi težkega trupla. Zató se raca pri hoji ziblje, zdaj na eno, zdaj na drugo stran; pravimo, da racá. Račji kljun je spredaj ploščnat in tako širok, kakor zadej; gornja čeljust je na robéh nazobčana. Perje je prav različnih barv; najlepše se sveti sredi perutnic okno ali zrcalo; tako se namreč imenujejo ona modrikasta ali vijoličasta peresa, ki so zgoraj in spodaj črno in belo obrobljena. Racmana je poznati po peresih, ki se mu nad kratkim repom na kvišku krivé.

Da-si raca težko hodi, vendar je videti spretniša od gosí. Rade so v društvu med seboj, pa tudi z drugo perutnino na dvorišči se rade družijo. Da se jim perje v vodi ne premoči, mažejo si ga z neko mastjo, katero si s kljunom iztiskajo iz neke žleze nad repom. Rade stojé na enej nogi, speč pa vtikajo kljun med perje na plečih.

Ali pravi njihov živelj je vendar le voda, brez nje raca ne more biti srečna. Zna se tudi potapljati, da-si tudi ne posebno dobro, vsaj v globokej vodi ne; rep ji navadno gleda iz vode, kadar s kljunom brodi po blatu v plitvih vodah.

Raca je neizmerno požrešna; je veliko in nič ne izbira, podobna je v tem svinji in podgani.

Račja jajca so za spoznanje debelejša od kurjih. Mlade račice so prijetne živalce. Kakor so se izlegle in se jim je posušil mah, takój tekajo in same jedó; prvi dan že spretno plavajo, izkušajo tudi potapljati se in sploh zgodaj začnó same skrbeti za se.

Naša domača rasa izvira od divje.

Ta se iz mrzlih severnih krajev na zimo seli in priletí v velikih jatah na naše vode. Divja gnezdi tudi na naših večjih jezerih in močvirjih.

Divja rasa ima mnogo sovražnikov; najhujši je pa vendar človek, ki jo prevari, če tudi je jako plaha, tenkoslušna in bistrovidna.

144. Žolne.

V gozdu, kjer stoji deblo poleg debela, eno ravno kakor sveča, drugo zopet razkrečeno in krevljasto, kjer pod tvojimi nogami pokajo preperele vejice, in kjer vsaka stopinja vzbuja šum v suhem listji, vlada pogosto tihi mir. Človeku se zdi, kakor bi tudi drevesa počivala; samo včasih završi nekaj v vrhovih, kakor bi se jim kaj sanjalo.

To tihoto na enkrat moti neko trkanje, kakor bi kedo kaj pribijal. Malo preneha, pa zopet začne, — hitreje in hitreje. Ako se ozremo po neutrujenem potrkonu, zapazimo žolno. Kakor bi bila pribita, obesila se je z močnimi kremplji na deblo; s kljunom pa teše, da iverje okoli nje letí. To je v resnici gozdni tesar.

Za tako tesarijo pa ima tudi potrebno orodje. Kljun je dolg, robot, klinast, proti koncu oster. Le glejmo, kako dela z njim. Zdaj je kakor s kldivom potrkal po lubji; po glasu pozná, je li drevo bolno ali zdravo. Glas mu pové, ali so se pogubne žuželke naselile pod lubjem, ali že žró na drevesnem mozgu. To drevo odmeva čisto in jederno udarec,

kar mu je znamenje, da je zdravo. Tukaj za pernatega tesarja ni posla.

Preletel je na drugo deblo. Votlo po njem bobné udarci; tu se bo trud plačal. Hitro prevrta s kljunom lub, odčesne kos skorje in zopet potrka. Prestrašene žuželke beže sem ter tja, rade bi ušle, a zastonj. Tesar vzame v pomoč zdaj še drugo orodje, namreč jezik. Kakor igla je nabrušen in na stranéh s kaveljci oborožen. Strelovito hitro sika sem ter tam; kar se ne nabode na raženj, obvisi na kaveljcih. Vsako žuželko, da-si je tudi globoko skrita, sproti izvleče suličasti dolgi jezik.

Za tako delavnost pa mora žolna imeti posebne noge; zakaj ves čas se mora ob deblu po konci držati in ob enem s kljunom dolbsti in tesati. In res so njene daleč zadej stoječe noge kratke in trščate; dva prsta sta naprej, dva pa nazaj obrnena, vsi so z ostrimi kremplji oboroženi.

Pri plezanji ji je v pomoč še klinast rep; s trdnimi repnimi peresi se pri plezanji poganja naprej, pri tesanji se pa na nje opira. Največjo moč ima v kratkem vratu in v košatej glavi; ostalo truplo je šibko.

Po takem je žolna plezavka, ki gnezdi kolikor mogoče visoko v starih drevesih. Ker je izvrsten tesar, izteše in izdolbe si luknjo za gnezdo tudi sama.

Iz tega se lahko izprevidi, da so žolne za gozd prekoristne ptice. Pametni gozdarji to dobro vedó in pusté nedolžno in koristno ptico na miru.

Ne preganjajmo tedaj niti žoln, niti njim sorodnih in prav takó hasljivih detlov.

Vse ptice imajo enako sesavcem trd kostnik, rudečo, toplo kri ter dihajo s plúči. One nesó jajca s trdo apneno lupino, valé jih sè svojo telesno

toploto in so s perjem pokrite. Namesto zôb imajo rožén kljun, namesto prednjih nog imajo perutnici, zadnji pa kažete štiri prste, ki so različno ustvarjeni. Pri nekaterih so mladiči, ko se izležejo, skoro goli; stari jih pitajo takó dolgo, da so godni; drugi pa imajo takój perje (mah) ter si kmalu sami iščejo hrane.

145. Župan.

Postava zverinam je nova podana,
Zatorej si volijo urno župana;
Pa kaj jim volitve koristile so,
Na vrbi nam sraka razlaga takó:

Zberéjo medveda; a medved je mirha,
Zarobljen in kosmat od pete do vrha;
Budil z godrnjanjem prezgodaj jih je
In s tacami sodil, pravično alj ne;
In koj se oglasi jih sto:
Le-tá nam županil ne bo!

Zberó si jelena; pa on rogovili,
Prevzeten povesod med prvake se sili;
Z rogato glavico je pač darován,
A v glavi ošabnej je malo možgán;
In spet se oglasi jih sto:
Le-tá nam županil ne bo!

Zberó si rujavca, iz šume lisjaka,
Na katerem krivična je sleharna dlaka;
Kupaval je sam in prodajal je sam,
Da z ljudsko krvjó si napolnil je hram;
In spet se oglasi jih sto:
Le-tá nam županil ne bo!

Zberéjo si žajca; alj zajec neveden,
Za skrb in za čast domovinsko ne vreden,
Poznal ni postave, se slednjega bal,
Po noči je kimal, po dnevi je spal;
In spet se oglasi jih sto:
Le-tá nam županil ne bo!

Zberéjo si kosa potem gospodarja,
Ali kos pa ošabno povsod se ukvarja;
Žvižgaval jim vedno iz enih je strun,
Skoz okence vsako potikal je kljun;
In spet se oglasi jih sto:
Le-tá nam županil ne bo!

Zberéjo si osla; pa osel zabiti
Nobene po všeči ni znal obrniti;
Z ušesi le miga in v prahu leží,
Pa kjer se povalja, tam dlako pustí,
In spet se oglasi jih sto:
Le-tá nam županil ne bo!

Zberéjo si palčka; a on je skakavček;
Natihoma leta priliznen hinavček,
Zverino je dražil, unemal prepír,
Iz loga pobegnil je ljubljeni mir;
In spet se oglasi jih sto:
Le-tá nam županil ne bo!

Od tedaj zverina, takó zapeljana,
Po svetu širocem si išče župana; —
Če pravega bo pripeljala na dom,
Prijatli! poročil alj pisal vam bom.

M. Vilhar.

146. Kače.

Kače so breznožni plazavci s hladno krvjo in z dolgim truplom, ki je z luskinami pokrito.

Strah pred kačami se vcepi otroku že od mladih nog. V brezštevilih pravljicah opisujejo mu kačo kakor neko čudno, skrivnostno, hudobno in sploh človeku neprijazno stvar. Takó se človek že v mladosti navzame sovraštva proti tej živali, še predno živo vidi.

A poseben strah pred to živaljo dela izkušnja, da ta žival človeku življenje vzeti more. To izkušnjo potrjuje toliko žalostnih primerov!

Da-si je strupenih kač v razmeri z nestrupenimi malo število, vendar se človek boji vseh. Nedolžnim in dolžnim, vsem je napovedal vojsko brez milosti. Kadar naletí na kako kačo, ubije jo, če more, ako ne, pustí jo na miru.

V Evropi, posebno pri nas, nahaja se malo vrstí kač, a med temi še manj strupenih.

Med poslednjimi je najnavadniši g à d, ki rad prebiva v bregovitih gozdih na skalnatih, solnčnih krajih, pa tudi na prisojnih senožetih in celó v močvirji. Najraje tičí v nizkem grmovji, ali po kamenji, katero solnce pogreva. Tu se tudi pogosto najde njegov lev, to je stara obleka, ki jo je slekel. Gad je čez pol metra dolga in za dober *cm* debela, zeló strupena kača. Gledé barve je prav različna; ne najdeš dva gada, ki bi bila popolnoma enako pisana. Naj si pa bo te ali one barve, vedno ima po hrbtu temno rujav ali črn rogljast trak. Na temenu delate dve temni progi podobo črke V. Spodaj je pod grlom bel, po trebuhu pa modrikasto črn in belo ali rujavo pegast. Očesi nimate vejic, zato pa tudi nobena kača ne more zamižati.

Na nebu ima na vsakej strani 10 kratkih, tankih, koničastih zób, a v gornjej čeljusti na

vsakej strani po en nazaj zakrivljen, kakor igla tanek, strupén zob. Ta zob je votel in stoji v jamici gornje čeljusti. Ako gad zine, potisne se gornja čeljust naprej, zob se postavi po konci in je pripravljen usekati; kadar se pa žrelo zaprè, stopi gornja čeljust nazaj, in zob se skrije v kožnato gubo, ki visi ob zobu. Če hoče gad usekati, zine zelo široko, hlastne po šivali in zasadi omenjena dva strupena zoba v njo. Pri usekanji pritisne zob na strupeno žlezo v gornjej čeljusti, kapljica strupa se pcedí v votli zob in po njem v narejeno rano, kjer se primeša krvi ter jo ostrupi. Kakor vse kače pogoltne tudi gad celo uplenjeno žival.

Kogar gad pikne, najbolje stori, ako rano takoj izsesa, to pa samo takrat, če nima ranjenih ali razpokanih usten, ker drugače bi z izsesanjem ne samo ne bilo pomagano, ampak nevarnost bi se še povekšala.

Drugo, česar človek ne sme nikoli opustiti, ako ima kakoršno koli ostro rezilo pri sebi, je, da si rano, kolikor se da, globoko izreže. Najbolje so škarje, če so hitro pri rokah, ako ne, pa tudi vsak oster nož. Sè škarjami naj se vbodeno mesto kolikor more globoko izreže, da se rana izkrvavi in da se ostrupljena kri hitro odteče. Izrezana rana se mora takoj izprati z vodo, ali še bolje, s kako jedko tekočino, sè salmijakovcem, lugom ali žganjem.

Uspešnega notranjega zdravila zoper kačji strup še ne poznamo. Priporoča se od nekaterih amonijak, salmijakovec in pa žganje ali sploh vinski cvet. Opazilo se je, da se od gadovega ugriza ostrupljen človek ne upijani, ako tudi čez mero žganja popije.

Druga strupena kača in sicer v južnih krajih našega cesarstva je modras. Ta kača je gadu zelo podobna, samo še večja in nevarniša je od njega. Od gada se loči na prvi pogled v tem, da ima na nosu kratek, mehok rožiček. Modras je v

naših krajih navadna kača; nahaja se povsod na Kranjskem, Štajerskem, Primorskem in tudi na Koroškem. Huda sovražnika gadu in modrasu sta jež in dihur.

Od ostalih kač, ki bivajo v naših krajinah, ni nobena druga vrst škodljiva; nekatere so še zelo koristne, če pomislimo, da pokončavajo take živali, ki so kmetijstvu na kvar.

Med temi je najnavadniša naša belouška.

O tej kači si vraževerni ljude mnogo pripovedujejo, da je namreč strupena in hudobna, kar pa je le prazna bajka. Neškodljiva belouška še celó beži pred človekom; ona loví miši in druge kvarljive živali. V jed so ji tudi ribe in žabe. Se druge neškodljive kače so: smokulja, vož i. t. d.

V vročih krajih svetá živé velikanske in tudi strašno strupene kače; n. pr. udav ali boa, klopotáča i. t. d.

147. Krastača

je neokretna, kakor pest velika, sivo rujava žival žabje podobe. Od žabe pa se razločuje v tem, da nima gladke kože, ampak da je polna bradavic, večjih in manjših. Zadnji nogi imate kratko plavno pečico in ste krajši, nego pri žabah, zató tudi ne skače tako daleč kakor té.

Da-si tudi se šteje k dvoživkam, vendar slabo plava in sploh le spomladi v vodo zahaja, ko svoja jajca v dolgih motozih med vodnimi rastlinami izpeljava. Takrat tudi grgrá sè zamolklim glasom. Iz jajčic izleze najpred paglavec, ki se počasi razvija v popolno krastačo.

Po dnevi je krastača zmerom skrita po zakotjih, v luknjah in pod kamenjem, po noči se pa prikaže iz svojega skrivišča in gre si hrane iskat. Sè svojim

mesnatim jezikom, ki ji je v brezzobnih čeljustih spredaj prirasten, lovi žuželke, črve in polže.

Ako tudi se ji oči prav lepo svetijo, zdi se ljudém vendar ostudna in gnjusna. Če jo dražiš, napihne se sicer in pušča iz bradavice oster sok, ki pa ni strupén; a drugače je popolnem nedolžna in še koristna žival. Ne preganjajte je!

148. Ribič.

<i>Mladi ribič ribo vjame,</i>	<i>Rad ujel bi ribe več,</i>
<i>Al' premajhna se mu zdi;</i>	<i>Trnek vrže sred vodé.</i>
<i>Z mreže jo za vado vzame</i>	<i>Čakal je do mraka sreče;</i>
<i>In na trnek nasadí.</i>	<i>V mraku prazen domu gré.</i>

Iz „Glasnik“-a.

149. Ostriž.

Ostriž je v vseh evropskih rekah in jezerih navadna riba. Redkokedaj je čez 32 cm dolg in nad kilogram težek. Trupla je podolgovatega in stransko stisnenea.

Kakor vse ribe giblje se tudi ostriž z plavutami. Razen dveh prsnih in dveh trebušnih plavut, ki so ostrižu to, kar so noge četveronogim živalim, ima še dve hrbtni, navpik stoječo repno in podrepno plavuto. Pokrit je s precej velikimi, trdimi in hrpavimi luskinami ter je razen belega trebuha zelenkasto rumen s počeznimi progami. Na okornej glavi ni videti uhljev, veliki očesi pa ste ploščati in brez veje. V enako dolgih, navpik se majajočih čeljustih so nasajeni ostri zobčeki; prav takó je oboroženo nebo in žrelo. Ostriž ne diha skozi nos, ki se v žrelo tudi ne odpira, ampak škrgami, katere leže ob glavi na obeh stranéh in so s poklopcem (pokrovom) pokrite. V škrgah se razprostirajo z rudečo, a mrzlo krvjo napolnjene žile;

te dobivajo zrak od vode, katero riba požira in pri skržnej poklini zopet odceja.

Riba tedaj tudi ne more živeti brez zraka, samo da ga iz vode dobiva. Zató sekajo ribiči luknjo v led na ribnikih, da ribam zraka ne izmanjkuje. Pod hrptom je mehur, katerega zdaj stisne, zdaj pa razširi, kakor je pač treba, da se lažje pogrezne ali vzdigne v vodi.

Ker nima pluč, je mutast.

Ikernica znese meseca aprila blizu 300.000 kakor makovo zrno drobnih jajec ali iker, ne da bi se dalje za nje zmenila. Po štirih tednih izlezejo iz njih mladiči, ki pa prav počasi rastejo (v treh letih za 16 cm).

Ostriž je jako požrešna roparska riba, živeča ob manjših ribah, dvoživkah in črvih.

Če tudi ima mnogo koščic, lové ga vendar zaradi okusnega mesa na trnek in mreže.

Plemenite ribe, imajoče malo koščic, a dobro meso, so v naših krajih tudi: črno rudeče pikasta postrv, sulec, tolsti karp, tanka ščuka, mrena, lipan i. dr.

Viza daje drag mehur, s katerim vino čistijo. Jegulja je gladka, kači podobna riba. Najslabše ribe so belice; njih meso je plehko in polno koščic. Zlatico držé zaradi zabave pogosto v steklenih posodah.

Tuje ribe so: polenovka (trska), sardela, slanik i. t. d.

150. Som.

Najpožrešniše in najbolj ropazeljne morske pošasti so somi. Skržnih poklopcev nimajo, temveč samo skržne pokline; veliko, široko in polkrožno žrelo je pod naprej molečim gobcem. V severnih morjih najde se več manjših somskih pavrsti, a tudi velikanski som, ki je včasih nad 10 m

dolg in čez 800 kg težek. Lové ga zaradi velikih jeter, iz katerih se spušča ribje salo.

Ne le da preganja malo ne vse morske živali, tudi nad človeka se upa in ga zdrví v svoje strašansko žrelo. To ima blizu 400 po 5 cm dolgih zôb, ki so v spodnji celjosti v štirih, v zgornji pa v šest vrstah nasajeni. Požerun plava po več dni za ladjami in samogoltno požira vse, kar se z nje meče v morje. Zatorej ga ni težko ujeti, toda korist je jako mala od njega.

Prav pogosto se pripetí, da pograbi kopajočega se človeka ter ga požrè ali pa takó poškoduje, da vsled tega navadno umerje.

151. Smrekovi lubadar ali pisar

je samo 5 mm dolgi hrošč. Kakor drugim hroščem je tudi lubadarju truplo razdeljeno na tri dele: na glavicí ima oči, betičasti tipalnici in usta, na oprsji krila in 3 pare nog, zadek je kratek. Barve je rujave, bolj temne ali bolj jasne.

Da-si tudi je smrekovi lubadar prav majhen, vendar je zeló škodljiv hrošč. Uničil je že velike smrekove gozde. Uvrta se namreč v smrekovo skorjo, pod katero leže jajca v lub. Navadno si izbere le stara, bolehná, posušena ali od vetra podrta drevesa in star ali pa tudi že posekan les. Ako se pa zeló zaredí, napada tudi popolnoma zdravo in dorasteno drevje. Iz jajčic izlezejo ličinke, ki so malim, breznožnim rumenkastim črvičkom podobne. Te vrtajo pod lubom dolge, zvite, vedno širje, nekoliko črkam podobne rove ali žlebove, na konci katerih se potem zabubijo. Iz bubíc predró popolni hrošči in prejedajo lubje, ki je potem polno luknjic, kakor bi bilo prestreljeno.

Tako drevje se pozná na tem, da se začnó v vrhu in po vejah igle rudečiti; sok mu zastaja, kmalu se posuši.

Najbolj gotovi in zanesljivi pripomoček proti temu škodljivcu je ta, da se vsa suha ali bolehná drevesa iz gozda spravijo. Kadar se pa je lubadar hudo razmnožil, tedaj ga je dobro loviti na posebna drevesa, ki se nalašč posekajo ter z vejami in iglami vred ležati pusté. Taka drevesa, v katera se pisar najrajši naseli, spravijo se potem iz gozda in olupijo; skorja pa se sežgè.

Kar je pisar za smrečje, to je borovi lubadar za borovje.

Najhujši sovražniki teh in enakih gozdnih škodljivcev so ptice.

152. Svilni prelec.

Prvotna domovina svilnega prelca je Kitajsko in Indija, od koder ga je v šestem stoletji v Grško dal uvesti cesar Justinijan. Od tod se je reja te koristne žuželke počasi razširjala po Laskem, Francoskem in Španskem. Dandanes jo imamo povsod, kjer ji bela murba raste v živež.

Svilni prelec je neznatni metulj debelega trupla in na robu izrezanih kril ali perutnic; tri mrke, bolj temne proge mu drzé čez krila. Samec ima jako grebenasti tipalnici, samica pa le ščetinasti.

Samica leže mnogo (200—300) jajčic prosene velikosti, ki potem prezimijo. Spomladi, kadar bela murba listje poganja, izleze iz jajčica svilčeva gosénica. Mlade gosénice so neznano požrešne, rastejo hitro in se levé štiri- ali petkrat. Kadar doraste, vsa je bela in gola ter se začne zapredati. Ko se je z nekolikimi nitmi pripela med veje, slamo, ali kar jim za to pripraviš, zamota se v gost, dolg zapredék (kokón), ki ima velikost in podobo golobjega jajca. Posamezne niti v zapredku pa niso enake. Zunanji rahli ovojek daje tako zvano kosmato ali zadnjo svilo; v sredi je najdaljša (do 300 m)

in najtanjša svila, notranji ovojek pa je zelo zmeden in dá tako imenovano svilno vato. Svilec se zaprede v 4 dneh; čez 18 do 20 dni prodrè metulj skozi zapredek, katerega je popred omehčal z nekim sokom, ki mu teče iz ust.

Pri sviloreji je treba na to paziti, da se gosenice ne izležejo, dokler nimamo dovolj hrane za nje. Imeti morajo vedno zadosti lepega zelenega murbovega listja, da ne stradajo. Kadar so se zapredle, ne dajmo metuljem predirati mešičkov, ako nam gre za svilo; pomoré se sè suho toploto ali pa z vročo vodo. Le srednja zaprelkova lega se dá lepo odmotati; vendar je ena sama nit navadno pretanka, zato se jih vzame po pet ali šest vкуп.

Svilni prelec je edini človeku neposrednje koristni metulj in ena tistih žuželek, katere človek zaradi robe, ki jo od njih dobiva, v velikem številu redí. Najbolj je razširjena sviloreja po južnem Francoskem.

153. Bučele.

Bučele nam dajejo strd in vosek. Čislamo pa te žuželke ne le zbog haska, ki ga nam donšajo, ampak tudi zaradi njihove marljivosti. Poleg mravelj so bučele gotovo najpridniše živalce; človek bi se od njih lahko marsičesa naučil. Od ranega jutra do poznega večera so vedno na delu; nikdar ne pasejo lenobe. Prva leta od cvetú do cvetú, da si nabere medú; druga nosi cvetni prah domóv; tretja naloží smolnatih stvari, da si zamaže špranje v svojej hišici; četrta je vodonoša, kajti tudi vode pri svojih opravkih v panji ne morejo pogrésati.

Kolika pa je še le delavnost v ulu ali košnici! Tukaj gomezí pridnih delavk, nobena neče zaostati za drugo. Nekatere stražijo pri letalnici, da se ne priklati kak sovražnik: druge zdevajo prišedšim težko breme. Te stavijo šesterooglate celice ali piskrece,

pitajo mlado zalego in zadelujejo satje; one pa snažijo in čedijo panj.

Bučele živé mirno med seboj, da-si tudi jih je dostikrat mnogo tisoč zbranih. Le enkrat v letu nastane med njimi nemir in boj. Razen delavk so namreč v panji tudi trotje, ki so nekaj večji od pravih bučel. Ti trotje ali samci požró sicer mnogo medú, za delo pa ne primejo nobeno. Le okoli poldneva izleté z močnim šumom nekaj na sprehod, potem pa zopet pridejo k sladkemu kosilu. Zató tudi marljive bučele teh lenhrov ne trpé dolgo v svojem društvu. Konci avgusta se vneme tako zvana *trotova vojska*. Delavke odganjajo te nepotrebne goste od strdi in jih tirajo iz panja; mnogo jih tudi pomoré ter potem pomečejo iz ula.

Med tem ko so delavke hude sovražnice lenobnim trotom, skrbno varujejo svojo kraljico ali matico vsake nevarnosti, da-si tudi ta ni zgled marljivosti. Matica je med vsemi največja; ona ima daljši život, krajše perutnice in jasneje životne obročke. Kraljica leže jajca v celice, ki so za zalego namenjene. Iz jajec se izvalé ličinke, katere so podobne belim črvičkom. Delavke jih skrbljivo pitajo, dokler popolnoma ne dorastejo; zdaj pokrijejo delavke celice z voščenim pokrovcem. V 10—11 dneh se izpremeni ličinka v buba, buba pa v 8—9 dneh v bučelo. Piskreci, kateri so namenjeni za odgojo trotov in matic, odlikujejo se od drugih po velikosti in obliki. Predno je mlada zalega godna, roji jo bučele, to je: stara kraljica prepusti gospodarstvo mladej matici izselivši se z nekim delom bučel. Roj ostane blizu starega panja; navadno se vsede na kako vejo, kjer se vse bučele sprimejo v kepo. Človek jih lahko ogrebe ali vsadi v nov panj; če je le matica med njimi, takój začnó delati.

Delavke lahko pičijo sè svojim želom, ki navadno ostane v rani; bučela pa po piku pogine. Pikajo pa večinoma le takrat, kadar so razdražene. Večja

ali manjša oteklina, ki nastane po piku, je včasih prav skeleča.

Bučele nabirajo strd iz cvetja. Sè svojim rilčkom srkajo sladčico po cvetovih ter jo v strdenem želodci premené v med, katerega potem izlivajo v celice. Ravno sem shranjujejo tudi cvetni prah, ki ga na kosmatih nogicah sebi in ličinkam v živež prinašajo domov. Vosek za satovje pa si bučele pripravljajo v svojem životu; spuščajo ga med polobročki zadnjega života ter s prednjima nogama in z usti utrjujejo v celice.

Kakor bučele živé v družbah tudi mravlje, čmrlji in ose, med katerimi je sršen največji.

154. Mravlja — orel.

Zida drobna mravlja	Dolga pot nastopi,
Varno si mravljiše,	Sto pedí od doma,
Dan na dan ukvarja	Z blagom obložena
Se za blagor hiše.	Spet domov priroma.

Gnezdo svoje stavi
 Orel na višine,
 Svet s perutjo meri
 Čez vrhé, globine.

S. Jenko.

155. Rak.

Navadni rečni rak je od glave do nog oblečen v apneno, roženasto lupino. Ta trdi koš, ki ga pokriva, ne more se tako raztegniti, kakor bi rad rastoči rak; zato si sleče ta oklép vsako poletje ter si priskrbi novo, nekaj večjo obleko. Čudno je to, da se mu pri tej priložnosti tudi želodec levi. Pred levljenjem najdemo blizu želodca apnena, polukrc-

glasta zrna, račji oči imenovana. Dokler je nova suknja še mehka, skriva se rak pred svojimi sovražniki, med katere mora žalibože šteti celó svoje tovariše. V 3 do 5 dneh pa je vse zopet pri starem.

Živ rak je zeleno rujavkast, kuhan pa žarko rudeč. Na glavi, ki je z oprsjem zrastena, nosi nasajene in sestavljene oči ter dolgi, šibasti tipalnici; okoli ust ima šest parov žvekalnih priprav. Nog je 5 parov; prvi dve ste na konci izpremenjeni v velike škarje; zadek se končuje v razširjeno plavuto. Odtrgana tipalnica ali noga mu zopet naraste.

Rak živi v rekah in potokih; po dnevi se skriva v luknje, pod kamenje ali med drevesne korenike. Še le po noči ali v nevihti gre ali plava okoli ritensko veslaje ter išče hrane, to je: raznih rastlin, vodnih živalc in mrhovine, ki mu najboljše diši. Rake lové zaradi okusnega mesá; najboljji so v mesecih brez *r*, če jih imenujemo latinski.

Ker ta oklopnjak le ritensko plavati more, pravimo učencem, ki se slabo učé ali nauke hitro pozabijo, da gredó rakovo pot.

156. Črvi.

Malo je onih živalc, katerih bi se človeku takó studilo, kakor črvov. To gnjusobo pa nam prizadevajo večinoma le óne živali, katere po krivem za črve imamo, in ki se povsod prikažejo, kjer kaj gnjiti ali trohneti jame. Vendar te niso črvi, največ so le ličinke od raznih žuželek. Nekateri črvi živé zares tudi gnjusnim činom kot zajedavci v človeškem ali živalskem truplu: drugi so zopet prav nedolžni, tretji pa celó koristni, n. pr. pijavke.

Najbolj znani črv je deževnica. Dolga je nad 3 dm ter ima valjasto, kot peresna cev debelo, rudečkasto teló, ki je iz mnogih obročkov sestavljeno.

S prostim očesom se komaj zapazi, da nosi deževnica na vsacem obročku osem kratkih ščetinic; pod prvim ima tudi usta. Glave in očeš pa ni.

Ta črv živi v vlažnej zemlji in le po noči ali pa po dežji na vrh prihaja. Deževnica je prst, katerej so pri-mešane rastlinske in živalske gnjijoče stvari; loti se pa tudi nežnih koreninic; vendar znatne škode ne dela. Zató je ni treba preganjati, saj je dosti takih živali, ki nanjo prežé.

Prava pijavka zraste nad dm dolga. Teló ji je ploščnatno okroglo, spredaj debeleje, zadek pa ožje. Na vsacem konci ima torilčasto jamico za sesanje; sredi prednje jamice so trioglasta usta s čvrstimi, nežno zobčastimi čeljustmi. Po hrbtu je črnkasto zelena ter ima po dolgem šest rjastih, črno pikastih prog; na trebuhu je črno lisasta in rumeno obrobljena.

Pijavka živi v stoječih ali pa v počasi tekočih vodah in se hrani s krvjó rib, žab in drugih živali, na katere se prisesa. Pri nas so jo skoro popolnoma iztrebili in polovili, ker se jih veliko potrebuje v raznih boleznih. Bolj pogosto se pri nas nahaja ogerska pijavka, ki je prav takó dobra za krvopijo, kakor prva; loči se pa od nje po črnkasto zelenem hrbtu in nepikastem trebuhu. Obé vrsti gojé v posebnih ribnikih.

Navadna glista je deževnici zeló podobna, samo da nima ščetinic. Nahaja se v tankem človeškem črevesu, pa tudi v nekaterih domačih živalih; navadno ne dela nikakoršnih bolečin in se lahko odpravi. Tej enaka, pa mnogo manjša otročja glista živi v velikej množini v otročjem črevesu, vzrokuje nadležén srbež in druge bolezni; večinoma zopet sama preide.

Prav nevarna pa utegne človeku biti lásica ali trihina, ki jo s prostim očesom komaj vidiš. Ta črv živi pogosto v svinjskem mesu; če uživemo trihinašto,

surovo svinjino, razmnožijo se v našem truplu ter vzrokujejo strahovite bolezni in dostikrat tudi smrt.

V slanini in svinjini se včasih najde ikra ali mehurnjak. Če pride živa v naše truplo, utegne iz nje izrasti ozka trakulja, ki pogosto neizrekljivo hude bolečine prizadene.

157. Hruška.

Hruško prištevamo k največjim in najlepšim sadnim drevesom. Močno svojo srčno korenino poganja globoko v zemljo, kjer se ne daleč okoli prostirajo tudi stranske ali privrhne korenine. Ako ji ugaja mesto, kjer je zasajena, zraste ji deblo ravno, visoko in močno z dolgimi in krepkimi vejami.

Iz cvetnih brstov se spomladi pokaže cvet, iz manjših popkov pa gladko, svetlo, temno zeleno listje z dolgim pecljem. Cvet sestoji iz več cvetnih listov, ki se končujejo v kvišku stoječe češulje. Včasih je vse drevo tako rekoč ogrneno v cvetni kinč; toda kmalu odpadajo cvetni listki in prašniki, ali pa jih veter raznese. Iz plodnice se razvija sad.

Zdaj visi po vejah vse polno drobnih, komaj za grah debelih hruščic. Ko pa večje prihajajo, popada jih mnogo na tla; vendar jih pri ugodnem vremenu še toliko obvisi, kolikor drevo prerediti more. Čestokrat se veje šibé pod sladkim bremenom; takrat jih moramo podpreti, da se ne ulomijo.

S hruško je jablan v rodu. Razliko pa dela bolj gladka skorja, spodaj pogosto kosmato listje s krajšimi peclji: jablanov sad je navadno okroglast, spodaj in zgoraj popkasto izdolben.

Kakor od hrušek in jablan, dobivamo peškato sadje tudi od kutine, nešplje in od skurša; breskev, marelica, sliva ali češplja, črešnja in višnja pa dajejo koščičast sad.

Oreh in pravi kostanj ste tudi prav koristni drevesi.

Tuje sadno drevje raste pri nas le na posebnih vrtéh, kakor kisle limone in sladke pomeranče. Smokve so dobre surove in suhe; iz oljkovega plodú stiskajo olje.

158. Sadjereja.

Neizrekljive vrednosti je sadno drevje! Daje nam krepčalno sadje ali ovočje, katero se uživa surovo, suho ali kuhano. Iz sliv se dela žganje, iz jabolk in hrušek pa stiskajo jabolčnik in hruševac, ostanki se porabijo za ocet. Les sadunosnih dreves mizarji in strugarji drago plačujejo ter narejajo iz njega veliko lepih in koristnih reči za dom in za prodaj. Vejevje se pokuri, listje je pa živini za steljo, njivam in vrtom za gnoj.

Kako prijazni so kraji, ki so obdani okrog in okrog sè sadnim drevjem! Od zore do mraka se sliši po vrtéh veselo ptičje petje. Drevje brani, da se v vročih poletnih dneh tla preveč ne posušé, ker zadržuje sè svojim listjem in vejevjem žarečo solnčno toploto ter daje trudnim delavcem in popotnikom hladno senco.

Ker tedaj veste, kako zeló koristno nam je sadno drevje, ali vas ne mika tudi zvedeti, kako se ta blagodar pomnožuje? Morebiti je na vašem domu pred hišo ali hlevom kak prostor, kjer bi stalo, če ne več, vsaj eno drevo? Ali so vam pozimi katera drevesa izmrla, in bi radi napolnili prazne prostore z mladim drevjem? — Če tudi se

nam množitev plemenitih dreves težka dozdeva, vendar je lahka in malo truda prizadene. Kedo bi se tedaj za velik dobiček malo ne potrudil?

Ako hočeš mlado drevje izrediti, priskrbi si gredico z dobro zemljo, kjer poseješ jeseni ali spomladi na zraku posušena sadna jederca ali peške po 1 *dm* narazno. Setev pokrij z žagovino ali listjem, kar zemlji vlago pridržuje in brani, da kuretnina semena ne požoblje. Mlada drevesca je treba potem oplevati, suše varovati in jim večkrat v letu prst rahljati. Drugo jesen ali tretjo pomlad se presadé drevesca na druge grede po $\frac{1}{2}$ *m* vsaksebi. Popred pa se morajo na vejicah in koreninah obrezati.

Drevesa, katera dorastejo iz semena, ne rodé nikoli takó osladnega in lepega sadja, kakor ona, od katerih se je seme vzelo. Treba jih je tedaj plemenitati, kar se zgodí, ako se prenese enoletna mladika plemenitega drevesa na divjak ter se z njim po cepljenji združi.

Plemenitenje dreves je takó priprosto delo, da to vsak otrok lahko zvršuje. Oster nož, cepilni vosek (ki se skuha iz rumenega voska, navadne smole in loja) in lipov lub je vsa priprava, katera se pri plemenitenji potrebuje. Pomniti je tudi, da se cepi peškasto sadje na peškasto in koščičasto na koščičasto, tedaj črešnja na črešnjo in jablan na jablan.

Najložje se vrši cepljenje z dolago, če sta divjak in cepič enako debela. Ako hočeš z dolago cepiti, primi cepič z levo roko ter ga prireži na

spodnjem konci pošev navzdol. Prav takó se prireže divjak. Potem se cepič, ki ima 2—3 očesca, dostavi na divjak takó, da pride lub na lub, ter se s povoščenim trakom lipovega luba trdno povije in zveže. Če je divjak debelejši od cepiča, naredí se mu zarez le tolika, kolikoršno ima cepič. Pri cepljenji se mora posebno gledati na to, da se dežne kapljice ne iztekajo med cepič in divjak. Tudi vse druge rane, bodi si na divjaku ali na čepiči, zamažejo se z voskom.

Drugi način cepljenja je v zarezu. Cepič se na spodnjem konci od obeh strani prireže v podobi zagozdice, divjak se pa razkolje ali se mu naredí zarez od strani proti strženu. Cepič se potem vtakne v zarezu takó, da se lub na obeh stranéh cepiča in divjaka pokrije. Rane se z voskom zamažejo in z lubom povežejo.

V zarezu in dolago se cepi navadno spomladi. Če prvo cepljenje ni prijelo, cepi se s p o p k o m, kadar je drevje v soku. To se zgodi, ako se popek plemenite mladike v podobi ∇ izreže ter divjaku pod kožo vtakne. Divjaku se naredí zarez v podobi τ tolika, da jo popek zakrije, ko se je vtaknil pod odluščeno kožo. Rana se z voskom zamaže in obveže takó, da le okó iz obveze molí. — Da bodo pa oplemenitena drevesa le plemeniti sad rodila, treba jim je potrgati vse druge vejice, ki poganjajo iz divjaka.

Zdaj je glavno delo dovršeno. Postavimo še drevesu kol ter ga ravnajmo, dokler je mlado;

čedimo ga tudi skrbno mahú in plevela, da ga ne zaduší!

Ko je drevje dosti veliko, presadí se na svoje stalno mesto po 8—12 m narazno. — Tu naj raste, tu naj plodí, tu bo nas hladilo sè svojo senco. Preljube ptice naj se veselé na njem, naj pojó in gnezdijo!

Hruške, jablane in druge cepé
Cépi v mladosti za stare zobé!

F. Jurkovič.

159. Jablan in smreka.

Jablan smreko je zaničevala:

„Nikdar nimaš cvetnega krasú,
Vboga smreka nikedar dajála
Nisi žlahtnega še ti sadú.

Glej, kako se vrh moj razprostira,
K meni mlado, staro vse hití,
Na te pa nikdo se ne ozira.
Srčno mene vse se veseli.“

Pravi ji na to pohlevna smreka:

„Ljuba jablan, res ti več veljaš,
S cvetjem, sadjem veseliš človeka,
Česar nimam jaz, vse ti imaš.

Prašaj pa, kdo hiše vedno stavi,
Kdo mostove dela čez vodé?
Kdo ljudi, blago po morji plavi,
Kdo koristne daje v dar smolé?

Kdo človeku prvo dá zavetje,
Da počiva detece sladkó?
Kdo mu, ko prestal težavo let je,
Posteljo še daje pod zemljó?“

Jablan vrh vpognila je skesána,
Zašumela smreki je na glas:
„Vrednost manjša tebi ni podana,
Stanovitnejši je tvoj še kras.“

Fr. Cimperman.

160. Vrbje.

Proti koncu postnega časa se zbira mladež okoli vrbja. Tu si reže mačice nosečih mladik, da jih na cvetno nedeljo nese k blagoslovu. Na vrbje pa o solčnih vigrednih dneh tudi rade pribučé bučele in čmrlji. Leteč od mačice do mačice srkajo sladčico po cvetovih, kateri so nekako posebno ustvarjeni. V vrbovem cvetu namreč prašniki in pestiči niso združeni. Nekatera vrba nosi le rumene, prašnične cvete, druga pa zopet zelene, pestične. Bučele hvaležne za obilno hrano, katero so posrkale iz mačic, opravljajo vrbam prav imenitno službo; kajti bučele prenašajo cvetni prah od ene vrbe na pestični cvet pri drugej, na katerej se potem seme tvoriti more. Pri tem delu pomagajo bučelam še druge žuželke ali pa celó vetrovi.

Vrba pa se zareja ne le po semenu, temveč tudi po mladikah; vsaka vrbova veja kmalu požene korenine, ako jo vtakneš v vlažno zemljo. Zató najdemo vrbo najčešče v solčnih krajih ob rekah in potokih.

Vrba je zeló trdna ter hitro poganja dolge, vitke in upogljive veje, če tudi je v sredi že štorasta. Iz vej se delajo jerbasi in sploh razne pletenine. Da-si je vrbov les mehek in malo vreden za kurjavo,

vendar naj bi vsaka kmetija imela nekoliko vrb; zakaj vsak kmet potrebuje košev, kateri se lahko po zimi domá spletó. Vrbove šibe pa se tudi dobro prodajó pletarjem.

Vrb poznamo več vrst, kakor beko, svibo, belo vrbo, krhko in plazečo vrbo in pa žalujko.

161. Gozdno drevje.

Kakor se ljudjé v medsebojno brambo in k vzajemnemu delu zbirajo v družbe, občine in države, takó tudi rastline pogosto zadružno živé; v takih družbah napredujejo ložje, nego posamezno. Združenimi močmi se uspešno branijo burij, neviht in morečih solnčnih žarkov. Največje in najimennitnejše rastlinske zadruge so gozdovi. Po nekod rastó same smreke, po drugod le hrastovje ali pa bukovje; mnogokrat pa vidiš več drevesnih vrsti v eno družino zbranih, da-si tudi se listovci ne pajdajšijo radi sè šilovjem ali hvojevjem (storžnjaki).

Šilovci ali storžnjaki imajo tudi po zimi zeleno listje (igle) ter ne poganjajo mladík iz debla; seme jim je shranjeno v posebnih češarkih ali storžih. Njim prištevamo jelko, smreko, bor in mecesen. Gozdni listovci navadno niso tako enolični, kakor šilovci. kajti prav raznovrstno drevje se tu zbere v veselo družbo.

Tu se dviguje veličastna lipa, tam mogočen hrast. Tu zapazimo poleg leskovega grma, šibko jelšo, ravni javor in trdni brest, ki na samem žaluje. Na lepem hribčku se blišče brezova debla, blizu njih pa razpenja stebrasta bukev lepo listnato streho, v tem ko sošednemu gabru veje kvišku rastó. Ob potokih nam vrba kaže razpokano lubje, topol pa svoj visok vrh. Jesen

ima ravno, sivo deblo in pérnato listje kakor j e r e b i k a in a k a c i j a.

Gozdovi nam dajejo les za stavbe, ladje in razno orodje, drva za kurjavo, pa tudi ogljije.

Razen tega so velike imenitnosti v prirodnem gospodarstvu. Gozdovi čistijo zrak, izboljšujejo podnebje ter pospešujejo plodovitost zemlje.

V dobro pogozdenih krajih je dosti studencev, ker se v njih dežnica le polagoma izgublja; v golih, neporastenih strminah pa nastajajo dereči vodotoki, ki zemeljsko odejo odnašajo in poplavljaajo ravnine in doline. Kjer gozdi izginejo, je podnebje nestanovitno; vetrovi so silnejši, in hude plohe in nagle povodnji razdirajo zemljo.

Zató so primerni gozdovi za vsako deželo velika dobrota.

Kdor les podira strastnó,
Si sreče učakal ne bo.

162. Breza.

Med borovjem temnim	Tuja dolga leta
Mlada breza rase,	Rase sredi lesa,
V lastnem svetu tuja,	Vetra moč jo maja,
Stóji sama zá-se.	Listje jej otresa.

Veter nosi listje
Sestram v daljne kraje,
Tam jim o samici
Sporočila daje.

S. Jenko.

163. Grmovje.

Grmi poganjajo iz korenin po več vrhov in se okošaté. Po vrtéh imamo dišeče grmiče za lepoto, pa tudi sadne za dobiček in zdravilne za pomoč v boleznih.

Lipovka (španski bezeg) cvete aprila in maja ter daje prijeten duh. Rudeče grozdjice (ribez) ima rudeče, kislaste jagode, ki so dobre za jed, pa tudi za kuho. Malinjek rodi vrlo dišavni plod za jed, za ocet in malinovec. Kosmulja je bodičast grm z jajčastimi jagodami, ki so kakor robidnice užitne. Črni bezeg raste po vrtéh in po grmovji ter cvete junija in julija. Iz cvetja se kuha čaj; jagode so užitne in dajejo terijak, ki je posebno zoper prehlajo dobro zdravilo.

Dren cvete, predno začinja listje poganjati, in rodi osladno kisle, užitne drenulje, strugarjem pa daje jako čvrsto drenovino.

Brina ima ostre igle, katere stojé vedno po tri skupaj. Iz njenih jagod žgejo brinjevec, vejice nam rabijo za kadilo.

Leska je navaden grm naših šum, čegar užitni plodovi so sploh znani. Trnóljica ali črni trn je v cvetu, kakor bi ga bil sneg opadel; skominave jagode so za jed še le, kadar jih je slana dobro opekla.

Na čemži ali črensi zrastó neužitne jagodice v dolgih kimastih grozdih. Glog, tudi beli trn imenovan, cenijo kmetovalci zató, ker napravljajo ž njim žive meje, in ker je trda glogovina za marsikatero rabo. Češmin daje lepo rumeno češminovino za strugarske izdelke, korenino za barvanje, kisle jagode za jed in ocet; na vlažnih krajih raste pogosto krhljika, od katere dobivamo izvrstno ogljije za strelni prah. Na šipečje se včasih cepijo vrtne rože; škrlatno rudeče jagode so pticam v živež, rabijo se pa tudi za kuho. Črnice ali borovnice so surove in posušene dobra jed, prusnice pa se le ukuhane jedó. Navadni vresek pokriva mnogokrat na dolgo in široko nerodovitna, peščena tla. Navadni srebót, čegar vrvém podobna stebila se spenjajo v vrhove najvišjih

dreves, je hudo strupén. Vedno zeleni bršljan se prijema z mnogostevilnimi zračnimi koreninami drevja, skalovja in zidovja.

V toplejih krajih rasteta čajevec in prekoristni bombažeč.

Nekateri grmi, kakor dren, črni bezeg, čemž, krhlika, zrastejo včasih v prava drevesa.

164. Gnoj.

Tudi največji zaklad mine, če vedno jemljemo s kupa. Prav taka je v zemlji; tudi v njej se pogubi s časom še tako bogat zaklad redilnih tvarin, ker jih rastline posrkajo in porabijo. Neobhodno je tedaj treba, da povrnemo zemlji, kar je dala rastlinam.

To pa dosežemo z gnojenjem.

Gnoj daje rastlinam živež, rahljá pa tudi zemljo, da zrak in mokrota lažje pristopata vanjo. Navadni gnoj obstóji iz živalskih odpadkov in iz segnjutih rastlinskih ostankov; iz teh puhtí največ amonijaka. Druga gnojila so: zmlete kosti (zlasti žitu hasljive), pepel, sadra ali gips, apno, lapor, blato iz ribnikov in jarkov.

Če tudi so ta gnojila vsa prav zdatna, vendar je gnoj iz hlevov za kmetovalca največ vreden. Da si pripravi kmet dober gnoj, naj priskrbi živini mehko, suho in čedno ležišče. Nastiljamo sè slamo (režéno), s praprotjo, vresjem, mahom in listjem. Pomniti pa je, da gospodarji ne čakajo lepih dreves v onem gozdu, kjer se vsako leto grabi na istem mestu.

Kakor imamo za vino klet, za žito pa žitnico, tako moramo tudi za gnoj, ki je zlata ruda in temelj kmetijstvu, imeti pripraven kraj, dokler ga v zemljo ne spravimo.

Gnojišče naj bo blizu hlevov také napravljeno, da od njega gnojnica ne odteka. Gnojišče pod kapom in na prisolnčnih krajih je velika potrata. Gnoj na gnojišči je treba večkrat prekidati, včasih z gnojnico polivati in potem posipati s prstjo ali sè sadro, da se amonijak ne izkadi.

Velika dobrota za vsako gospodarstvo je tudi kompost ali pomešanica. Dela pa se také: Razno blato, cestno, iz luž, jarkov, mlak, nadalje plevel, nič prida travine, pepel, saje, smetje, sodarska in mizarska skoblovina, prstenine i. t. d. — vse to se spravlja na kup in poliva z gnojnico, da se spari, segnjije in sprstení.

Ako tem tvarinam primešamo nekaj apna, pospeši se gnjitev.

Kompost koristi posebno travnikom, deteljiščem in sadovnjakom.

165. Rež.

Rež se zeló razrašča in dela četverovrstno klasovje. Zrnjo je podolgasto, drobno, zgoraj mulasto, spodaj koničasto in rujavo; tanjše je od pšeničnega in ni luščinasto.

Rež je ozimina in jarina. Ozimna rež se mora jeseni zarano sejati, da se dobro ukorenini, sicer rada pozebe, osobito, če se seje v mokro zemljo. Jarina se spravlja pod zemljo spomladi, ko ni več mraza. Na hektar zemlje se je potrebuje blizu do tri hektolitre; kedor jo seje sé sejalnim strojem, prihrani si dosti semena.

Pripravljajo ji dobro prerahljano njivo s puhlo, peščeno zemljo.

Rež je najkoristnejše žito, katero sejejo povsod pri nas, a največ po severnih krajih. Režena moka ni tako bela, kakor pšenična, a reženi kruh je zdrav in zeló tečen. Slama nima skoro nobene vrednosti za krmo; izvrstna pa je za škopo.

Posebno dobra je tako imenovana košáta rež, ki se pa le po gozdnih golinah ali po izsekanih gozdnih prostorih seje ter potrebuje poldrugo leto od setve do žetve; zatorej ji pravijo tudi kèsna ali pózna rež. Ona daje bolj mehko zrnje, debelejšo in daljšo slamo, nego navadna poljska rež. Zitu se prišteva še pšenica, ječmen, oves, proso, koruza, ajda, sirek.

166. Lan, konoplja, bombaževac.

Lan in konoplja sta takó potrebna v obleko, kakor žito v živež. Kmet seje lan jeseni ali spomladi v globoko prerahljano zemljo ter ga, predno dozori, pustivši kos njive za seme, izruje, poveže v snopiče in potem nekaj osuší. Ko mu je glavice na grebenu osmukal, godí (rosí) ga v vodi ali pa razgrne po senožetih in praznih njivah. Godni lan se otare, na otresovalnici otresa ali omika in daje predivo, ki je ali pražnje ali hodník. Predivo spredejo v prejo, iz katere se tkè razno platno za vsakovrstno perilo. Iz semena se dela mastno laneno olje.

Konoplja daje manj lepo, a bolj močno predivo. Konopnena vlakna rabijo v platno za jadra, v vrvi i. t. d. Óljnata konopnena zrna ptice rade zobljejo.

Sè setvijo lanú, s prejo in s tkanjem platna se pečá premnogo ljudi, posebno po čeških gorah; a ta zaslužek je jel jako pešati, odkar se vozi več bombaža v naše dežele.

Bombaž daje bombaževac. Ta zelnata ali pa drevesasta rastlina se obdeluje na obširno v toplejih krajih starega in novega svetá. Njegov plod je jajčasta glavica orehove debelosti; v glavici je skrito mnogo v svetlo-bele ali v rumene kocine zavitih zrn. Te kocine dajejo bombaž, ki nam rabi

v mnogovrstne tkanine. Sto in sto tisoč ljudi ima ž njim opraviti. Predivnate rastline so nam neprecenljive koristi, — pa ne le v tkaninah, temveč celó v zaničevanih cunjah! V papirnicah vidiš, kako se z valjarja zvija suh papir, ki je pred dvema minutama bil še vodén sok. Ta papir ni nič družega, nego razphane cunje!

*Terice pogačo,
Potico jedó:
Lanovi Slovencem
Cekine nesó.*

*Bolj ko bo pridna
Po zimi predíca,
Delj bo rožjala
Pod palcem petica.*

V. Vodnik.

167. Vinska trta.

Zdrava bodi, draga trta,
Necenljivi dar nebes,
Kras gorice, slava vrta,
Zemlji najsvetejši les!

Najboljši pevci med pticami imajo priprosto obleko. Nikakoršna pisana suknja ne naznanja, da jo zna slavček najbolje drobiti. Enako skriva vinska trta svojo moč med krevljastimi vejami v majhnih zelenkastih cvetih, kateri rasto v gostih, dišečih kitah. Listje pa je lepo, globoko urezano in debelo napiljeno.

Malosemene grozdne jagode so vrlo sočnate, okroglo ali podolgovato jajčaste. Iz njih se dobiva pijača vseh pijač — vino.

Vino pomlaja starčka, krepčá moža in razveseljuje njima srce, ako se uživa zmerno in pametno. Ni pa vse za vsacega. Pregovor pravi: „Mladosti je mleko vino, starosti pa je vino mleko.“

Vino je rudeče ali rumeno. O veselej trgatvi, ko se po gorica^h razlega veselo petje trgačev in brentačev, nabirajo zrelo grozdje in ga devajo v kad, kjer tlačijo ali stiskajo sok iz njega. Kadar sok teče iz kadi, kálen je še in sladek ter diši po jagodah; pravijo mu mošt. Mošt pa se zeló izpremeni, ako na zračnem kraji v sodih mirno stoji. Naredí se namreč na njem polno zračnih mehurčkov, on se začne vzdigovati in šumeti: vino vrè (mošt se kisa). To vrenje vzrokuje ogljenčeva kislina, ki iz mošta puhti in zrak tako pridi, da ni varno, hoditi v zaprto klet, v katerej vino vrè. Odvrelo vino je čisto in prozorno; zadobilo je drug, poseben okús. Zdaj se pretoči v druge sode, kjer ostane dotlej, da je popolnoma čisto. — V starih sodih se useda sreš ali birsa (Weinstein), katero rabijo za zdravila in tudi za obrtne reči. Iz vina se napravlja vinski cvet in pa pravi vinski ocet. Tropine se porabijo za živinsko pičo ali pa za žganje. —

Trta ljubi dobro pognojeno, peščeno prst in raste povsod, kjer ni prehudega mraza ali pa presilne vročine. Plezajoč po drevji in kolji oprijemlje se ga s petljami ali viticami ter zraste zeló visoka, ako se ne obrezuje. Odkar jo je po vesoljnem potopu Noe prvi zasadil, razširila se je po vseh toplejih krajih zmerno toplega pasú ter izprevrgla v brezštevilna plemena, ki se ločijo po različnosti lesú, listov in jagod.

V nekaterih krajih suše grozdje ter takó dobivajo cibebe in rozine.

Avstrija je tudi gledé vinstva zeló bogata; razen Francoskega se v vsej Evropi nobena država zastran

vinskega pridelka z našo ne more meriti. Kralj avstrijskih vin je žlahtni t o k a j e c.

Jabolčnik in hruševce sicer nista takó opojna, kakor vino; a vendar je tudi sadni mošt zdrava in dobra pijača.

168. Hribček.

En hribček bom kupil,
Bom trte sadil,
Prijatle povabil,
Še sam ga bom pil.

Tam gori za hramom
En trsek stoji,
Je z grozdjem obložen,
Da komaj drži.

Že čriček prepeva,
Ne more več spat';
V trgatev veleva,
Spet pojdemo brat.

Konjiči škrebljajo
In voz'jo težkó,
Ker vince peljajo,
K' je močno sladkó.

Iz. dr. Razlag-ove pesmarice.

169. Kava in cukur.

Iz Afrike, prvotne svoje domovine, razširil se je kavovec v zadnjih štirih stoletjih malo ne po vseh toplejih krajinah; najobširneje se ž njim bavijo v južnej Aziji in v srednjej Ameriki. — Kavovec zraste 2—3 metre visok in zeleni celo leto. Iz belega, dišečega cvetja se razvijajo podolgaste, rudečim črešnjam podobne jagode, ki pa ne dozorevajo vse ob istem času. Zató nosi kavovec poleg zrelih jagod često še cvetje; zatorej se večkrat obira, navadno po 3krat v letu.

Vsaka jagoda ima v sebi po dve spredaj ploščati, ne hrbtu izbočeni, kakor rog trdi zrni. Kadar so se jagode na solnci dobro posušile, iztrebijo iz lupin zrnje z nalašč v to pripravljenim valjčki in jih zopet delj časa suše ter očistijo smetja.

Tako pridobljeno zrnje spravljajo v vreče ter razpošiljajo po vseh krajih svetá. Najboljo kavo pridelujejo v Arabiji in vzhodnej Indiji; pri nas pa se braziljanske kave največ razprodá.

Prve kavarne so odprli v Carigradu 1554. l.; na Dunaji pa je to storil l. 1683 Poljak po imenu Kolšický. Dandanes pa že skoro vsak človek pije kavo.

Čim bolj se je širila kava, tem več se je porabilo cukra. Cuker se dobiva iz cukrovnika ali sladovega trsta, ki raste v vseh vročih deželah, zlasti v vzhodnej in zahodnej Indiji. Bil cukrovega trsta je nekako podobna našej koruzi, samo da veliko višja zraste.

Kadar dozori, požanje se, poveže v snope ter v posebnih mlinih iztlači. Da také dobljeni sok ne vrè, morajo ga nekoliko z apnom pomešati in potem prekuhati. Pa še mnogo družega opravila je ž njim, predno se more oddati v prodajalnice. Treba ga je precejati, sé zmletimi kostmi in drugimi snovmi čistiti, kar se godí v posebnih fabrikah.

Cuker pa se dobiva ne le iz cukrove bilke, ampak tudi iz drugih rastlin. V Evropi ga pripravljajo iz pese, v južnej Aziji pa tudi iz soka raznih palm.

170. Kristavec.

Nebrojne so dobrote, katere nam Bog po rastlinah skazuje. Nekatere pa so vendar strupene, zato se jih je treba paziti. Taka strupenica je kristavec, ki raste skoro povsod, posebno po grobljah, starem zidovji, ob plotih, gnojiščih, kraj potov in cest. Ta rastlina ima koželjasto korenino in trdno steblo, ki se delí na vilicam podobne rastlice ali vejice. Liste ima gladke, jajčasto okrogle, temno zelene, na krajih močno izrezljane. Čaša je cevka in peterozobata, livkasti cvetni listi pa so beli.

Plod te o motno strupene rastline je mnogo-semena glavica z ostrimi iglicami, podobna divjemu kostanju orehove velikosti; napolnjena je s črnim, grbavim semenjem.

Vsa rastlina je zoperno smrdeča. Najbolj strupena je korenina in seme, bodi si zeleno, suho ali kuhano. Ako liste, cvetje ali mehka stebelca zmanemo, dobimo jako ostuden duh, od katerega posebno v gorkih sobah človeka glava boli ter mu težave in omedlevice dela. Že sami listi, ako jih položiš na človeško truplo, naredé lahko nevarna vnetja.

Strašni so pa še le nasledki, ako človek seme ali kak drugi del te strupenice použije. Najpred postane človek ves omamljen, kakor bi bil pijan; oči se mu jamejo svetiti, v glavi se mu začne vrteti; on izgubi vso zavednost ter kmalu ne sliši in tudi ne vidi več prav; punčica v očesu se mu izdaljša ali pa skrči. Človek, ki se je s to rastlino ostrupil, ne more več razločno govoriti; tudi pozirati ne more, ker se mu vrat preveč skrči. Usta se mu suše, huda žeja ga žgé, bljevati začne; polasti se ga nepopisna britkost in težava. Večkrat postane človek po užitku te rastlina popolnoma brezumen, zmešan v glavi in razsajaven, ali pa — neumen, neobčutljiv in ném. Oči se mu izbulijo in prevračajo, trese se po vseh udih, krč ga lomi, mraz in mrzel pot ga obdaje, usta se mu penijo; naposled postane popolnoma brezvesten in neobčutljiv proti vsemu, kar koli se godí ž njim ali okoli njega, ter leží kakor bi bil mrtev s široko odprtimi, nepremakljivimi očmi. Večkrat se pokažejo tudi neke črne maroge po človeški koži, večkrat in še prav kmalu oslavljenje ali otrpnenje, nazadnje smrt, ki često človeka kar hipoma pobere.

Omotne strupenice so tudi: volčja črešnja, zoperno smrdeči navadni zobnik, smrdljiva salata, razhudnik (črlenka) in omotna ljulika.

Po drugih strupenicah se vname želodec; bolnik je ves mrzel in vendar toži, da ga tare strašna vročina. Take strupenice se imenujejo ostre. Njim prištevamo: jesenski podlesek, zlatice, volčín, bluščec, mleček, krvavi mlečnik, virh ali kopitnik. Zopet druge združujejo v sebi slaba svojstva omotnih in ostrih strupenic. Take so: rudeči naprsteč, velikonočnica, prava preobjeda ali lisjak, mala trobelika, pikasti mišjek in tobak.

Zakaj pa Bog poleg koristnih rastlin daje rasti tudi strupenim in škodljivim? Sveto pismo pravi: „Bog je pogledal vse, kar je ustvaril, in dobro je bilo.“ Zarés imajo nekatere strupenice tudi prav zdravilne moči in so uspešna zdravila v mnogih boleznih. Otroci pa pomnite: Ne nosite v usta, česar dobro ne poznate!

171. Kvarc.

Kadar opisujemo živali ali rastline, prepričamo se, da nimajo niti živali niti rastline druga drugej popolno enakih delov. Kakšna razlika med posameznimi deli iste živali, iste rastline! Če pa raztolčemo kak kamen, kmalu vidimo, da je vsak del enak družemu. Take stvari, ki so v svojej tvarini skozi in skozi enake, imenujemo rudnine. Pri njih je vse eno, ali jih ogledujemo velik ali majhen kos. Ena pest peščenca nam kaže njegova svojstva tako dobro, kakor gruča ali cela gora peščenca.

Naša zemlja je osnovana (sestavljena) večinoma iz rudnin. Nobena pa ni tako razširjena kakor kvarc. Najnavadniša kvarčeva razvrst je kremen, ki ga pozná vsak otrok. Najdeš ga skoro v vsakej peščenej jami ali pa v suhej strugi. Sicer ni vsak kamenček, ki ga tu vzameš v roko, tudi kremen; a po njegovi trdoti ga lahko razločiš od katerega družega kamena.

Kvarec je namreč tako trd, da rani steklo in da spušča obilne iskre, če ga krešemo z jeklenim kresilom. Ako kvarec drgneš v temi kos ob kos, prikaže se ti posebna, malo rudečkasta svetloba.

Kvarec dela cele skale, primešan je pa često tudi družemu kamenju. V luknjah in razpoklinah takih sklad nahajajo se pogosto pravilne podobe kvarca ali kvarčevi kristali, kateri obstojé iz šesterostranih stebričkov sè šesterostranimi piramidami na vrhu. Kadar so kvarčevi kristali svetli, prozorni in lepe barve, lahko se prodadó kot polužlahtni kameni. Taki so vodočista kamena strela, vijoličasti ametist in rumeni citrín.

Pa tudi nekrystalizovani kvarec je mnogokrat lepo pisan in ima posebna imena; take kvarčeve zvrsti so: rudeči karneól, prosojni ahát, neprozorni jaspis. Tu imenovani kameni se zbrusijo, ogladijo in potem za lišp porabijo.

Posebna kvarčeva zvrst je tudi kresilni kamen, iz katerega so v starodavnih časih, ko še niso poznali kovín, izdelovali nože in drugo orodje. Odkar imamo vžigalice, izgubil je veliko svoje veljave.

Navadni čisti kvarec primešavajo v steklo, pa tudi v porcelán.

172. Apnenec.

Ta po vsem svetu razprostranjena rudnina nahaja se ali v celih gorah in pogorjih, ali pa v razpoklinah družega kamenja. Podobe je tako različne kakor kvarec, kateremu se enači tudi v svojih kristalih in po raznovrstnej barvi; vendar je veliko mehkeji od kvarca. Kvarca ne raniš z najboljšo jeklenino; apnenec pa rani že navadni nož.

Apnenec je kaj imeniten za zidarje in stavitelje. Iz njega se apno dela. V apnenicah se žgè apnenec, dok da izgubi svojo ogljencevo kislino in da apno

postane. Ako apno z vodo polijemo (gasimo), zelo zašumi, razgreje se ter razpade v bel prah. Ta se potem s peskom pomeša v malto. Kadar je apno delj časa na zraku, navzame se iz njega zopet ogljenčeve kisline in otrdi.

Zrnati apnenec ali mramor je zelo različne barve ter je tako trd, da ga moramo brusiti in gladiti. Najlepsi beli mramor je v Karari na Laškem in rabi osobito kiparjem, pisani pa z raznimi pegami in žilami dobiva se v mnogih drugih deželah.

Najlepsi škrljasti apnenec se lomi na Bavarskem ter se rabi za kamenotisk.

Na kámene plošče se namreč narišejo črke in podobe ter potem prenatisnejo na papir; to umetelnost, s katero se podobe in pisarije prav hitro in cenó razmnožujejo, iznašel je Pražán po imenu Sennefelder.

Kreda je tudi apnenčeva zvrst; to drobljivo snov rabimo pri pisanji, ali kot sadro (gips) za gnojilo ilovnatej zemlji.

Apnenec tudi stori, da steklenice in kupice oslepé, ter da se po kraških jamah delajo kapniki.

Lapor je zmes iz apnenca in iz gline; nekateri lapor se žgè in potem porabi kot cement pri stavbah pod vodo in sploh ondi, kjer se je bati vode.

173. Svinčnik.

Pogosto se pripetí, da sta si brata prav neenaka; prvi je morebiti imeniten, slaven mož, kteremu se ljudjé že od daleč priklanajo, drugi pa priprost vaščan, ki ga cenijo samo najbližnji sosedi, vedoč, da je blaga duša. A ne le med ljudmi se nahaja ta bratovska razlika; tudi v naravi naletimo na brate, ki so si podobni, kakor peška jablani. Taka brata sta si dijamant in grafit. Prvi je najtrši, najsvetlejši in najdražji kamen. Kaj pa je grafit? — Sivočrna, mehka, neznatna tvarina.

Dijamanta morebiti še videl nisi; grafit pa ti pride pre pogosto pred oči. Črni plašč, v katerega zavijejo železno peč, da se je riža ne prime, je grafit; svinec, ki si ga že tolikrat držal v roki, je zopet grafit. Dijamant, kralj med dragimi kameni, in svinec, pravi posvetnjak, ki ga najdeš v vsakej prodajalnici, bila bi brata? Ali ni to čudno? In vendar je tako. Sina sta istega očeta, namreč ogljenca; oba imata nekatera skupna svojstva, sta iste narave; oba lahko sežgemo v ogljenčevo kislino.

Grafit se nahaja v mogočnih skladah tudi v Avstriji, a ne čist, temveč v zmesih s kremenico, apnencem, železovcem in drugimi snovmi. Najprej se zmelje in potem primeska očisti. Ker je sam na sebi premehek, in ker bi svinečki iz take robe preveč zamazali, zato pridevajo očiščenemu grafitovemu prahu nekaj gline. Ta mešanica se z vodo v testo vmesi in potem v posebnih stiskalnicah na okrogle ali stirioglate kose stisne.

Razrezani kosovi se posušé ter postavijo v žarečo peč. Čim več je primesane gline in čim dalje se peko, tem trši postajajo svinečki. Nazadnje se ovijó z lesenim ovitkom, zvežejo v snopiče ter razprodadó.

174. Svinec.

Nekatere rudnine, kakor železovec, zlato, srebro, platina i. t. d. imenujejo se kovine.

Taka kovina je tudi svinec, ki se v prirodi le malokedaj najde čist; večinoma je primešan žepu in se takrat zove svinečni sijajnik (Bleiglanz.) Koplje se na Koroškem, Sleškem, na Angleškem i. t. d. To mehko, a zelo težko kovino zvaljajo v plošče, raztezajo v cevi ter zlivajo v raznovrstne stvari, zlasti v krogle in jagla (šretelj). Izdelujejo iz nje pa tudi svinečno belobo, ki je ena najimenitnejših barv.

Svinec in vse njegove spojine so strupene. Večkrat se kedo sè svincem ostrupi, rabeč svinčnato, cinasto posodo ali pa slabo žgano lončeno robo; nesreče so se tudi že zgodile s tobakom za nos, ki je bil zavit v svinčeni papir.

175. Žeplo.

Žeplo se odlikuje po svojej rumenej barvi in je kakor premog in petrolej gorljiva rudnina. Žeplo kopljejo ali čisto kakor v Siciliji, ali pa spojeno z drugimi rudninami. Žeplo se nahaja raztopljeno v nekaterih rudnicah, pa tudi ognjeniki bljujejo njegovo paro. Izkopano žeplo se čisti in topi v posebnih kotlih, kjer se v paro izpremení; ta se napelje v velik prostor, da se hladi in kakor predroben rumen prah na dno pada. Temu prahu pravimo žepelni cvet. Žeplo gori z modrikastim plamenom ter zrak tako osmradi, da težko dihamo in kašljati jamemo. Z žvepleno paro snazimo volnato obleko, pa tudi usmrtimo živali, n. pr. bučele in ose. Tudi človeku je para zelo škodljiva in ga utegne zadušiti. Kjer pa človek ne more dihati, tam tudi ogenj ne gori; zato ugasne plamen v žeplenej pari. Ogenj v dimniku se zatara, ako spodaj sežgemo žeplo v ponvi. Žeplo gori sicer počasi, a zanesljivo; zaradi tega rabijo žeplene niti pri kamenolomu in pri zažiganji podkopov.

Z ogljijem in solitarjem žeplo daje smodnik, katerega strašna sila je vsacemu znana. Sploh je žeplo kaj imenitno in važno, osobito za obrtnost. Vendar se mora s njim zelo previdno ravnati.

176. Solitar

je solna razvrst, ki jo najdemo kot iglasto skorjo na mnogih krajih. Pogosto se nahaja po hlevih in stajah in blizu gnojišč; večkrat tudi vidimo, da iz starega

zidovja tudi cvetó majhni kristali necega grenkljasto hladečega solitarja. Največ ga v Evropi dobivajo v solitarnicah, v katerih se najpred dela za solitar potrebna solitarna kislina. — Solitar je hladečega, slanega okusa. Rabi se za zdravila ter je tudi dober gnoj. V vročini se topí; če tačas ž njim pridejo v dotiko gorljive stvari, odtegnejo mu obilni kislec in hlastno goré. Na tem je osnovana njegova raba za smodnik.

177. Glina

je kremenčevokisla prst prav različne barve; razprostranjena je skoro po celem svetu. Z vodo zmešana glina je mehka in gnjetna stvar, ki ne pušča vode skozi sebe. Zaradi tega svojstva je za poljedelca mnogo vredna; pridržuje namreč njivi mokroto, ki je potrebna za uspešno rast. — Iz mokre in gnjetne gline so že v starodavnih časih posodo delali. Ako namreč žgemo mokro glino, dobimo čvrsto in zvonečo robo. Takej posodi se pridevajo razna imena, kakor je pač iz boljše ali slabše gline. Iz precej peščene gline, ilovica zvane, žgemo opeko.

Rudnistvo tedaj razpada na kamenje, kovine, gorljive rudnine, soli in prsti.

Človek in človeško društvo.

178. Človek.

Nebrojne so stvari, katere je ustvarila vsemogočna roka božja. Nad vsemi pa stoji človek zaradi neumrjoče duše in njenih prečudnih zmožnosti. Človek more misliti in premišljevati o sebi in o svetu; on se z a v é d a. Človek je lahko pobožen, ker edini on spoznava svojega stvarnika. Če tudi ne vidimo duše, že vnanja podoba ga loči od živali: človeško teló že samo oznanuje, da v njem stanuje duh božji.

Edini človek nosi glavo po konci in gleda proti nebu z jasnim obrazom. Izpod lás se sveti gladko, čisto čelo, kakoršnega nima nobena žival. Noš ima sredi obraza; usta zapirate rudeči, mehki ustnici, ki se odpirate na prijazen posmeh ali na razumno govorico. V ustih je zob pri zobu, nobeden krajši, nobeden daljši. Lice pokriva mehka, čutljiva koža, ki se nam včasih zarudí kakor kri, a včasih pobledí kakor zid.

Nobenej živali se na lici ne more tako dobro videti žalost in veselje, up in strah, blagost in osornost, zdravje in bolezen, kakor na človeškem obrazu. Vsaka čut, vsaka strast, ki nam tiči v sreci in duši, razodeva se nam tudi na lici.

Pa kaj bi bilo lice brez očesa! Iz oči govori duša. Ta govorica se ne dá pripovedovati samo sè suhimi besedami, tudi se ne more napisati s peresom, človek jo mora videti. Kedo zamore opisati milino materinega očesa, ko se ozira na ljubljeno dete! Kak razloček med njenim pogledom in med pogledom pogumnega možaka, kateremu se je v jezi okó napelo in uprlo v sovražnika! In če zamigljá solza v očesu, kako razumljivo nam govori solzno oko! Drugače se sveti solza britke žalosti, drugače solza srčne radosti. To so skrivnosti človeške duše. Tega nima nobena žival.

Ali kakor je okó lep in neprecenljiv dar božji, vendar še ni največji. Še nekaj je, kar človeka še bolj povzdiguje. To je jezik, to je govor. Brez govora bi bil človek le na pol človek. V govoru se razodeva naša največja zunanja prednost. Kako srečni smo, da moremo drug družemu razodevati svoje misli in izkušnje, da moremo vse to ohraniti v spominu ter o priložnosti ravnati sè po tem! Drug se uči od družega; kar se je eden naučil ali kar je izkusil, to pové drugim; ti potem vedó in znajo, kakor da bi bili vse to sami izkusili. Zato je človek bolj premeten od lisice, hitrejši od konja in močnejši od slona.

Res je, da imajo tudi živali med seboj neke glasove, s katerimi se vabijo in kličejo ali pa svaré v nevarnosti; a ti glasovi se ne morejo primerjati človeškej govorici. Sam človek zna govoriti, ker samo on more misliti. Kako moč ima govor ne le nad živalmi, temveč tudi nad ljudmi! Kake čute budi v nas govorjenje nedolžnega deteta, kako nas pretresa gromovita beseda navdušenega govornika! Beseda je neznana moč, katere človek ne bode nikdar izmodroval.

Človek je podoba božja in gospodar na zemlji.

Fr. Erjavec.

179. Človeško teló.

Čudno in modro je ustvarjeno človeško teló. Vsak del ima svoja posebna svojstva in vsak ud ima svoja opravila.

Teló se razdeljuje na tri poglavitne dele, kateri so: glava, trup in zunanji udje.

Glava je visoka čuvalnica človeškega trupla. Vrh in zadnji del glave odevajo lasjé. Sprednji del se imenuje obraz ali obličje. Za čelom so možgani, katere zakriva koščena čepinja.

Iz možganov izhajajo živci po vsem životu. Ako bi možgane ranili, človek omedlí; tudi lahko izgubi pamet ali še celó umerje. — V glavi so najimnitnejša čutila: oči, ušesa, nos in usta z jezikom. Usta imajo dve čeljusti, zgornjo in spodnjo, v katerih stoji 32 zób. Štirje sprednji zobjé vsake čeljusti odrezujejo ali odgrizajo jedila. Imenujejo se sekavci. Za njimi je na vsakej strani v zgornjej in spodnjej čeljusti oster podóčnik, potlej pa po 5 ploskih in grbavih kočnjakov, kateri drobé

in meljejo. Blagor mu, kedor ima zdrave in čvrste zobé, da lahko živež grize in žvéči, kar zdravju posebno dobro tekne. Treba je tedaj dobrih zób prav skrbno varovati, ne premrzlega piti, ne prevročega jesti in ne gristi pretrdih reči. Tudi večkrat izmivati zobé, posebno po jédi, dobro je in potrebno.

Trup nosi glavo na vratu in obsega spredaj prsi in trebuh, zadi pa hrbet. Vrat je toliko gibičen, da lahko gibljemo glavo, pa je tudi tako močen, da lahko nosimo veliko težo. Hrbtanec je močen, gibljiv steber in ima na zgornjem delu na vsakej strani po 12 réber, katera kakor močen spleten koš oklépajo srce in pluča ter narejajo prsi. V spodnjem životu je trebuh; tu so želodec in čreva.

Zunanji udje so: roke in noge. Vsaka roka ima nadlahtnico in podlahtnico, kateri se držite na laktu, nadalje zapestje, dlan in pet prstov. Roke so čudno in umeteljno ustvarjene; ž njimi si človek služi živež, ž njimi lahko naredí mnogó lepih reči. Kedo bi ne povzdignil hvaležno svojih rok in bi ne hvalil ljubega stvarnika za svoje dobre in zdrave roke! — Trup nosijo noge. Nad kolonom je stegno, pod kolonom pa golenica in piščal. Pod gležnjem je stopálo, ki obsega petó, podplat in pet prstov. Kedor hoče imeti zdrave noge, naj jih ohranjuje tople ter naj jih varuje mokrote.

Kosti so opora telesu; razstavljene so po vsem telesu in držé život, da se ne zruši. Mišice po telesu so to, kar imenujemo meso. Kite so životu vezi, ki rastejo iz mesa in vežejo in ovijajo kosti; kadar se mišice raztegnejo ali skrčijo, napravijo, da se gane roka ali noga, ali pa kak drugi del telesa. Kite in mišice so zeló gibljive in močne; toda treba jih je že od mladih let vaditi in krepčati. Žile so votle cevi, po katerih kri teče po vsem

životu. Živci so prečudne, debelejše ali tanjše nitke, ki izhajajo iz možganov in iz hrbtišča ter se širijo po vsem životu.

Koža je odeja človeškega telesa in ima brezštevilo veliko luknjic, ki jim pravimo znojnice. Po teh luknjicah prihaja znoj ali pot.

180. Srce, pluča in želodec.

Kri, katera daje človeku toploto, sok, moč in rast, teče po žilah cipljah ali odvodnicah od srca po vsem životu, po krvnicah ali privodnicah pa zopet nazaj v srce. Ta krvni obtok trpi, dokler človek živi. Srce je v prsih zavito v srčno mrežo, srčnik imenovano, in ima štiri predalčke, v katere kri zajema; srce se razteguje in krči ter tako pošilja kri po vsem životu. Zatorej se tudi čuti, da srce bije. Pri malem otroku udari srce v eni minuti po stokrat, pri odraslih ljudeh pa le do sedemdeset krat. Ako srce prenaglo bije, naznanja, da človek ni prav zdrav. To pozna zdravnik po odvodnici*), ki jo potiplje.

Pluča so človeku meh in odevajo srce po vsakej strani ter napolnjujejo prsi. S plučmi dihamo, to je potegamo zdravi zrak skozi dušnik ali sapnik in pihamo škodljivo sapo iz sebe. Pluča so mehka, imajo dve strani in so polna malih mehurčkov, ki so napolnjeni sè zrakom in opleteni z najmanjšimi vejicami plučnih žil. Tu se družijo zrak s krvjo ter jo rudeči, oživlja in krepča. Zdrav, čist zrak zelo tekne človeku in daje življenju novo moč. Treba je tedaj pogosto okno odpirati in stanovanice prevetrovati, posebno tam, kjer je več ljudi skupaj. Tudi ni zdravo, prsi stiskati ali piše

*) Žile „ovodnice“ ali „ciplje“ uamreč bijejo (cipajo), žile „privodnice“ ali „krvnice“ pa ne. Le tém se pravi „krvnice“ zlasti zató, ker se o smrti kri le v njih nahaja.

naslanjati se na nje. Ako kedo preveč teka, skače, pleše ali če pije preveč vina ali žganja, prenapolnijo se pluća s krvjó; tak človek lahko nevarno oboli ali še celó umerje. Če je v plučih kri prevroča, rada se vnamejo; in če se kedo vroč prenaglo napije in se prehitro shladí, sesede se kri v pluća, da ne more dalje po žilah, ter pluća začnejo gnjiti in se gnojiti. Naduha ali pa jetika potem človeka spravi pod zemljo. Zrak gre v pluća iz nosnic ali iz ust skozi dušnik. Gorenji del dušnika imenuje se jabolko, in tu se dušnik v golt odpira s poko, ki se glasilka imenuje. Takój za dušnikom je pa požiravnik ali goltanec, in tu bi se moglo zgoditi, da bi pri požiranji jedi ali pijače skozi omenjeno poko ubajale v dušnik namesto v požiravnik. Zató je nad glasilko neka hrustančasta loputa, jabolčna zaklopnica, ki zapira glasilko, kadar požiramo. Odprta je pa kadar dihamo, govorimo, kadar se smejemo; zató se večkrat pripetí, da pri govorjenji med jedjó kaka drobtina uide v dušnik; vsled tega nastane kašelj, ki se ne ustavi, dokler se ona ne spravi iz dušnika. Kadar sapo skozi dušnik izženemo, lahko se oglasimo, govorimo ali pojemo. Kakor dušnik bolj ali manj napnemo in sapo z večjo ali manjšo silo dajemo, je tudi glas v govorjenji in petji tanjši ali debelejši, močnejši ali nežnejši.

Želodec, kuhar človeškega trupla, je pod srcem nad črevi. On dobiva prežvečeni in oślinjeni živež iz ust po goltanci, prekuha ga dobro ter soku podobnega črevom pošilja. Žolč, ki izvira iz jeter, pretaka se iz jeter in iz žolčnega mehurja pod želodcem v črevo ter pomaga, zmešan sè slinami, razkrojevati jedila, da se izpremené v mlečnat sok. Ta sok vsesajo male žilice, ki se razširjajo po znotranjem delu črev, da se združi s krvjó, katera po svojem vednem krogotoku donaša sleharnemu

udu primérno hrano; kar pa je nerabnega, odpravljajo čreva iz života. Vranica, katera se drži želodca odzad na levi strani, sprejema slabo kri ter jo pošilja jetrom. Obisti ali ledvice leže v ledjih na obeh straneh. Čreva, katerih se namota šestkrat toliko, kakor je človek dolg, so drobna in široka, čedno povita v mrenico in nabornjaku prirastla, da se ne zamotajo.

Znotranjim ustrojem (organom) pravimo drob.

181. Zdravje.

Kadar je človek zdrav, ne vé, koliko je zdravje vredno; kadar je pa bolán, ceni še le to veliko dobroto. Mnogo ljudi že v prvi mladosti zapravi ljubo zdravje, in marsikedo je sam kriv, da hira in mora zgodaj umreti. Ako hočeš biti zdrav, zapomni si ta-le pravila:

1. Ne prehlajaj se! Prehlad je vzrok in začetek mnogovrstnih bolezni ter slabí človeško teló, da se ga nalezljive bolezni raje prijemljejo. Ljudje se največ prehlajajo, kadar je vreme bolj hladno, mokro in izpremenljivo, kadar se mraz in gorkota naglo vrstita, kadar je po znojnej vročini naenkrat hladno. Da se ne prehladiš, oblači in obuvaj se vselej vremenu primerno, ogibaj se krajev, kjer je prepih, posebno če si poten ali celó premočen. Ne hodi iz tople sobe slabo oblečen na mraz: nikoli ne pij, dokler se nisi ohladil. Ne kopaj se, dokler si vroč in poten. Umivaj si vsak dan vrat in prsi s hladno vodo, pa pri zaprtih oknih in durih. Skrbi, da bodeš imel suho kožo, tako tudi obleko in obuvalo.

2. Varuj si oči! Srečen je človek, ki ima vsa čutila zdrava. Izmed vseh čutil pa je človeku vid najdražji. Očem škoduje prevelika ali pa premajhna svetloba, pa tudi dolga tema. Kedor

ima tako delo, da mora gledati v svetle in drobne reči, naj večkrat z očmi počiva tako, da gleda na zeleno. Očém škoduje tudi vsako prehudo umetno razsvetljenje; posebno pa ne dé dobro očém, ako se trese to, kar gledamo; zató ni dobro, ako peljaje se na vozu beremo. Največ pa škoduje očém, ako se svetloba in tema hitro druga za drugo vrstite. Očém najbolj ugodne barve so zelene, modre in sploh temnejše. Oči si dobre ohranimo, ako se vadimo, daleč kaj ogledovati in razločevati.

3. V aruj si sluh! Sluh se po več vzrokih pokvarja. Vsak močen glas preblizu ušes sluhu škoduje, tako tudi, če se v ušesnej votlini nabere preveč ušesnega masla. Torej se mora tudi uho včasih, toda prav varno izčistiti.

4. Dihaj čisti zrak! Najslabši zrak je tam, kjer veliko ljudi vkup prebiva, kakor po velikih mestih med visokim zidovjem, po zaprtih in ozkih ulicah, kjer sapa ne prepihava. Čist zrak je prav tako imeniten in najboljši pripomoček dolgemu in trdnemu zdravju, kakor mu je zaprt in spriden zrak strupén in morilen. V hiši, kjer prebivaš, naj bo dober zrak. Ne trpi v hiši nobene reči, ki bi zrak spridovala. Slab zrak dela v hiši mokro perilo, gnjila, mokra tla, umazane reči, smeti, posebno pa, če je več ljudi v enej sobi. Po noči zapiraj okna, da se ne prehladiš, ako bi se razodel.

5. Jej zdrava jedila in pij zdravo pijačo! Jedila so rastlinska in živalska. Najboljša rastlinska jed je kruh, za katerega vsak dan Boga prosimo. Živalska jedila so bolj tečna in bolj prebavna. Mleko je sredina rastlinskih in živalskih jedil. Jedila pa redé takrat, ako jih želodec dobro prekuha in prebavi. Najbolj koristi človeku zmešana rastlinska in živalska jed. Ni pa je nobene jedi, katera bi vsacemu ugajala. Tistim ljudjem, ki so vedno na

prostem zraku, želodec bolje melje in kuha, ko onim, ki tiče v sobi in si z mislimi belijo glave. Najbolj naravna in najzdravejša pijača je čista voda. Najboljša voda je koj iz studenca. Mleko je tečno; kislo mleko čisti in hladi kri. Dobro pivo je tudi redilna pijača, sprideno ali premlado pa je škodljivo. Vino je starim in delavnim ljudem zdravo, ako ga zmerno pijó. Kedor ga preveč pije, zapravlja zdravje. V vročinskih boleznih je vino gotov strup. Močna kava ni zdrava in žene kri k glavi. Čaji so v nekaterih boleznih dobro zdravilo, za navadno pijačo pa niso. Žganje je strup. Nobena stvar takó strastno ne goni človeških moči in jih takó naglo ne duši, kakor ta nesrečna pijača. Kadar si vroč ali upehan, ne pij; taka nespamet te lahko spravi v posteljo ali pa celó pod zemljo?

6. **Oblači se primerno!** Primerna obleka je tista, ki naše teló spodobno zagrinja ter nas varuje mraza, vročine in mokrote. Obleka naj ne bode pretesna, da se prosto gibanje in telesni razvitek ne zavira. Kadar si moker, preobleci se! Ne obleci nikdar nobenega oblačila, katero je nosil bolnik, ki je imel nalezljivo bolezen.

7. **Ne vadi se tobaka!** Tobak čestokrat škoduje zdravju ter človeku hitro postaja potreba; kolikor več potreb pa človek ima, toliko bolj je ograjena njegova sreča.

8. **Lok — preveč napet — počí.** Tudi človek ne more vedno uprežen biti in móra svoj počitek imeti. Splošni počitek je spanje. Spij ne manj ko 6, pa tudi ne čez 8 ur.

9. **Imej zmerom veselo srce, hladno glavo, proste prsi, noge pa tople in suhe!**

182. Telovadski zbor.

Vesel se je sešel naš zbor,
In pesmi zadonijo,
Da tisočkrat od gozdnih gor
Se jeki oglasijo.

V telesu zdravem jasen um
In srce zmer veselo,
Rok čvrstih moč in naš pogum
Sladí nam vsako delo.

Krepí nam roke vedni boj;
Nasproti si stojimo —
Ko v bitvi proti roju roj —
A v slogi vsi živimo.

Tud' praznih pen nam mari ni.
Srcé za dom nam bije,
Zanj v prsih vedno nam gori,
Zanj kri rad vsak prelije.

Posl. Fr. Končan.

183. Vest.

Neki oče pošlje svojo hčerko Miciko v prodajalnico menjat bankovec za 10 goldinarjev. Prodajalec naglo našteje denar, Micika ga vzame ter otide. Po poti pa vendar prešteje še sama denar in najde en goldinar več. Uštel se je prodajalec, misli si deklica. Kaj storim? Kar nazaj mu ga ponesem, pravi deklica ter se obrne, zdirja k prodajalcu in mu vrne goldinar. To se prodajalcu také dobro zdi, da pošteno deklico lepo pohvali in ji ta goldinar podari. Prav pristréno je veselilo tudi Miciko, da je také naredila. — Kedo li je ukazal deklici, naj si ne pridrí tujega denarja? —

Kedo je storil, da je bila deklica svojega čina takó vesela? Opominjeval jo je prej in potem hvalil znotranji božji glas, to je vest, ki nas opominja k dobremu in odvráča od hudega, ki nas hvali za dobre čine, nas pa tudi graja, če storimo kaj hudega.

Poslušaj svojo vest zvestó,
Te prav vodila vedno bo;
Srcé, ki čisto vest imá,
Je polno slada rajskega;
Nečista vest pa vedno skli,
Pokoja nima dni, nočí.

184. Delo.

Bog nam je dal razne moči in zmožnosti, da jih uporabimo sebi v blaginjo, bližnjemu v korist; treba tedaj, da jih vadimo že v mladosti. Česar se naučíš in navadiš v mladosti, to boš vedel in znal v starosti.

Marljiv deček bo priden gospodar, delavna deklica skrbna gospodinja. Le dober gospodar pa in skrbna gospodinja koristita družini, občini in državi.

Svoje zmožnosti rabiti takó, da se učini kaj dobrega ali koristnega, pravi se delati. Delo pa je prazno brez sreče z nebes; zató delaj, pa tudi móli vmes.

Kedor ne dela, naj tudi ne jé, pravi pregovor. Ako rad delaš, kolikor ti pripuščajo moči, si veselega srca, bodi si delo še takó težavno in trudapolno. Stoječa voda se usmradi, teló pa slabí, ako se pri delu ne potí.

Delo je različno. Kmet orje, seje, vlačí, kosí, mlati žito in spravlja pridelke. Zató mu je treba pluga in brane, vozov, kôs, srpov i. t. d. Tega orodja si pa ne napravlja sam, ampak delajo ga kolarji, kovači in drugi.

Vsak človek tedaj ne more narediti sam vsega, česar potrebuje; zato si pomagamo drug drugemu ter delimo delo med seboj, da se vsak lahko poprime ene stroke in enega dela.

Kar pridelujemo na polji, priredimo pri živini, kar dobivamo iz gozdov, iz rudnikov, to so naravni pridelki. Ali vseh se ne more človek kar takó okoristiti. Nekateri morajo obrtniki preustrojiti in prirediti za rabo. Med obrtnike štejemo zlasti rokodelce in fabrikante, kateri iz različne robe delajo raznovrstno blagó.

Rokodelci delajo večinoma z rokami, jemajoč si na pomoč razno orodje. Rokodelec mora se pogosto ravnati po želji onega, ki mu je delo naročil. Pregovor uči: rokodelstvo je gotovo jelstvo. Ta prislovica velja pa samo o marljivih in vestnih rokodelcih.

Marsikatera reč, katero so popred le z rokami izdelovali, napravlja se dandanes že z umetno postavljenimi stroji, ki jih goni po večjem ogenj in voda.

Stroji (mašine) prihranijo človeku veliko truda ter izdelujejo blagó sploh ceneje, pa tudi hitreje in lepše.

Robo in blagó pa spravljajo med ljudi kupčevalci ali trgovci.

Nekateri ljudje si izvolijo tedaj za svoj poklic kmetski, obrtniški ali trgovski stan. Potrebni so pa tudi drugi stanovi, kakor vojaški, uradniški, učiteljski, duhovski in umetniški. Vojaki varujejo deželo znotranjih in zunanjih sovražnikov ter branijo drugim imetje. Uradniki skrbé za javni red in mir, za varnost osebe in lastnine; oni zvršujejo postave in razsojajo pravde. Učiteljem je naložena lepa naloga, mladež izobraževati z odgojo in s poukom, da bode kedaj sebi v prid, državi pa v korist. Duhovniki oznanjujejo božje resnice in delé svete zakramente. Umetelniki vzbujajo sè svojimi umotvori naše čute za dobro in lepo.

Vsak človek ima svoj poklic, vsak stan pa svoje veselje in svoje težave. Srečni in zadovoljni smo lahko v vsakem poklicu, ako izpolnjujemo svoje dolžnosti. Ni ga stanú, da ne bi časti vreden bil, če le deluje v blaginjo človeštva.

185. Človeški udje se upró.

Svoje dni, tako pripovedujejo, so se vsi udje človeškega trupla naveličali služiti želodcu, ter se upró rekoč: „Čemu bi mi težko delali in pripravljali želodcu, a on bi sladko užival brez dela?“ Noge niso hotele več nositi, roke ne delati, zobje ne gristi, tudi nos se je vihal in branil vohati. „Saj smo vsi udje enaki,“ djali so, „vsi bomo uživali in enako veselo živeli.“ — Prvi dan svoje nepokorščine so uporni udje shajali še precěj dobro; bili so dobre volje. Drugi dan so slabeli, tretji dan omagovali, četrti dan so bili pa že takó slabi, da se niso mogli ganiti, peti dan pa so skoro umirali.

Uporni udje skličejo zbor, da bi se posvetovali in si postavili vlado; a glej siromaštva! Oči so tako vpadle in oslabéle, da niso mogle razločiti nobene reči; noge so omahovale in niso mogle nositi trupla; roke so se tresle slabosti, in tudi jezik, poprej najhujši podpihovalec, ni se mogel več obračati po ustih. Truplo je ležalo na tleh in je pojémalo.

Na to se oglasi glava rekoč: „Prevzetni uporniki! zdaj vidite, kam ste prišli! Želodcu niste hoteli dajati, kar mu gre, pa tudi on nima moči, da bi vam dal, česar potrebujete. Vi mu nečete pomagati, zató pa vam tudi on ne more pomoči.“

— „Res je takó,“ pritrldijo vsi udje; „prav govori želodec, da nas priganja k delu.“ — Voljno seže vsak ud za svoje delo, in vsi dajó radi želodcu to, česar potrebuje. Kmalu ozdravijo vsi udje ter so zopet trdni in močni.

Takó se godí vsakej državi, ker v njej je potreba delavcev, pa tudi vladalcev. Podložniki plačujejo davke, oblastvo pa jim daje moč; družemu brez družega ni mogoče živeti; Bog je tako naredil in urédil.

186. Cesar in država.

Našo državo vlada Njih cesarsko kraljevsko apostolsko veličanstvo, presvetli cesar avstrijski, vsled dedínske pravice, katera gre habsburško-lotarinškej rodovini.

Država je razdeljena na dva enakopravna dela, na avstrijske in ogerske dežele; vsaka polovica ima svoje posebne postave in posebno upravo. Postave za vse avstrijske dežele sklepa „državni zbor“ na Dunaji, one za ogerske dežele pa „državni zbor“ v Budimpešti. Avstrijski državni zbor se delí na „gospodsko zbornico“ in „zbornico poslancev,“ ogerski pa na „zbornico velikašev“ in „zbornico zastopnikov.“ Vsej državi vkupne zadeve pa (vnanje zadeve, občno denarstvene zadeve in vojaštvo) obravnavajo takó imenovane „delegacije,“ katere ogerski in avstrijski državni zbor vsak polovico-izmed sebe izbirata.

Posebne koristi posameznih dežel pa zastopajo v deželnih glavnih mestih „deželni zbori“ ter sklepajo dotične postave.

Sklepi delegacij, državnih in deželnih zborov so še le tedaj postave, če jih cesar potrdi. Oblast postave zvršiti je samemu cesarju pridržana. Cesar ima neomejeno pravico, napovedati vojno (vojsko), sklepati mir in pogodbe sè zunanjimi državami, imenovati uradnike, deliti rede in pomiloščevati obsojence. Cesarju gre poveljništvo nad vso vojsko.

Ker pa presvetli cesar ne more sam cele države pregledati in upravljati, pomagajo mu v tem cesarski kraljevi oblastniki, kateri imajo pravico, čast in oblast od cesarja. Svetli cesar ima svoje ministre, v vsakej kronovini pa svoje namestnike ali deželne predsednike. Vsaka dežela ima svoja okrožja s poglavarji in z uradniki, kateri v cesarjevem imenu vladajo svoja okrožja ter skrbe za njih srečo in blagostanje. Pa tudi občinski župani, svetovalci in odborniki morajo pridno pomagati cesarskim uradnikom, da je vse lepo mirno, da se množi sreča in splošna blaginja.

Cesar ljubi vsa svoja ljudstva brez razločka dežele, vere in narodnosti prav po očetovsko; zaradi tega je nas vseh sveta dolžnost, da mu njegovo ljubezen povračujemo, da njegov prestol, kakor tudi našo očetnjavo branimo, če je treba, da postave zvesto izpolnjujemo in davke voljno plačujemo.

„Vse za dom in za cesarja, kri, življenje naj veljá!“

Fr. Jamšek.

Iz zgodovine.

187. Odgoja spartanske mladine.

Na južnem konci grškega poluotoka so prebivali v neutrjenem mestu bojaželjni in hrabri Spartanci. Da bi v vojnah ložje zmagovali, dal jim je slavni Likurg postave, ki so določevale, kako se ima mladina vzrejati, in kako morajo živeti odrasli Spartanci.

Takój po rojstvu so Spartanci morali svoje otroke prinesiti posebnemu starešinskemu odboru, ki je novorojeno dete ogledal. Krepkega in zdravega dečka so takój vpisali med meščane ter ga izročili materi, naj ga vzreja do sedmega leta; slabotnega in pohabljenega pa so položili na goro Tajget.

V sedmem letu so zdravi dečki morali zapustiti očetovo hišo in so prišli v javna odgajališča, v katerih so jih posebni učitelji do dvajsetega leta na državne troške vzrejali. Po starosti v posebne razrede razdeljeni spali so na senu ali slami; od petnajstega leta pa so ležali na trstji, ki so ga morali sami v reki Evroti natrgati. Po letu in po zimi so hodili bosi in gologlavi, oblečeni v lahko volneno sukunjico. Sploh so morali mladeniči svoje teló utrjevati, da bi se tako že v mladosti privadili vsem

težavam, katere mora človek v vojni prenašati. Zató so jim tudi dajali jako slabih jedí in še teh takó pičlo, da se niso nikdar popolnoma nasitili.

Vsako leto so se v templji enkrat krvavo bičali. Kedor se je najmanj občutljivega skazal, da ni zastokal, dobil je častni venec v dar. Tu se je večkrat pripetilo, da so pogumni mladeniči prej omedleli ali se celó mrtvi na tla zgrudili, nego bi le malo zajokali bili.

Spartanske učilnice so bile prav za prav vojaške vadnice; tu so se urili v telesnih in vojaških vajah, drugih znanosti pa se niso skoro nič učili. Mali dečki vadili so se le skakati in letati; ko so pa večji postajali, jeli so se rovati in boriti, metati kopje in krožek, učili so se plavati in jahati. Odrasli mladeniči so sè svojimi učitelji tudi na lov hodili. Da bi gibični in ročni postali, vadili so se v raznih vojaških plesih. Prepevaje bojne pesmi so se navduševali za domovino in častili bogove.

Med čednostmi, v katerih so se Spartanci posebno odlikovali, bila je najlepša ta, da so se morali že v mladih letih privaditi starost spoštovati. Vsak mladenič je moral pred starčkom vstati ter se mu sè stola umakniti in s pota ogniti. Na vsako starčkovo vprašanje je moral mladi Spartanec kratko in jedernato odgovoriti; kajti dolgo in prazno besedovanje se jim je jako nespodobno zdelo. Sploh so Spartanci sloveli, da znajo z malo besedami mnogo povedati.

Kakor dečki, tako so se tudi spartanske deklice vzrejale. Ostajale so sicer tudi po sedmem letu domá pri svojih materah, vendar so se urile v telovadnici. Zató so bile Spartanke znane kot jako pogumne žene.

Spartanci pa so tudi po tem, ko so kot mladi možje zapustili javne zácode, morali živeti jako trezno in ostro. Niso se smeli razvaditi z obilnimi in nasladnimi jedili;

zato možje niso jedli domá, ampak shajali so se proti večeru v javnih obednicah, kjer jih je po petnajst vkup pri enej mizi obedovalo.

Za hrano je vsakedo moral dajati na mesec določeno mero moke, vina, sira, smokev in nekoliko gotovega denarja. Svinjsko meso se soljo in kisom (octom) v krvi kuhano jim je dajalo vsakdanjo črno juho. Razen tega so dobivali sira in smokev, prigrizovali so kruh ter po starogrškeji navadi pili vino z vodo mešano. Včasih so imeli tudi pečene divjačine, če jo je kedo izmed petnajsterih svojej družbi podaril.

Spartanci se niso bali vojne, ampak veselili so se je kakor kake prijetne slovesnosti. Prepevaje junaške pesmi so šli pogumno v boj, v katerem so rajši častno poginili, kakor da bi bili premagani domov bežali. Kedor je pred sovražnikom bežal, tega je zadelo občno zasmehovanje in občna sramota.

Po Ji Staré-tu.

188. Spartanka.

Sparta staro mesto bilo,	„Mati, joj, kaj ste storili!
Ki junakov izredilo,	Svoj'ga sina ste vmorili,
Hrabrih sinov slavni broj.	Ne poznate sina vi? —
Kakor skale v boji stali,	„Lažeš izrod!“ reče mati,
Radi so življenje dali,	„Sina nečem te poznati,
Branit' dom in venec svoj.	Moj sin z vojske ne beží.“

Sin Spartanke pa pobegne,	Se Slovenka ne sramuješ,
Ko mu strah na srce segue,	Ko spartansko mater čuješ?
In prinese domu meč.	Káko govoriš pa ti?
Mati sinu meč izdere	Grda, slaba taka mati,
In mu prsi ž njim predere:	Ki sinovu more djati:
„Ne boš vhajal,“ pravi, „več.“	„Sin! uidi in se skrij!“

Bežec, ki iz vojske vhaja,
Dom sovražnikom izdaja,
On je Iskarjotov brat.
Hitro bode tihopatec
Vsake hudobije hlapec,
Bo razbojnik in bo tat.

189. Leonida sè Spartanci pri Termopilah.

Grške države starodavnega časa, da si tudi so nekatere zelo majhne bile, kažejo, koliko moč ima sloga. Sloga jači, nesloga tlači, pravi pregovor. Tovarišica slogi mora biti junaštvo, junaštvo pa izvira iz iskrene, navdušene ljubezni do domovine. Mogo zgledov te vrste nahajamo med Grki; imena grških junakov se odlikujejo v vesoljnej zgodovini, kakor najsvetlejše zvezde na nebu. Med najslavnejše možé, kateri so se kedaj borili za domovino, mora se šteti Leonida, kralj spartanski.

Pogostoma so se vojne druhali vsipale iz Azije nad evropske národe. S posebno hudimi vojskami so Grke nadlegovali Perzijani; najsilnejše trume pa je bil nad nje pripeljal perzijanski kralj Kserks. Njegova vojska (armada) je bila tolika, da se je po dveh mostovih sedem dni vrstila čez Helespont, prehajaje iz Azije v Evropo. Ta vojska se je valila proti jugu, hoteč polastiti se grške zemlje.

Grki so sklenili, braniti se v soteski pri Termopilah. Skozi to sotesko je namreč vodila pot po kopnem iz severa proti jugu. Leonida jo zaprè s 300 Spartanci in z nekoliko drugih Grkov.

Pač razkači Kserksa predrznost, da peščica Grkov hoče zagradi pot njemu, mogočnemu perzijanskemu kralju. Ostro zahteva, da mu naj Grki izročé svoje orožje. Ali Leonida je njegovemu glasniku prav po spartansko odgovoril: „Pridi si sam po nje!“ Ko se pa ošaben Perzijan Grkom grozi,

da je kserksovih vojakov toliko, da solnce zatemné sè svojimi puščicami, odgovorí mu neki Spartanec: „Tem bolje, bojevali se bomo v senci.“ Srdit ukaže Kserks svojim trumam, naj primejo kopico Grkov. Vname se hud boj. Ali Kserksovih vojakov pade truma za trumo; Grki pa stojé trdno kakor zid. Nazadnje ukaže Kserks celó svoje telesnej straži, ki je štela 10.000 najhrajših vojakov, naj napade Grke; pa tudi ta tako zvana neumrjoča četa ni nič opravila.

Ali česar ne zmaga sovražnikovo orožje, premaga ostudno izdajstvo. Sredi junaških Grkov je bil grd malopridnež, po imenu Efijalt; ta se ukrade k Perzom ter jim pokaže skrivno stezo prek gore. Priplazi se truma sovražnikov Grkom za hrbet, da jih napade od zadej. O pravem času zvé Leonida nevarnost; vedoč, da je zastoj dalje bojevati se, ne brani nikomur domóv. Mnogo jih otide. Leonida pa ostane s 300 Spartanci in 700 Tepsijani — le-tí si izvolijo junaško smrt za domovino. Vname se z nova strašen boj. Kakor se po letu iz sivih oblakov vsuje ledena toča na žitno polje, takó gosto so frčale perzijanske puščice nad glavami neustrašnih Grkov, ki so posekali vse, kar je živega doseglo ostro njihovo kopje. Ko se je po junaškem boji zgrudil slavni Leonida, obstopili so še živi Spartanci mrtvo telo ljubljenega kralja ter ga ko srditi levi branili, dokler niso do zadnjega popadali. (480 l. pred Kr.)

To je naredil gnjusni izdajalec, čegar ime živi v prokletstvu razžaljenega naroda.

Leonida pa in njegove junake slavé neumrljive pesmi, poveljuje hvaležni spomin. Na bojišči so mu Grki postavili leva z napisom:

Lakedemoncem (Spartancem) naznani, popotnik, tu da ležimo

Mrtvi ker vélel takó je domovine ukaz.

190. Romul, ustanovitelj Rima.

V srednji Italiji, v pokrajini Laciji, je bilo mesto Alba Longa. Tu je nekedaj vladal kralj Proka, ki je zapustil dva sina, namreč Numitorja in Amulija. Poslednji pahne starejšega s prestola, ukaže njegovo hčer Rejo Silvijo živo pokopati, njena dvojčka Romula in Rema pa v reko Tiberu vreči. A bila je takrat povodenj; zato sluge niso mogli do reke priti ter so položili neško z dvojčkoma kar na polje, koder je voda stala. Ko je voda jela padati, ostala sta novorojenčka pri nekej smokvi. Tu pride volkulja, ki ju je dojila, dokler ju najde neki pastir. Na pastirjevem domu sta odrasla najdenčka kot njegova sinova ter sta postala krepka mladeniča. Ko sta zvedela, katere rodovine sta, zbrala sta trumo pastirjev; s temi sta napadla Amulija ter zopet na prestol postavila svojega deda Numitorja. Iz hvaležnosti jima ta dovoli, da smeta ob reki Tiberu sezidati mesto.

A nista se mogla pogoditi, kateri da bo mestu gospodaril in mu dal ime. Zmenita se torej, naj bogovi o tem odločijo. O polnoči ideta vsak na drugi hribec čakati, kateremu se bodo prej pokazala ugodna znamenja. Proti jutru zagleda Rem šest jastrebcev in takoj poroči bratu srečen prigodek, a v tem se Romulu prikaže dvanajst jastrebcev, kar je po razsodbi zvedenih mož bilo ugodnejše znamenje.

Romul je tedaj postal kralj novemu mestu, katero je po sebi imenoval Roma (slovenski: Rim). Ko je novi kralj zorál brazdo ter ob njej jel zidati mestno ograjo, posmehoval se mu je Rem ter zaničljivo skočil čez nizki zid. To je Romula strašno razjezilo; ves razkačen ubije brata rekóč: „Takó naj pogine vsakedo, ki se bode kedaj predrznil preskočiti to zidovje.“ Takó se glasi pravljica o početku rimskega mesta.

191. Fabricij.

Pir, neki kralj v severnej Greciji, bil je izvrsten vojskovodja. Prišel je nad Rimljane z mogočno vojsko in mnogimi sloni, ki so nosili na hrbtu stolpe z vojaki. Rimljani so se prestrašili slonov, ki jih doslej še vidili niso, ter so v prvi bitvi izgubili polovico vojakov. Mnogo jih je poginilo, mnogi so živi prišli sovražniku v pest. Pa tudi Pir je imel dosti izgube. Da bi bili ujetnike osvobodili, poslali so Rimljani k Piru poštenega in hrabrega Fabricija. Pir pa bi bil rad sklenil mir; zato je poskušal pridobiti si veljavnega Fabricija. Ponujal mu je mnogo zlata in drugih dragocenosti. Priprosti Fabricij pa ni hotel ničesar vzeti rekoč, da ga njegovo malo posestvo dostojno živi. Kralj ga na to pelje v šator. Ko se tu pogovarjata, odgrne se na enkrat zagrinjalo; za hrbtom rimskega poštenjaka je stal velikanski slon, ki je svoj rilec stegoval čez poslančev glavo. Neprestrašeni Fabricij pa se nasmeje in mirno reče: „Kakor me prej tvoje zlato ni zaslepilo, takó me zdaj tudi tvoj slon ne straši.“ Pir je občudoval nepodkupno njegovo domoljubje in ga je spoštljivo odpustil.

V tretjem letu te vojne je Fabricij sam poveljeval proti Piru. Predno sta se prijela, dobí rimski poveljnik od Pirovega zdravnika pismo s ponudbo, da hoče svojemu gospodu zavdati, ko bi ga Fabricij za to dobro plačal. Kaj je storil Fabricij? Poslal je izdajalčevo pismo Piru, ki se ni mogel dosti načuditi značajnemu Rimljanu. Rekel je: „Prej bo solnce izgrešilo svoj tir, nego bo Fabricij zapustil pota poštenosti.“ Brezvestnega zdravnika je Pir ukazal ob glavo djati, Rimljanom pa je poslal ujetnike brez vsega rešila nazaj. Ti so mu vrnili enako število grških ujetnikov.

V dveh bitvah je Pir Rimljane premagal, v tretjej pa se je moral umakniti rimskej junaškej vojski ter zapustiti Italijo.

192. Družinsko življenje starih Slovanov.

I.

Slovani so nekedaj živeli v rodovinah ali z a d r u g a h. Zadruga je obsegala vse sorodvince: starše, sinove, vnuke, pravnuke i. t. d. Zadruga je imela vse premoženje skupaj; vsak je delal za vse, vsi za vsacega.

Možje so obdelovali polje in se pečali z živino; ženske so gospodinjile, predle so volno in predivo, tkale in pripravljale obleko vsem zadružnikom. Kadar je bila rodovinska hiša pretesna, postavile so si okoli nje posamezne družine nove kočje. Takó je zadruga štela včasih nad sto duš.

Da je bilo v tem gospodarstvu vse po redu in pravici, za to je skrbel starešina ali gospodar (starosta). S prva je bil pač oče tudi gospodar; po njegovej smrti pa se ni gledalo na starost, ampak izvolili so si tistega, ki je bil izmed zadruga za to najpripravnejši in najsposobnejši. Starešina je hranjeval zadružne svetinje, daroval je bogovom (stari Slovani so bili malikovalci), gospodaril je in odločeval zadružnikom dela. Vsi zadružniki so ga častili in se klanjali njegovim ukazom. Spomin umrlih starešin se je hranil v podobah. Ako se je zadruga selila kam drugam, vzela je dedne podobe se seboj; starešina sam jih je nosil noter do novega selišča. Najhujša kazen je bila ta, če so koga kakor malovrednega „zlega sina“ ali kakor „zlo hčer“ izgnali iz zadruga, takó da je kakor „izgoj“ moral po svetu.

II.

Zadruga se je sem ter tja takó razrastla, da udje niso mogli več skupaj živeti, in da je bil oddelek prisiljen, poiskati si novih selišč.

Dokler je bilo prostora, zgodilo se je to v obližji starega stanovališča.

Takó so iz zadrug in novih naselbin nastale županije. V zadrugi je sam starešina oskrboval skupne reči; kadar so pa te vso županijo zadevale, posvetovali so se svi zbrani starešine; njim na čelu pa je stal župan, t. j. starešina cele županije, celega rodú. Župan je imel vse one dolžnosti za ves rod, katere je imel gospodar do zadruge, zlasti je bil sodnik in vodnik v boji.

Za župana je mogel bit izvoljen samo kak ud posebne, odlične družine. Navadno je bila to tista družina, ki je naravnost izviralá od rodú prvega zadružnega starešine, po njem se imenovala, podobe in svetinje rodú hranjevala in zató pri vsem rodu neko posebno spoštovanje uživala. Iz teh družin je nastalo slovansko plemstvo (plemenitnik, boljar, žlahtnik, vlastelj).

Vsaka županija je imela svoj utrjen kraj, gra'd; tu so hranjevali dragocenosti, tu so v vojnih časih imeli zavetje starci, žene in otroci.

III.

Kakor so se rodovine iz poedinih zadrug izločevale in si novih selišč iskale, takó so se preselevale tudi cele županije. Kadar so videli, da jim zárad pomanjkanja polja ni več obstati, vzdignili so se ali v celih rodovih, ali poh oddelkih posameznih rodov in so šli iskat nove domovine.

Posedši novo domovje dali so goram, rekam okrok sebe tista imena, ki so jih imele gore in reke v poprejšnej domovini.

Iz rodov se je polagoma osnovalo celo ljudstvo, národ. Vsak narod je imel glavni grad, višje grad imenovan. Tam je stanoval knez, tam je bilo zbirališče národne skupščine.

Vse ljudstvo bilo je pokorno vladarju, ki se je volil samo iz ene družine. Izvoljenec se je vsedel na knežev stol in dopolnil razne obrede, ki so bili s tem skleneni. Takó se je ta navada še do habsburških časov ohranila na Koroškem, kjer je stal stol blizu Gospesvéte.

193. Karol Veliki in Obri.

Germani ali Nemci so se pomikali vedno bolj proti jugu in zahodu. V njihova zapuščena selišča pa so prihajali Slovani ter zasedli velik del zdaj avstro-ogerskih dežel.

V šestem stoletji so se po planinskih krajinah naselili Slovenci, a po donavskih ravninah, kjer so pred razsajali divji Huni, iz Azije prilomastivši Obri. To roparsko ljudstvo je stanovalo med nasipi, za rekami in nepristopnimi močvirji ter je napadalo na svojih čilih in brzih konjih sosedne narode. Takó so se, živeč ob neprestanem boji, razprostranili od Tise do Anize in so postali mejaši ogromnej frankovske državi, katero je takrat vladal Karol Veliki.

Da bi osvobodil svoje dežele vednih napadov, prekorači Karol I. 791. vzhodno mejo in prodrè s tremi krdeli v oberske pokrajine. Obri se mu umikajo in skoro brez branitve popuščajo svoje nakope. Tako pride Karol do reke Rabe in vodi svoje

trume na njenem desnem bregu do tja, kjer se izteka v Donavo. Obri pa pobegnejo v široke donavske planjave.

Pozneje je frankovska vojska, — katere pa Karol ni sam vodil, — prodrla do središča oberskih selišč med Donavo in Tiso; premagala je Obre in zagrabila v njihovem utrjenem taboru neizmerne bogatije, katere so si bili Obri priplenili v dveh stoletjih.

Na ta način se je frankovska država razširila od Aniže do dravskega izliva. En del novo podjarmljenih dežel se je imenoval vzhodna krajina (marka).

194. Madjari.

V devetem stoletji zasedejo Ogri donavske pustinje. Prišli so kakor popred Huni in Obri iz notranje Azije; ž njimi so se združili ostanki Obrov, kar jih ni potegnilo k Slovanom.

Ogri, ki so se sami Madjare imenovali, so bili nomadski (pastirski) narod. Imeli so obilo čred goveje živine, zlasti pa brzih kônj, katere so po letu in po zimi puščali na prostem. S temi čredami so prehajali od pašnika do pašnika, žene in otroke seboj vozeč na vozovih, ki so bili s kožami pokriti. Živel so ti izvrstni jahači ob mesu, mleku in strdi.

Pri Madjarih je bil kozarec kaj imenitna posoda. Niso kupili ničesa, da bi ne bili zraven pili, nobena prisega ni bila veljavna, ako ni prisegajoči v kozarec potočil nekaj kapljic svoje krvi.

V vojni so sloveli kot predrzni konjiki metajoči iz daljine kopje in puščice. Kadar so nasprotnika pognali v beg, spuščali so se za njim ne mirujoč pred, da je zadnji padel pod njihovim ostrim mečem; mislili so namreč, da jim bode vsak sovražnik, ki ga usmrtijo v boji, na onem svetu služil kot suženj; zató tudi nobenemu niso prizanašali, ampak so vsacega neusmiljeno pobili.

Vihraje na vse strani so se polastili po Karolu Velikem ustanovljene vzhodne krajine. Večkrat so se ropaje vsipali v Nemčijo, dokler jih leta 955. na liškem polji popolnoma ne pobije nemški cesar Oton I. Od zdaj naprej niso več silili na Nemško. Oton pa z nova ustanovi vzhodno krajino (mejino) v brambo proti ogerskim napadom. Ta krajina (po nemški Ostmark — Ostreich — Österreich) bila je početna dežela in temelj sedanjej avstrijskej državi; Oton II. jo je izročil babenberskemu grofu Leopoldu I. 976.

195. Štefan, kralj ogerski.

Okoli leta 995. so bili Ogri še malikovalci. Tedanji ogerski knez se je poročil s kristijansko Giselo, hčerjo bavarskega vojvode. Ta je napoltila svojega moža, da se je dal krstiti; pri sv. krstu je dobil ime sv. Štefana.

Z veliko marljivostjo in gorečnostjo je razširjal sv. vero med svojim ljudstvom in postal takó ne le prvi kralj, ampak tudi pravi apostelj Madjarov. Utemeljil je mnogo škofij ter jim v Ostrogonu (Granu)

postavil nadškofa. Od papeža je dobil dragoceno zlato krono in častni naslov „kralj apostolski.“ Zató imajo avstrijski vladarji še zdaj kot ogerski kralji naslov „apostolsko veličanstvo.“

Prizadeval si je, omikati svoj narod, privaditi ga dela in postavnega življenja. Uspešno je premagoval domače upornike in zarotnike proti novim naredbam. V teh vojnah so ga največ podpirali tuji — večinoma nemški — naselniki, katere je bil privabil v svojo slabo obdelano deželo. Njegove modre postave so vpeljale novi družinski red in uvrstile Madjare med bolj omikana zapadna ljudstva.

196. O vitezih.

V srednjem veku še ni bilo takih postav za ljudsko varnost, kakoršnih imamo dan današnji. Čestokrat je le debela pest močnejšega razsojevala pravico. Slabotne in neoborožene ljudi so branili vitezi. Posestniki obširnih zemljišč so jeli staviti trdne gradove po visokih in nepristopnih mestih opasujoč jih z globokimi prekopi, čez katere se je moglo priti do grajskih vrat le prek visocega mosta. Ta se dal vzdigniti in položiti.

V viteški stan so se iz početka jemali samo sinovi plemenitih rodovin. Po sedmem letu svoje starosti so se pošiljali k tujemu vitezu na vaje. Služili so mu kot dvorjaniči. Štirinajsto leto dopolniviši bili so oprode, ki so smeli svojega gospoda spremljati k različnim igram in viteškem slavnostim. Po tem so se privadili mnogoverstnih viteških navad in obredov, katere so prav takó v čisljih imeli, kakor hrabrost in neustrašenost. Po dvajsetem letu dobil je oproda slovesnim činom zaželeno viteštvo. Poklekniviši pred viteza je obljubil, da se hoče vse žive

dni bojevati za vero in čast, da hoče braniti preganjance in reveže. Vitez ga je na to z mečem trikrat malo udaril na ramo; klečeči pa je vstal kot vitez z vsemi pravicami in dolžnostmi svojega stanu.

Plemstvo so prav sijajno podeljevali. Obhajali so se pri takih kakor drugih priložnostih turnirji ali viteške igre. Za viteške igre so imeli ograjen prostor; ob njegovih straneh so bili vzvišeni sedeži, sprednji za kneginje, grofinje in druge plemenitnice. K takim igram so se shajali vitezi iz bližnjih in daljnih krajev. Obleka vitezov pri turnirjih je bila dragocena in neprodorna; glavo so si pokrivali s čelado, vrh katere se je vila krasna perjanica. Obličje jim je zakrivala mrežica; prsa je odeval oklep, rame in noge so bile v samem železju. Oboroževali so se z dolgim kopjem, težkim mečem in trdnim ščitom.

Borili so se peš ali na konjih; kedor je svojega nasprotnika porinil raz sedlo, ali mu izbil meč, zmagal je, dobil je za to iz rok kneginje ali katere druge plemenite gospé lep dar, navadno verižico, ostroge, dragoceno čelado ali meč. Včasih se je pa tudi zelo žalostno končala igra; marsikateri hrabri vitez je močil sè svojo krvjo pesek na bojišči.

V poznejih časih so jeli tudi neplemenitnikom podeljevati viteštvo, ako so se odlikovali s posebnim junaštvom. Takó se je plemstvo čim dalje bolj prestvarjalo v vojaški stan. Mnogi vitezi pa so se — zlasti proti koncu viteške dobe — izneverili svojemu stanu in njegovej vzvišeni nalogi.

Pozabivši svoj nekedanji poklic so jeli mesta napadati in neoborožene trgovce po cestah pleniti. S trdno zidanih gradov so prežali na rop; ni ga bilo popotnika, ki bi si bil svest imetja in življenja, če se ni pridružil katerej večjej oboroženi četí, ali če se ni z dragim denarjem odkupil.

197. Križarske vojske.

Kraje, kjer je Kristus živel, za blaginjo človeštva učil in umrl, so kristijani vedno visoko spoštovali; hodili so tudi na božjo pot v sveto deželo. Dokler je bil Jeruzalem v oblasti grških cesarjev, pospeševali so ti romanje v one kraje; tudi Arabci ga niso zabranjevali. Ko so pa divji Turki Palestino si pribojevali, prišli so za kristijane hudi časi, stiske in nadloge. Od romarjev so Turki zahtevali velike davke; kedor jih ni mogel plačati, ni smel v sv. kraje. Mnogi romarji, ki so prišli čez leto hodá daleč sv. mest obiskovat, morali so od težavnega pota in stradanja oslabljeni pred mestnimi vrati ostati. Tu so mestno ozidje pobožno poljubljaje v revščini hirali.

Na božjo pot v Jeruzalem podá se tudi puščavnik Peter, iz francoskega mesta Amicna domá.

Ko vidi, v kakšnih strašnih stiskah, v kacem zaničevanju se nahajajo sveta mesta in jeruzalemski kristijani, sklene prihiteti jim na pomoč. S pismom jeruzalemskega patrijarha se obrne naravnost k papežu Urbanu II. v Rim. Razloži mu z jako živimi besedami, kako hudo Turki kristijane tarejo in stiskajo. Papež naloži navdušenemu poslancu, naj hodi od mesta do mesta, od kraja do kraja, naj nagovarja kristijanska ljudstva, njih kralje, kneze in veljake, da otmó sveta mesta iz rok krvoločnega Turčina. Peter se podá na pot, jaha ali potuje bos in gologlav, križ v roki, romarsko obleko na životu. Ognjeni pogled iz njegovih globokih oči sleharnega presune; goreča beseda zdrami vsacega. Papež pokliče cerkveni zbor v Klermont na Francoskem in pridiguje v navdušenem govoru otetbo Jeruzalema. Ko papež izgovori, nastane po vsem zbirališči silno velik hrup in vpitje: Bog hoče! Bog hoče! Vse je hotelo podati se v jutrove dežele; pripenjali

so si v posebno znamenje rudeč križ na rame; od tod izvira tudi ime „križar“ in „križarska vojska.“

Zdaj postane veliko gibanje in rožljanje po vsch zapadnih deželah. Sivi starčki poiščejo svoje zarujavelo orožje, fantje se vadijo sukati sulice. Kmet zapušča plug, pastir svojo čredo; oče se loči od družine, starši od otrok. Nov duh prešine vso Evropo; začne se novo preseljevanje ljudstev. Vse je namenjeno v jutrove dežele.

V drugej polovici leta 1096. se podá pod vodstvom viteškega Bogomira Bojlonskega v sveto deželo veliko, dobro oborožena vojska, ki je štela 600.000 vojakov. A krvavi boji med potom, lakota in razne bolezni so to strašno vojsko takó skrčile, da je prišlo komaj 21.500 križarjev pred Jeruzalem. Ko so kristijani sveto mesto zagledali, vriskali so veselja in poljubovali zemljo. Po dolgem obleganji in dvadnevnej naskakovanji se polasté Jeruzalema. Po smrti vojvode Bogomira, ki se je zval branitelj svetega groba, postal je njegov brat Balduin jeruzalemski vladar s kraljevskim naslovom.

Pa jeruzalemsko kraljestvo ni imelo nobenega obstanka, nekaj zaradi nesloge med knezi, nekaj zaradi divje hrabrosti Turkov. Kristijani so izgubljali mesto za mestom. Da-si tudi je hodilo še šest križarskih vojsk v Palestino, ostal je Jeruzalem nazadnje vendar le v oblasti Turčinov.

198. Babenbergovci na Avstrijskem.

Babenbergovci so resno izpolnjevali nálog, braniti deželo proti navalom vzhodnih sosedov; v pogostih bojih z Madjari so predstavljali mejo proti vzhodu in razširili svoje posestvo do reke Litave, ki danes zopet loči Avstrijsko od Ogerskega.

Mejni grof Henrik II., ki si je izvolil Dunaj za glavno mesto, dobí tudi večino sedanje dežele

nad Anizo; takó povekšano in združeno krajino povzdigne cesar Friderik Rudečebredc v vojvodino l. 1156. in podelí Henriku še posebne pravice. Henrik je bil zdaj vojvoda.

Njegov sin Leopold V. se udeleži tretje križarske vojske. V Palestini ga bajé razžali ponosni, svojeglavni angleški kralj Rihard Levosrčni, ki je, zapuščen od francoskih in nemških poveljnikov, vendar le pogumno zmagoval Turke.

Ko se je pa vračal domóv, zanese vihar njegovo ladjo na isterske obale; zatorej je moral pot nadaljevati po Avstrijskem. Da-si tudi je hodil preoblečen, vendar so ga spoznali in izročili razžaljenemu Leopoldu, ki ga je dal zapreti, pa ga kmalu izročil nemškemu cesarju.

Papež Celestin III. pa prekolne Leopolda, češ. da je nezaslišano, da bi katoliški vojvoda zapiral katoliškega kralja, ki se je bojeval za krščansko vero z neverniki.

Istočasno je na Štajerskem vladal vojvoda Otakar VIII. iz plemenitega rodú Travngavcev. Ker je vsled hude bolezni, katero si je na božjej poti v jutrove dežele nakopal, vedno bolehal in hiral, in ker ni imel otrók, postavil je sorodnika Leopolda V. za svojega dediča na Štajerskem. Ko je Otakar leta 1192. umrl, bil mu je na štajerskem vojvodskem prestolu naslednik avstrijski Leopold, ki ga je tudi nemški cesar za vojvodo Štajerske priznal in potrdil. Takó ste ti vojvodini postali sestriški deželi, ki ste skupaj uživali dobre in hude čase.

Dve leti po Otakarjevej smrti umerl je tudi Leopold. Njemu na čast so namreč napravili v Gradci velik turnir, katerega se je udeležil tudi viteski vojvoda. Pri tej igri zdrsne njegov konj, Leopold pa pade tako nesrečno, da si nogo zlomi. Ni ga bilo zdravnika, da bi mu bil odrezal težko ranjeni

ud. V strašnih bolečinah je sam poskusil to z močno sekuro. Toda njegove ure so bile štete; kmalu potem je umrl, odvezan od papeževe prekletve in v prijetnej zavesti, da zapušča Avstrijsko in Štajersko čvrstima sinovoma.

Najsijajneje vladal je prejšnjega vojvode sin Leopold VI. Avstrija je lepo napredovala; razcvetala se je kupčija in množilo bogastvo meščanom. Leopold je pospeševal lepe umetnosti in skrbel za izobrazbo svojih podložnikov.

Ta vojvoda je pomnožil svoje dežele z nekimi posestvi na Kranjskem, po katerih je pozneje cela kranjska mejina pripadla avstrijskim vladarjem.

Zadnji vojvoda iz babenberške rodovine je bil Friderik II. V bitvi z Ogrji l. 1246. smrtno ranjen, zgrudi se na tla in kmalu izdahne. Z njim je izmrl slavni moški rod babenberški, ki je s toliko hrabrostjo in srečo skoro tri sto let vladal Avstrijskemu.

199. Rudolf in Otakar.

Po smrti zadnjega Babenbergovca se polastí njegovih dežel česki kralj Otakar II. Ko je l. 1269. umrl koroški vojvoda Ulrik Sponhajmski, zapustí svojo deželo sorodniku Otakarju; takó pride tudi Koroško in velik del Kranjskega pod oblast českega kralja. Pridobil si je tudi Pordenone na Furlanskem. Po takem je segala oblast tega mogočnjaka od Krkonošev in Krušnih gorâ tja do obál jadranskega morja. A plemenitaši v novo pridobljenih deželah niso ljubili tujega kneza; bali so se ga in sovražili njegovo ostrost, zlasti od tedaj, ko je tiral v Prago Seifried-a marenberškega, imenitnega štajerskega viteza, in ga dal umoriti, ker ga je dolžil puntarstva.

V tem ko je Otakar v novih pridobitvah svojo oblast utrjeval, imelo je nemško cesarstvo hude čase. Tri in dvajset let je bil tu nemir in nered.

Ni ga bilo vladarja, katerega bi bili vsi za svojega gospoda priznavali. Angleški princ in španski vladar sta bila — v sramoto nemškej državi — istočasno od dveh strank za kralja izvoljena. Bila pa sta kralja samo po imenu; prvi je sicer večkrat prišel v Nemčijo, da-si tudi ni dobil nobene kraljevske veljave, zadnji pa Nemčije še videl ni. Leta 1273. so vendar izvolili nemški volilni knezi na veliko srečo države hrabrega in pravičnega moža. Ta se ni bal vojne in vendar je mir ljubil; bil je trdne volje, naj se red, postava in pravica zopet spoštujejo.

Ta mož je bil grof Rudolf Habsburški, domá na Švajcarskem, potomec stare, sloveče rodovine; njen rodovinski grad Habsburg se vidi v podrtinah še dandanes v Aargav-u ob reki Aar-i.

Njegovi sovrstniki enacega stanú so ga spoštovali in se ga tudi bali, kajti ponižal je bil že marsikaterega mogočnega in nemirnega soseda. Meščani in kmetje so ga ljubili; kajti večkrat je Rudolf za orožje prijel, da je slabejšemu do pravice pomagal proti močnejšemu. Ko je bil za nemškega kralja izvoljen, pripovedovalo se je daleč okrog, kako strogo ravná novi kralj s hudobnimi ljudmi, kako kaznuje razbojnike in cestne roparje, kako podira gradove vitezov pleniteljev, pa kako milo in prijazno se pogovarja tudi sè riromakom.

Otakar ni hotel priznati novoizvoljenega kralja; zato ga Rudolf pokliče pred svoje sodišče. Ker Otakar ni prišel, sklenilo se je na državnem zboru, da se ima odpovedati deželam Avstriji, Štajerskemu, Koroškemu in Kranjskemu, katere si je bil nepostavno prisvojil. Otakar se posmehuje temu ukazu; zaradi tega je bil preklican. Zdaj je moral meč razsoditi med Rudolfom in Otakarjem.

Naglo končana vojna leta 1276. je prepričala Otakarja, da je naletel na izredno nevarnega sovražnika. Rudolfov zaveznik, grof Majnhard tirolski, se je polastil Koroškega; brat njegov, Albert goriški, si je osvojil Kranjsko. Na Štajerskem so se uprli plemenitniki ter pregnali češke posadke. Otakar je čakal Rudolfa na Češkem; ta pa udari na Avstrijsko in obleže dunajsko mesto. Kar je mogel, hitel je zdaj Otakar, da otme avstrijska posestva. Z mogočno vojsko pridrvi na bregove Donave; pa v tem hipu počí ustaja na Češkem. Mnogi plemenitniki in veljaki stopijo na stran Otakarjevih nasprotnikov. Takó je bil Otakar prisiljen, skleniti mir. Odpové se oblasti nad Avstrijo, Štajersko, Koroško in Kranjsko, odpové se gospodarstvu nad Pordenono, prizná Rudolfa za nemškega kralja in prejme iz njegovih rok Česko in Moravsko kot državna fevda. Že 26. novembra 1276 se je pokoril Otakar osebno v Rodolfovem šatoru pred veličastjo nemškega cesarstva.

200. Bitva na moravskem polji.

Otakar ni mogel pozabiti svojega ponižanja; pribojevati si je hotel zopet dežele, katerim se je bil odpovedal. Zató je nabiral vojakov in iskal si zaveznikov; takó je Rudolfa prisilil na vojno 1278. l. Na moravskem polji poleg Dürnkruta so si stale naproti vojne čete. Dne 26. avgusta — bilo je v petek — postavita Rudolf in Otakar svoje trume. Levo krilo izročí Rudolf zvestemu Frideriku Hohencolernskemu, v sredino postavi Madjare, katere mu je bil ogerski kralj Ladislav na pomoč poslal, sam zapoveduje desnemu krilu, a Ulrika Kapelerja naredí za poveljnika poslednje vojsci. Enako je postavil tudi Otakar svoja krdela.

Na iskrem konji je jahal Rudolf od vrste do vrste ter z živo besedo vzbujal vojakom srčnost in pogum.

Proti 12. uri se vname boj. Brez razloke se maja vojska sem pa tja. Rudolf sam je v smrtnej nevarnosti, neki nasprotni vitez ga spozná po ne- navadno visokej rasti, napade ga sè sulico ter ga vrže raz konja. Izgubljen bi bil, da ga ne brani švajcarski vitez Ramsvag ter kralju pomore na drugega konja. Zdaj se spustí desno češko krilo, premagano od Friderika, v divji beg. Otakar zapové poveljniku svoje poslednje vojske, naj prihití begujočim četam na pomoč; ta pa pobegne brez boja z bojišča. Bolj in bolj pritiskajo Rudolfovi na nasprotno trume, takó da jim ni več obstati. V divjem pogubnem begu bežijo Otakarjevi vojaki! Ko to Otakar vidi, zapodí se sredi nekaterih hrabrih pristašev — smrt išče — v najgostejše sovražnikove čete. Težko ranjen zgrudi se na tla. Neki plemenitnik, ki bi ga bil rad otel smrti, ujame ga in iz gnječe odpelje. A dohité ga nekateri osebni sovražniki; planejo nanj in prebodejo kralja.

Takój, ko je Rudolf čul, da je űjet njegov nasprotnik, ukazal je strogo, naj se prizanaša njegovemu življenju. Sam je prihitel, da bi ga videl. Bilo je prepozno. Zahajajoče solnce je zrlo na mrtvo, s prahom in krvjó pokrito truplo onega nekedaj mogočnega in ošabnega vladarja, kateri se je pre večkrat posmehoval priprostej obleki in varičnosti Rudolfovej. Pri tem prizoru stopijo Rudolfu solze v oči, da si tudi je bila zmaga sijajna; mislil je na minljivost posvetnih reči, na Otakarjevo nekedanjo srečo in njegov sedanji žalostni konec.

26. avgust 1278. je bil tako rekoč rojstveni dan habsburške monarhije; kajti nikedo se ni upal več Rudolfu in nemški državi jemati dežel, katere mu je Otakar leta 1276. odstopil. S privoljenjem nemških knezov podelí Rudolf I. 1282. Avstrijsko, Štajersko in Kranjsko svojemu sinu Albrehtu, Koroško pa izroči pozneje zvestemu svojemu zavezniku Majnhardu. Vaclav, sin Otakarjev, obdrží dedni deželi, Cesko in Moravsko.

Takó so takrat prišle tri vojvodine našega cesarstva pod gospodstvo habsburške vladarske rodovine, katere so se vedno zvesto držale, v sreči in nesreči.

Povsod po nemškem cesarstvu je bilo Rudolfovo ime v časti; ko je umrl, obžalovali so vsi njegovo smrt, in še dolgo so se spominjali poštenega, v obleki in govoru priprostega kralja, kateremu so se klanjali mogočneži, pa tudi najnižji prihajali na pomoč. „Ta nima Rudolfove pravičnosti,“ bil je še dolgo za njim navadni pregovor.

201. Friderik Krasni in Ludovik.

Friderik, sin avstrijskega vojvode in nemškega cesarja Albrehta I., slovel je zaradi svoje lepe postave kakor tudi zaradi ljubeznjivosti in uljudnosti. Imenovali so ga Krasnega.

Ko je leta 1313. bil zopet izpraznjen cesarski prestol, upal je Friderik, da ga bodo nemški knezi nanj posadili. Volili so ga samo nekateri, drugi so glasovali za bavarskega Ludovika. Ta nesložna volitev je bila povód dolgotrajnej vojni; meč je moral razsoditi med ebema nasprotnikoma, ki sta si bila popred prijatelja že od mladih nog. Najkrepkeja podpora v boji je bil Frideriku njegov brat Leopold.

Vojna se je pletla po mnogih krajih, pa brez razloke in konca. Rahločutnemu Frideriku se je smilila revščina in nadloga, katero je ta vojna po nemških krajinah vzrokovala; zató sklene, končati prepir v odločilnej bitvi.

Ob Inu na Bavarskem se sprimete obé vojski. Da-si tudi se je Friderik sè svojimi vitezi bojeval z največjim junaštvom, bil je vendar nesrečen. Mnogo vitezov je obležalo na krvavih tleh, Friderika so pa ujeli in v trdni grad zaprli.

Ko sta Friderik in Ludovik v burnej vojni svojo moč poskušala, bil je Leopold sè svojimi četami samo nekaj ur od bojišča. Kako ga je zbolelo, ko je čul, da je prepozen, da je že vse izgubljeno! Britka žalost ga obide, ko sliši, da je premili brat v sovražnikovih rokah. Zató si je od zdaj na vse kriplje prizadeval, oteti in rešiti ga.

Ločen od vsega svetá, preživel je Friderik v trdnjavi prav žalostne dni. Ni dobil poročila niti od svoje žene Elizabete, niti od bratov.

Pa tudi Ludoviku sreča ni bila prijazna. Vedno ga je vznemirjal Leopold; vedno je bilo še dosti

takih, ki bi bili rajši Friderika nego njega za kralja spoznali.

Necega dne zajaše Ludovik konja in se podá v grad, kjer je bil Friderik zaprt. „Prijatelj,“ nagovori Friderika, „ali hočeš prost biti?“ „Prost,“ zavzame se ta, „prost, da zopet vidim svojo ženo in brate? O, za tako prostost storim ti vse, vse, kar koli zahtevaš.“ Ludovik nadaljuje: „Odpověj se vsem kraljevim pravicam in pregovóri brata, da se pomiri z menoj. Ako mi oblubiš, da se vrneš v ječo ko bi ne mogel teh pogojev izpolniti, te osvobodim.“

Friderik se v to zaveže z besedo in prisego ter se odpravi v svojo milo domovino. Ludovik ga spremi do meje. O, kako žalostna mu je bila vrniter v domačijo! Obile solze, katere je Elizabeta jokala za svojim možem, so ji ugasnile luč lepih oči! Slepa je siročica samotno živela v tužnem gradu. Leopold ni odobral bratovih obljub in ni odjenjal od vojne proti Ludoviku. Ker Friderik ni mogel izpolniti dogovorjenih uvetov, vrne se, zvest zastavljenej besedi, na Bavarsko nazaj. Zastonj ga je prosila uboga Elizabeta, zastonj so trdili dvorniki, da taka prisega ne more biti veljavna in vezalna: možato se je iztrgal iz rok svoje družine.

Kako se začudi Ludovik, ko Friderik zopet stopi pred njega! Ta pravičnost in poštenost gane ga takó, da se spravi s Friderikom in mu ponudi, naj si delita kraljevo oblast.

Beseda dana sveta naj ti bo!

Ne óprosti ga véč nobena moč,

Kedór se je enkrat zavezal sám.

202. Albreht II. Modri.

Friderik Krasni je otožen in bolehen preživel svoje zadnje dni v samotnem gradu Guttenstein sè svojo slepo ženo. Po njegovej smrti (1330) sta mu sledila brata Albreht II. s priimkom Modri in Oton Veseli.

Ta avstrijska vojvodi sta si pridobila Koroško l. 1335. Po starej šegi je zasedel Oton vojvodski prestol koroške dežele na gospodarskem polji. Ko se je bil Oton preselil v večnost, vladal je Albreht Modri sam še 19 let. Bili so hudi, strašni časi! Nesreče in nezgode vsake vrste so nadlegovale vzhodno Evropo pa tudi Nemčijo in Avstrijo. Prikazale so se najpred tako ogromne trume kobilic, da so zatemnjevale svetlo solnce. Kjer koli so obsedele, povsod so bile takój uničene in opustošene njive, vrti in travniki: samo trsja niso napadale. Tri leta je trajala ta nezgoda.

Ne dolgo potem je nastala najhujša nesreča, neka kužna bolezen, ki je v dveh letih pomorila dve petini evropskih prebivalcev. Trgovci so jo bili iz jutrovih dežel zanesli v Evropo. Kogar se je ta strašna in nalezljiva morivka prijela, temu so po životu vzkipele bule jajčje debelosti in rumene ali črne proge; zató so imenovali to bolezen tudi „črno kugo.“ Dve leti je razsajala in žela ljudi. Celo vasi so bile izmrle, po mestih pa je bilo mnogo hiš popolnem izpraznjenih. Samo na Dunaji

je umrlo na dan 500—700 ljudi. Nevedneži so s prva mislili, da je tej bolezni vzrok neredni tek planetov; kmalu pa se je razneslo krivo mnenje, da so jo židje zatrosili. Pričeli so zdaj grozovito preganjati nesrečne židove po vseh mestih in trgih. Požigali so jim hiše ter jih klali neusmiljeno; po nekaterih krajih so jih skoro popolnoma zatrli. In ker zaradi kuge nikedo ni hotel polja obdelovati, pridružila se je morivki njena sestra — lakota. V teh nadlogah se je skazoval Albreht dobrega očeta in ljubeznjivega dobrotnika svojim podložnikom.

203. Rudolf IV. Ustanovnik.

Albrehtu II. je bil naslednik njegov sin Rudolf IV. V pospeševanju znanstev in umetelnosti je posnemal svojega tasta, tedanjega nemškega cesarja Karola IV.

Kakor je ta ustanovil v Pragi prvo vseučilišče, takó je tudi Rudolf utemeljil dunajsko vseučilišče (1365) ter jel zidati imenitno stolno cerkev sv. Štefana, ki je sè svojim krasnim stolpom še danes najlepši ukras slavnega Dunaja. Zaradi teh činov ga imenuje zgodovina tudi ustanovnika. Rudolf si je na vso moč prizadeval, pomnožiti čast svoje rodovine in razširiti njeno oblast.

Ko je Marjeti Širokoustnej, vnukinji istega Majnharda, kateri je bil zvesti zaveznik kralja Rudolfa proti českemu Otokarju, umerl edini sin, izročila je Tirolsko, podedovano svojo deželo,

avstrijskemu vojvodi Rudolfu IV. Cesar Karol pa je svojemu zetu potrdil to važno pridobitev leta 1364.

Rudolfovi nasledniki so si tudi pridobivali novih dežel; leta 1382. se je avstrijskim vojvodam podal Trst, leta 1500. so pa podedovali pokneženo grofijo goriško.

Takó je vedno rastla môč avstrijskih vladarjev, ki so bili od l. 1438. počemši v skoro nepretrganej vrsti ob enem tudi nemški cesarji.

204. Celjski grofje.

V soneškem gradu blizu Braslovč so v 14. stoletji živeli junaški in bogati plemenitniki. Razni zapravljivi plemenitaši na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem so njim zastavljali svoja posestva; ker jih ti navadno niso mogli več rešiti, ostajala so soneškim gospodom, kakor so se s prva sami imenovali.

Vsled velike dedščine po heunburških grofih so se pozneje zvali „celjski grofje,“ ker je bilo Celje glavno mesto njihovega posestva; leta 1436. so pa bili povzdigneni celó v knežki stan. Zgodovina te stare in plemenite rodovine našteva nam mnogo djanj in važnih dogodkov. Grof Herman je bil celó vrhovni poglavar Slavoniji in Bosni. Celjski grofje so bili v rodu s cesarji, kralji, knezi, grofi in drugimi mogočnimi gospodi; imeli so 70 grajščin po Štajerskem, Koroškem, Kranjskem, Hrvatskem in Avstrijskem. Zadnji iz te rodovine

je bil Ulrik II., prvi minister ogerskega in českega kralja Ladislava. Osebni sovražniki so ga umorili 9. novembra 1456. v Belemgradu na meji ogerskej in srbskej. Ko so ga v Celji v cerkvi minoretskej slovesno pokopali, ter je grbonosec v črnej obleki zaklical: „Danes grof celjski in nikoli več!“ — zajokali so se možjé in žene takó, da ni popisati.

Celjska posestva pa so prišla z večine pod avstrijsko oblast.

Po Krones-u.

205. Junakov grob.

Visoko na linici mamka sloni,
Njen sinek po dolu kobilo loví.

„Oj pústi mi, luca, zelenkasto brav,
Glej turških kónj videti mnogo je glav.

Zdaj sedlo na hrbet jaz tebi bom del,
Bom meček opasal in na te bom sel;

Pomakal moj meček bo v turško se kri,
Kobile sovražne podila boš ti.“

Kobila mladenču nasprot' rezgetá,
In z usnjatim sedlom junak jo sedlá.

Pa kliče si vojne tovariše vse:
„Vstanite, vstanite, na vojno grestè!“

In mamica v linici milo ječí,
Si sineka gleda, takó govori:

„Poslušaj me starico, sinko ti moj,
Ne hodi, ne hodi nad Turka na boj!

Čez vrata mi hrastov porinemo pah,
In Turka za zidom ne bode nas strah.

Pod turškimi meči je umiral tvoj brat,
Sedaj pa še ti bi zapustil me rad?

Med Turki izdihnil tud' otec je tvoj,
Ne hodi, ne hodi, moj sinko, na boj!"

„Poslušaj, poslušaj, o mamica ti,
Kar sin ti tvoj zadnji pred bojem veli:

Kjer bratec in otec boril se za dom,
Tam boja se branil jaz tudi ne bom.

Kjer otec izdihnil, kjer umiral je brat,
Tam jaz bom posteljo postiljal si rad.“

Krdela sovraga že v dol gomezé,
Ko zbere mladenič si hlapce mladé.

Minila še niso trenotja mu tri,
Že s curkom prelival sovražno je kri.

Z levico za brzdo kobilo drži,
Z desnico krvavo orožje vihti.

Vrši se na sredi, kjer velik je hrup,
In Turki pod mečem leté mu na kup.

In ko se junak na okoli ozrè,
Pobile že hlapce so sablje krivè.

Boril se je dolgo na travniku sam,
Iz trupel si rakev napravil le-tam.

Kjer jarek na ravni stoji še ta dan,
Junak tam slovenski leži pokopan.

Ni rezani kamen, ni lovčjev šop
Ne kaže, ne pravi, kje njegov je grob.

Le prosta pravljica, le ta ne molči,
Le prosta pravljica — junaka slavi.

206. Tabori v turških časih.

Za časa neprestanih turških naválov v naše dežele se je pogosto zgodilo, da je Turčin planil čez mejo, predno je bila pripravljena cesarska vojska

Ljudstvo si je moralo v takih slučajih samo pomagati. Napravljalo si je trdnjave med obzidjem okoli cerkve, delalo je taboré, skladalo na najvišjih gorah in hribih grmade, da je moglo približevanje ljutega Turka naglo ko blisk oznaniti na vse strani.

Tabori so bili dobro zavarovani kraji; delali so jih na kacam griči, sploh v kraji, kamor se je sovražnik težko približal. Ako je imela cerkev dobro obzidje in je stala na mestu, kjer je bilo mogoče, Turka dolgo se braniti, izpremenili so naši predniki hišo božjo s pokopališčem vred v tabor in so tam čakali sovražnika. Tu sém so znašali ljudjé svoje blagó in premoženje.

Kadar se je bližal Turčin, zažgali so grmade; od hriba do hriba je plamenela žalostna novica. Možjé zgrabijo orožje; ti se oborožijo sè sekirami, kiji, kósami, oni z meči, sulicami, tolkači in porati, tretji zopet s puškami, vsak kakor more. V tabor zbežé starčki, žene in otroci ter molijo goreče za zmago, za srečo borilcev. Na obzidji, na braniku in v stolpih pa stojé brambovci, krepki možjé in hrabri mladeniči. Branijo se tem srditeje, ker ni bila le njim, ampak tudi ženam in otrokom smrt ali sužnost gotova, ako bi Turki tabor premagali. Pogosto se je tabornikom posrečilo, odgnati Turka in pobiti bežečega sovražnika. Kakšno veselje je takrat vladalo v taboru! Z obzidja in sè stolpov so pozdrav-

ljale žene, so hvalili starčki vračajoče se zmagovite junake. Kako prisrčna je bila zahvalna molitva za odvrneno nevarnost!

*Pridrla je vojska iz turških krajin,
Tovarša nje smrt in razdjanje;
Naš Triglav je videl iz jasnih višin,
Veliko nadlog, pobijánje.
Sovražnikov štel ni junaški Sloven'c,
On hotel je smrt al' zmage le ven'c;
Krv so prelivali,
Turke pobijali,
Zadnjič zadóbili zmage so ven'c.*

207. Iznajdba smodnika.

V početku 14. stoletja je v Freiburgu na Badenskem živel frančiškán Bertold Schwarz. Baval se je z marsikaterimi poskusi in preiskavami, da bi spoznal svojstva in moči narurnih telés. Necega dne je v možnarji mešal zdrobljeno žeplo, solitar in ogljije ter pokrila to zmes s kamenom. Po naključji pade vanj iskra; zmes se vname, strašni pok nastane, kamen pa odletí visoko v strop. Prestrašen stoji mnih pred to čudno prikaznijo; on ponavlja poskus in sicer z vedno istim uspehom. Objavi tedaj svoj iskus in pokaže, kako bi se ta smodnik dal rabiti za razdiranje zidovja in trdnjav. Izdelovali so zdaj možnarje z luknjico na zadnjem strani, kjer se je užigal smodnik. Pred možnar pa so devali kamenje. Polagoma pa so napravljali daljše možnarje, topove ali kanone, iz katerih so streljali železne krogle.

Pozneje so imeli tanjše železne cevi, da jih je posamezni vojak lahko na rami nosil. Te cevi so bile puške. Leta 1670. so v Bayonne-u na Francoskem iznašli bajonét, ki so ga puškam natikali in jih takó rabili kot sulice.

Že sredi 15. stoletja so topove in puške sploh rabili v vojnah.

Kitajci so že v prvih stoletjih po Kristusu rabili smodník za rakete, umetni ogenj i. t. d.

Ko je začel grmeti strelni prah, izgubili ste osebna hrabrost in telesna moč svojo poprejšnjo veljavo. Pritlikovec je mogel poslej zlekniti na tla najsilnejšega junaka. Vitezi so jeli odlagati svoje ščite, obešati oklepe v orožnice, zamenjali so kopja s puškami ter se preseljevali z visokih gorskih krajev v nižave. Viteštvo je prišlo ob vso veljavo.

208. Kolumb najde Ameriko.

Preimenitna iznajdba proti koncu srednjega veka je tudi k o m p a s. To je namreč na tenkejši, navpičnej iglici položena igla magnetnica, katera se shranjuje v posebnej skrinjici. Igla magnetnica je z enim koncem vedno proti severu obrnena. S tem orodjem se morejo določevati in spoznavati strani svetá v takih okolnostih, kadar ni za to nobenih drugih pripomočkov, kakor na morji, sredi velikih gozdov in v rudnikih. Kedo je kompas izumel, ne vemo prav za prav; toliko pa je dognano, da je bil — kakor smodník — Kitajcem poprej znan, nego Evropejcem.

Iznajdba kompasa je storila, da so se mogli mornarji podajati na odprto morje; pomagala je, da je K r i š t o f K o l u m b našel A m e r i k o.

Ta slavni mož se je rodil v Genovi; ubogi suknar je bil njegov oče. Že v prvej mladosti je kazal Krištof veliko veselje do monarskega življenja; od svojega 14. leta je živel skoro le na morji. Ni je bilo nobene pomorske nevarnosti, katere bi prestal ne bil. Ker so bili takrat na Portugalskem za mornarje najboljši časi, podá se Krištof v to deželo. Pridno je prebiral in pregledoval dnevnik in zemljepise, katere mu je neki izkušen mornar zapustil. Premišljujoč pisma se je vedno bolje prepričeval, da na zahodnej strani atlantskega morja mora tudi stati suha zemlja. (Mislil je namreč, da bi se po zahodnej poti skozi atlantski ocean prišlo v Indijo.) Kako rad bi se bil takój podal na morje, iskat novih dežel! Manjkalo pa mu je za to potrebnih denarjev, manjkalo mu je ladij. Obrne se tedaj sè svojim načrtom do rojstvenega mesta Genove, katero ga je kot sanjarja zavrnilo. Prav takó se mu je godilo pri portugalskem kralji. Po vednih prošnjah dobí nazadnje vendar na Španskem pri kralji Ferdinandu in kraljici Izabeli tri ladje.

Z 120 možmi je odjadral Kolomb 3. avgusta 1492. l. iz malega pristanišča Palos-a. Na kanarskih otokih je popravljaj ladje in se zárad tega mudil nad mesec dni. O tod odrinivši nahajal se je kmalu na brezkončnej morskej puščavi, po katerej se še nihče vozil ni.

Hitro kakor ptice so jadrane ladje po neizmernej morskej planjavi. Minil pa je dan za dnevom, teden za tednom, in še zmerom so plavale barke med „nebom in vodo.“ Od kopnega ni bilo duha ne sluha. Kolombovim mornarjem (matrozom) je jelo upadati srce: zahtevali so, naj jih Kolomb pelje domóv. Ta pa se jim ne dá oplášiti. „Čakajte,“ rekel jim je, „še nekaj dni; v kratkem imamo suho zemljo pod nogami.“ Zarés so se že prikazovali

oznanjevalci kopnega, namreč ptice, drevesne veje; tudi jagode in celó umetalno izdelano palico so zapazili na morskej gladini. Ni bilo več dvomiti, da je blizu dežela. Zató ukaže Kolumb povezati jadra in čuti vso noč. Komaj se je jelo jutro žariti, zakričí mornar na jadeniku: „Zemlja, zemlja!“ Veselje pomornikov se ne dá popisati. Pozabili so na vse nevarnosti dolgotrajnega jadranja.

Ganenega srca se zahvaljujejo Bogu za srečno rešitev. Ko je solnce vzhajalo, ležal je pred njimi lep zelen otok. Prvi je stopil na suho Kolumb, držeč v enej roki zastavo, v drugej goli meč. V imenu španskega kralja vzame otok v posest in ga imenuje San Salvador, to je odrešenik.

Plašno se prišlecem bližajo nagi otočani bakrobarvne polti; radi so jemali ponujene koralje, steklene bisere, zrcala in druge malenkosti ter za to dajali zlate ploče, katere so nosili v nosu in v ušesih. Vidé, kako strastno segajo Španci po zlatu, klicali so otočani: „Hajti“ in kazali proti jugu. Gredé proti omenjeni strani najde Kolumb otok Hajti. Pustivši tu malo naselbino, odjadra nazaj na Špansko, poročat kralju o novih deželah.

Pozneje je Kolumb še trikrat prišel v Ameriko ter je vsakokrat našel druge krajine in otoke. Zavidneži so pa slavnega in prezaslužnega moža pri kralji začrnili in obrekli, takó da se ta ni več zmenil zanj. Nehvaležnost je bila edino plačilo preslavnemu možu. Še imena njegovega niso dali novemu svetu marveč imenovali so ga po Florentinci Amerigo Vespucci, ki je prvi priobčeval popise o novih deželah.

209. Knjigotiskarstvo.

V starodavnih časih ljudjé niso imeli tiskanih, ampak samo pisane knjige. Posebno so muihi prepisovali knjige; zató so pa tudi lepopisje dognali

na zelo visoko stopinjo. Še dandanes se nahajajo po knjižnicah take pisane knjige, v katerih so posebno začetne črke kaj lepo in umeteljno izdelane. To prepisovanje pa je stalo mnogo truda in časa; ni čuda, če so bile bukve takrat prav drage. Sveto pismo na primer je veljalo več sto goldinarjev. Zaradi tega so se knjige dobivale samo pri duhovnikih in bogatih ljudéh.

Iz tega vidimo, da je bil tedanji pouk po šolah jako pomanjkljiv.

Pozneje so začeli ljudje na gladke lesene deščice ali ploščice vrezovati raznovrstne svete podobe in druge stvari, katere so pobarvali ter jih potem pritiskali na pergamen ali pa na papir. Taki lesorezi so bili iz početka prav slabo narejeni; težavno se je spoznala tiskana podoba.

Ako so hoteli celo knjigo natisniti, treba je bilo toliko lesenih (bukovih) deščic, kolikor strani so bukve imele. Vse to, kar je bilo na enej strani pisanega, morali so vrezati v eno tako (leseno) deščico, katero so potem počrnili in jo na papir pritiskali. Kako težavno, trudno in počasno je bilo to delo, umè vsak, kedor si misli količkaj debelo knjigo. Po odtisku so bile te deščice brez vrednosti.

O tem času je živel plemenitaš J a n e z G u t t e n b e r g, ki je bil iz Moguncije na Nemškem domá. Ta mož je pogosto mislil, kako bi se dale knjige tiskati s posameznimi lesenimi pismeni (črkami). V to namero si je prirezal več ravnih, enóliko debelih in enóliko dolgih lesenih klinčkov, a na enem konci je vsacemu vrezal pismenko ter jih potem vezal in zloževal v besede in vrste.

Ko je hotel tiskati, počrnil je one vršičke in pritisnil na papir. Po natisu so se palčice razvezale in za tiskanje novih bukev zopet rabile. A prvi poskusi mu niso šli po želji; lesena pismena so bila namreč premehka in so se kmalu okršila.

Leta 1450. se združi Guttenberg z bogatim zlatarjem Janezom Faustom in lepopiscem Schöfferjem. Združene moči storé vselej več, nego li posamezne. Po Schöfferjevem nasvetu so začeli črke liti iz kovín; te se niso tako hitro okršile, kakor lesene in so delj časa trpele. Schöffer je tudi izumel dobro tiskovno črnilo, in takó je ta občekoristna umetnost vedno bolj napredovala.

Leta 1455. je bilo natisneno sv. pismo v latin-skem jeziku.

Tiskarstvo se je začelo kmalu širiti po vsem svetu; mali broj pisanih knjig se je umaknil tiskanim bukvam. S tiskarstvom in knjigami so se pa tudi razširjevale umetnosti in znanstva, ob kratkem: s pomočjo tiskarstva se je človeku odprla pot do višje izobraženosti.

210. Bitva pri Mohači.

Kakor so Turki napadali slovenske dežele, takó so pogosto tudi udarili na ogersko zemljo, po katerej so ropali in požigali, drvé seboj tisoč in tisoč ljudi v strašno sužnost.

Posebno silovit je bil sultan Soliman. Pridrl je z ogromno vojsko na Ogersko. Na planjavi okoli Mohača ob Donavi se mu je uprl mladi, komaj dvajsetletni Ludovik, kralj ogerski in česki (1526). Predrzní vojskovodje so svetovali kralju, naj prime Turčina, da-si tudi je bila turška vojska veliko večja od ogerske. Zgodilo se je, česar so se bali previdnejši možjé. Ogerske trume so se morale umakniti divjim Turkom; mnogo tisoč hrabrih vojakov je obležalo na bojišči. Kralj Ludovik se je bojeval z največjo pogumnostjo; ko je ranjen obnemagoval,

spravi ga neki sleški vitez iz gnječe in jaha ž njim proti Pečuhu. Jezde čez blatni potok, prekučne se kralju konj vznak in pokoplje jezdeca pod seboj v blatu. Spremljevalec ga ni mogel rešiti; moral je pobegniti pred Turki. Še le ko so ti odjahali, so našli kraljevo truplo; prenesli so ga v Stolni Beligrad ter slovesno pokopali.

Zdaj ste pripadli deželi ogerska in češka avstrijskemu Ferdinandu I., ki je bil poročen z Ludovikovo sestro Ano. Od te dobe so avstrijske, ogerske in češke dežele zedinjene pod žezlom naše slavne vladarske rodovine.

211. Nadloge tridesetletne vojne.

Nobena vojna ni toliko nadlog in nesreč prinesla avstrijskim in nemškim deželam, kakor tridesetletna (1618—1648). Vzročili so jo bili verski prepiri med katoličani in protestanti, katere so zvali luterance po prvem oznanjevalci nove vere, M. Luter-ji.

Avstrijski vladar, ob enem nemški cesar, branil je katoličane. Njegov vojskovodja Wallenstein je vodil vojsko z veliko spretnostjo in hladnokrvnostjo, ravnal pa je čestokrat tudi neusmiljeno in samovoljno.

Leta 1630. je bilo na videz vojne konec, ko se na enkrat oglasi nov sovražnik. Ta je bil švedski kralj Gustav Adolf, ki se je združil s cesarjevimi nasprotniki. V krvavej bitvi pri Lützen-u so Švedi sicer zmagali, pa izgubili svojega kralja. S pomočjo Avstriji sovražnih Francozov so nadaljevali švedski generali ljudomorno vojno.

Zdivjani vojaki so strašno pustošili vso Nemčijo; nikedo si ni bil svest svojega imenja in življenja. Da bi se oteli iz rok grozovitne vojaške druhali,

zapuščali so mnogi svoje hiše in bajte ter so si po gozdih in samotah iskali varnejih pribežališč.

Razen vojne sile je hudo pospodarila tudi lakota in kuga. Neprestano je pela smrtna kosa! Mnogokje je zapored umrlo toliko ljudi, da so morali mrličke kakor na bojišči kupoma pokopavati. Bilo je dosti takih krajev, kjer daleč v okrogu nisi videl ne mesta, ne vasi, ne hiše, ne človeškega bitja. Tužna tihota povsod! Rokodelstvo je mirovalo, zarujevati plug je v kotu počival. Prazni hlevi so ležli na kup! Neobdelane njive so bile z grmovjem in plevelom prerastene. Čim menj je bilo ljudi, tem bolj je rastlo število volkov. Prosto je prihajala v sela zverjad po svoj plen. Lakota je v mnogih krajih tako silno pritiskala, da so za dragi denar prodajali mrhovino, podgane in miši.

Bilo je stiske in žalosti brez mere!

Kakor angeljsko petje zadonela je vendar enkrat novica, da je mir sklenen, da je konec pogubljivej vojni.

212. Mir.

Dovolj, dovolj krvi je že prelite,
Popiti je ne more zemlja več;
Poljane z mrtvimi so trupli krite,
Strašno razsajal je krvavi meč.

Pepel vasi, razrušena so mesta,
S plamenom meč sovražnikov divjá,
Begunov mrgolí stezà in cesta,
Da jim pred smrtjo gozd zavetja dá.

Potikajó se kakor zver po hosti,
A kaj, da je sovražnik daleč zad?
Oj blagor mrtvim, vseh težav so prosti!
Kar jih ostalo, tare mrzav in glad.

Al' slišimo pravo, al' uho nas moti?
 Od kod se razlegajo mili glasovi?
 Ko prižgal bi svetlo tam luč v temoti,
 Prešine novica, da mir je gotovi.

Veséli se kmetič pa tudi meščán,
 Povrni se k plugu, obrtu;
 Naj mirno se pase ti čreda, selján!
 Naj konec bi bil prepiru in črtu!

213. Turki pred Dunajem.

Kakor že večkrat popred, takó so tudi l. 1683. planili Turki na Ogersko ter se od tod pomikali proti Dunaju. Na čelu 250.000 mōž je lomastil veliki vezir *Kara Mustafa* proti glavnemu mestu avstrijskemu, ki ga je bil zastonj že oblegal sultan *Soliman* (1529). Ko se je na Dunaji zvedelo, da koraka veliki vezir sè svojo vojsko naravnost proti prestolnemu mestu, nastala je zmešnjava in strah. Mnogo dunajskih stanovalcev je pobegnilo iz mesta.

Kmalu so videli meščani okoli in okoli mesta v plamenu žareče nebó. Mesta in vasi — vse je ginilo v pepel in prah, kamor koli so se pokazale turške čete. Stiskani prebivalci pa so iskali zavetja pred krvoloki v mestu, takó da je dal nazadnje poveljnik posadke mestna vrata zapreti, da ne bi prehitro izmanjkalo živeža za toliko ljudi.

Dne 12. julija so se približale Dunaju prve trume turških konjikov, dva dni pozneje se privali vsa vojska. Grof *Staremberg*, kateremu je bil

cesar Leopold I. izročil brambo glavnega mesta, dal je požgati neutrjena predmestja; predmeščani so pribežali v mesto.

Posadka, meščani in dijaki so se pod poveljništvom hrabrega in podimljivega zapovednika branili kakor levi ter odbijali turške navale na obzidje. Za vsako ped zemlje so morali sovražniki izgubiti sto in sto ljudi. A vedno bolj in bolj se je krčilo število braniteljev; tlačila jih je tudi lakota in bolezen.

Že dva meseca je trajala oblega; beda Dunajčanov je prihajala neizrekljivo velika. Iz zvonika cerkve sv. Štefana so spuščali rakete oznanujoč okolici, da je stiska do vrhunca prikipela. Glej! na preveliko veselje obnemagajočim meščanom je po bližnjih hribih zaplamtel ogenj v znamenje, da se že bliža pomoč.

Vojvoda Karol lotarinški je bil nabral zdatno pomočno vojsko, katerej se je pridružilo 25.000 Poljakov pod junaškim kraljem Janezom Sobieskim. Ta armada je hitela Bečanom na pomoč; 12. septembra je že stala na Golovci, nekem hribu poleg Dunaja.

Po sv. maši, katero je služil pobožni kapucin Marko, uderó jo kristijani v planjavo in primejo Turka. Topovi grmé, puške pokajo, meči se blišče v solnčnih čarkih. Vname se strašno klanje. Ob štirih popoldne so Turki pregnani iz šatorov, kmalu potem pa se spusté v divji beg. Zmaga je bila sijajna, plen neizmeren. Dunaj je bil otét in ž njim tudi vsa država, vse krščanstvo!

214. Princ Evgen.

Princa Evgena, rojenega v Parizu 1663., pridobila je Avstrija po nekem posebnem slučaju.

Evgena je hotel oče imeti duhovna; a sina je bolj mikal vojaški stan. Zató je prosil francoskega kralja Ludovika XIV. za kapitanovo službo pri dragoncih. Kralj zavrne prošnjo posmehujoč se princevej ubornej in slabotnej postavi. Zeló razžaljen obrne se Evgen do nemškega cesarja Leopolda I, ki ga je prijazno sprejel. V tedanjej turškej vojni (1683) je imel Evgen priložnost, pokazati svojo neustrašno pogumnost, borečnost in hrabrost. Karol lotarinški mu za izkazano izvrstno vojaško vedenje podeli poveljništvo čez dragonski polk.

Ko je cesarska vojska od Dunaja bežečega Turka podila skozi ogersko deželo, odkikoval se je Evgen pri vsakej priliki. Bolj in bolj se je videlo, da je princ tako rekoč rojen za nadpoveljnika v vojski.

Ko je mohamedance v grozovitej bitvi pri Centi (1697) posekal, povzdignil ga je cesar za maršala.

Pač so se kesali Francozje čuvsí o junaških činih svojega rojaka. Poškušali so na vse kriplje dobiti ga nazaj. Najpred mu je kralj pretíl z vednim prognanstvom iz Francije, če bi se takój ne vrnil v domovino. Evgen se za to ne zmeni. Kar se s hudim ni dalo, menil je kralj z dobrim doseči. Ponujal mu je francosko maršalstvo, mestodrstvo in 2000 cekinov letne priklade. A Evgen odgovori: „Jaz sem zdaj cesarski maršal; hvaležnost me

veže ma mojega cesarja. Denarjev ne potrebujem, francosko mestodržstvo tudi lahko pogrešam.“

Vojaki so ga ljubili kakor očeta, on pa nje kakor otroke.

Dokler nas vodi slavni Evgén,

Ne prekosí nas sovražnik nobén —

bila je splošna govorica pri vojakih.

Prezvesto je služil zaporedoma trem cesarjem: Leopoldu I. in tega sinovama Jožefu I. in Karolu VI. Rekel je pogosto: „Leopold je bil moj oče, Jožef moj brat, Karol pa moj gospod.“

Umrl je v svojem lepem gradu Belvedere-u 21. aprilu 1736. Ž njim je cesar izgubil svoj zmagonosni meč, Beč najboljega meščana, avstrijske dežele svojega branitelja, svet pa enega izmed najslavnejših mož.

Za cesarja Franca Jožefa so mu pred cesarskim gradom postavili lep spomenik.

215. Cesarica Marija Terezija.

Karol VI. ni imel nobenega sina. Za Avstrijo pa je veljala postava, da morejo le moški Habsburgovci dedovati prestol in vlado. Da bi ohranil avstrijske dežele svojej rodovini, izdal je cesar novo postavo, tako imenovano pragmatično sankcijo, katera je določevala: 1. da se avstrijske dedne dežele nikdar ne smejo razdeliti; 2. da nasleduje tudi ženski zarod vladarske rodovine, ko bi utegnil moški izmreti. Ves čas svojega vladanja trudil se je cesar, sankciji pridobiti veljavo pri evropskih državah, kar se mu je tudi posrečilo.

Po tej postavi je prevzela po smrti Karola VI. njegova najstarejša hči Marija Terezija vladarstvo avstrijskih dežel (1740).

Poročena s Francem, velikim vojvodo toskanskim iz rodovine lotarinske, bila je še le 23 let stara, ko je nastopila vlado.

Takrat so našej očetnjavi pretile vsestranske nevarnosti; kajti vzdignile so se proti njej mnoge evropske države, pozabivši rajnemu cesarju danih obljub in zagotovil. Menili so sovražniki Avstrijo raztrgati in dežele med seboj razdeliti. Resnične so torej bila besede princa Evgena, ki je rekel: „Najboljše poroštvo za - pragmatično sankcijo bi bila močna vojska, in dobro napolnjene denarnice.“

Junaška gospá pa navzlic vsem tem nevarnostim ni izgubila poguma. Zaupala je v božjo pomoč, na udanost in ljubezen svojih podložnikov.

Ko so privreli sovražniki od vseh krajev, zbirala so se avstrijska ljudstva z vso navdušenostjo in v neizmernem številu okrog svoje vladarice. Bilo je *sicer* mnogo hudih bojev prestati, veliko denarja in vojakov je bilo treba darovati; pa Avstrija je obstala, stanovitnost in hrabrost ste zmagali. Le del Sleškega se je moral prepustiti pruskemu kralju Frideriku II. A pozneje si je Marija Terezija pridobila Bukovino in veliki kos sedanje Galicije.

Imela je tudi veselje, da so nemški knezi izvolili njenega soproga za nemškega cesarja (1745).

Ko so se vrnili mirnejši časi, zamogla je blaga cesarica skrbeti tudi za notranjo blaginjo svojih dežel.

Pospeševala je kmetijstvo, povzdignila rudarstvo ter oživila trgovstvo. Ustanovile so se bólnice, sirotnice in hiše za onemogle vojake. Odpravila se je tudi nečloveška mučilnica (natveznica). Kakor za telesno, takó in še bolj se je mila cesarica trudila za duševno blaginjo svojih podložnikov. Pomnoževala je ljudske in višje šole; dala je spisati šolske knjige, katerih so ubogi otroci dobivali zastonj. Takó bi se dale našteti še druge blagodelne naprave premile cesarice, ki jo po vsej pravici imenujejo pravo mater njenih državljanov.

216. Smrt Marije Terezije.

Štirideset let je vladala velika cesarica svojim deželam. Bog je blagoslavljal njeno blago početje, pa tudi pošiljal ji britke izkušnje. Leta 1765. ji je umrl Franc I., njen mož in sovladar. Od tega časa ni več slekla črne, žalostne obleke. Vsako leto na smrtni dan svojega rajnega moža je hodila molit k njegovej rakvi.

Dne 20. novembra 1780. pa sama hudo oboli. Kakor je Bogu udano živela, takó je tudi dokončevala svoje zadnje dni. 26. novembra prejme sveto popotnico; v noči od 28. do 29. je govorila dolgo sè svojim prvorojencem Jožefom. „Ko bi bila po telesu neumrjoča,“ rekla je, „bila bi rada zaradi tega, da bi nesrečnikom pomagala.“

Skrbni sin prigovarja bolnici, da naj bode mirna in naj počiva. Cesarica pa mu odgovori: „Čez nekaj ur stopim pred božji sodni stol, in ti

meniš, da bi mogla spati?“ Zvečer 29. novembra čuti se zelo slabo. Kar zakliče: „Odprite okna!“ in se hoče v postelji vzdigniti; potem reče: „K tebi — pridem!“ nagne se nazaj in umerje.

217. Cesar Jožef II.

Po smrti svoje matere je prevzel nemški cesar Jožef II. tudi vladarstvo avstrijskih dežel. Bil je preblazega srca in visokih namenov. Živel je samo za to, da bi povzdignil veljavo in moč svoje dedne države. Osebno se je prepričeval o razmerah priprostega ljudstva ter pomagal, kjer koli je mogel. Rad je skrivé in preoblečen, da ga niso poznali, zahajal med ljudi in se pogovarjal ž njimi. Vsak, še takó prost človek, smel je k njemu. Necega dne se je prerila uboga žena skozi množico do cesarja, da bi mu podala prosilno pismo. Stražnik jo nekoliko ostro zavrne. Cesar pa mu reče: „Ako ubogih ljudi ne poslušamo, kadar nam tožijo, kako bode Bog nas poslušal, če se njemu potožimo!“

Vrt na Dunaji, ki je bil samo plemenitnikom odločen, odprl je za vse ljudi ter je dal nad vrata zapisati: „Kraj vsem ljudém v razveseljevanje namenjen od njihovega čestitelja.“ Takó si je sam dal najlepši priimek. Ko so se zaradi tega nekateri žlahtni gospodje pritoževali, da nimajo več kraja, kjer bi bili (nemoteni) med seboj, odgovoril jim je cesar: „Ako bi hotel jaz samo med svojimi, sebi enakimi živeti, moral bi se podati v kapucinsko cerkev, kjer moji pradedi počivajo.“

V kočē ubornega kmeta je večkrat pogledoval, še celó za plug je bil prijel pri nekej priliki. Takó je pokazal, kako spoštuje kmetski stan. S posebno hvaležnostjo mora se še zdaj vsak kmet spominjati tega cesarja; kajti odpravil je v vseh svojih deželah sužnost (nesvobodno podložnost) kmetškega stanú. Drugovercem je podelil enake pravice s katoličani ter odpravil vse tiste samostane, ki se niso pečali z dušnim pastirstvom, s poukom mladine ali sè strežbo bolníkom. Te in druge preuredbe pa so vznemirile posamezne kronovine. V Belgiji je nastal upor, ki ga je Jožefov naslednik Leopold II. komaj zadušil. Tudi Ogri so bili nezadovoljni, ker niso spoznali cesarjevih dobrih namér. Zató je dobri cesar konci življenja preklical več svojih postav. A prej navedene so obveljale. Jožef II. je umrl 20. februvarja 1790. „Na moj grob,“ takó je rekel umirajoči cesar, „naj se zapiše: Tu počiva knez, čegar namere so bile najčistejše, ki pa je imel nesrečo, da so mu vsi načrti spodleteli.“ Njegov spomeník na Dunaji kaže resnične besede: „Ni dolgo živel, pa živel je ves za blaginjo svojih ljudstev.“

Spomin njegov je neminljiv.

218. Cesar Franc in nadvojvoda Karol.

Po dveletnem vladanji že umerje Leopold II. (1702). Ni tedaj učakal nadlog, ki so v kratkem imele priti nad Avstrijo.

Naslednik mu je njegov sin Franc, kot nemški cesar Franc II. imenovan. Na Francoskem se je takrat vnela grozovita prekucija. Francozje so kar divjali:

ropali so, požigali, morili se in izpodkopavali in pokončevali vse božje in človeške naprave. Tudi boj napovedó skoro vsem evropskim državam ter deró z mnogimi vojskami čez svoje meje. Vodil jih je silni vojskovodja Napoleon Bonaparte, ki se je naposled celó dvignil na francoski cesarski prestol. Ta predrzni slavohlepnež je hotel podjarmiti vso Evropo. Mnogo nemških knezov se je takó izpozabilo, da so sami Napoleona za svojega varuha spoznali ter mu za njegove vojske vojakov obljubili. Zató je Franc odložil nemško krono; s tem je nehala nemško cesarstvo po tisočletnem obstanku. Ze dve leti pred tem dogodkom je bil Franc povzdignil avstrijske dežele v cesarstvo (1804) in je po takem bil prvi avstrijski cesar.

Najslavnejši poveljnik avstrijskej vojski je bil cesarjev brat, nadvojvoda Karol. Ni bil le pravi junak, ampak tudi človekoljubni gospod. Blizu bojišča na Českem je enkrat našel mnogo ranjencev. Nekateri so se komaj po konci držali, druge so spravili na vozove. Ker je manjkalo kónj, napregli so se v nje vojaki sami, da bi takó ujetja oteli svoje tovariše siromake. Ravnokar pa pridrdrá več avstrijskih topov, umikajočih se Francozom. Nadvojvoda ukaže, naj se topničarski konji takoj naprežejo v vozove z ranjenci, rekoč: „Bolje je, da rešimo te zaslužne možé, kakor pa par topov.“

V strašnej bitvi pri Aspernu (1809) je Karol potolkel do zdaj nepremagljivega Napoleona. Pri Vagram-u pa se je moral umakniti pomnoženej francoskej vojski.

Kmalu potem je cesar sklenil mir na Dunaji, vsled katerega je moral razen drugih dežel Napoleonu odstopiti Kranjsko, beljaški okraj na Koroškem, grofijo Goriško s Furlanijo, avstrijsko Istro s Trstom in Hrvatsko do Save.

219. Francozje na Ruskem.

Ko je zmagoviti Napoleon došel do vrhunca svoje oblasti, napové l. 1812. tudi Rusiji vojno. Dne 14. septembra je z veliko iz vse Evrope nabrano vojsko stal pred Moskvo. Tu ga je zapustila dozdanja sreča. Rusi so mesto sežgali, in Francozje niso mogli tukaj prezimiti. Zaradi tega so se vračali nazaj. Nastala je prezgodna in huda zima. Sneg je pobelil neizmerne ruske planjave; bril je ostri sever, mraz pa je vedno silnejši prijahal. V opustošeni deželi je Francozom primanjkovalo živeža, trpeli so lakoto; ruske zime navajeni kozaki pa so jih nadlegovali neprenehoma. Tisoč in tisoč jih je zmrznilo ali pa zbog neznosnih težav obležalo. Konji so crkali, vozovi in kanoni so ostajali na ruskej zemlji.

Največja nesreča pa je ošabne Francoze zadela pri reki Berezini. Čez njo je dal Napoleon napraviti dva mosta. Ka so jeli Francozje stopati čez nju, prižene se za njimi Rusov ko listja in travc. Vsak je zdaj hotel prvi biti na onej strani. Nepopisna gneča nastane. Poveljniki in prostaki, konjiki in pešči, vozovi in topovi — vse je tiščalo na most. Brezobzirno je pahal vsak naprej in v stran. Vse se je borilo za svoje življenje. Mnogo vojakov je bilo poteptanih, še več jih je utonilo v ledenej vodi, od zadej pa so švigale smrtonosne ruske krogle.

Kar jih je prišlo čez pogubno Berezino, pomikali so se meseca decembra počasi iz Rusije. Napóleon jo tihoma pobriše v Pariz, prepustivši ostanke svoje vojske nemilej osodi. Od dneva do dneva je mraz huje pritiskal; vsa cesta, po katerej so bežali nesrečni Francozje, bila je pokrita z mrličji in konjsko mrhovino. Vsi so bili razcapani, medli in blede kot smrt; nihče ni imel več niti sablje, niti puške. Videti je bilo, kakor bi bili od smrti vstali vsi berači celega sveta. Takó je v malo tednih razdrobila prestrašna zima, grozovita lakota in oborožena roka razkačenih Rusov neštevilno vojsko.

Človek obrača, Bog pa obrne!

Pa tudi ta nesreča Napoleona ni ostrašila; začel je novih vojsk nabirati. Zdaj stopijo proti njemu v zvezo avstrijski cesar, ruski car in pruski kralj ter ga v razsodilnej bitvi pri Lipskem (meseca oktobra 1813) odločno premagajo.

Po sklenenem miru je dobila Avstrija nazaj vse dežele, katere ji je bil Napoleon popred vzel. Takó je naša očetnjava srečno prestala dolge in težavne francoske vojne. Kot pravi oče svojih narodov skrbel je cesar Franc marljivo za duševno in telesno blaginjo svojih dežel. Umrl je 2. marcija 1835. Naj ga ima v hvaležnem spominu vsak Avstrijan!

220. Cesar Franc Jožef I.

Leto 1848. je bilo za našo državo kaj viharno in nemirno. Ljudstvo se je uprlo ter terjalo večje svobode in novih pravic. Najstrašnejši uporniki so bili na Dunaji; pa tudi na Ogerskem in Laškem se začne puntarstvo ter vname se vojna. Miroljubni cesar Férdinand Dobrotljivi se odpové prestolu, katerega bi imel zdaj zasesti njegov brat Franc Karol. A ta ni hotel prevzeti cesarske krone, ampak prepustil jo je svojemu prvorojencu Francu Jožefu, ki je — še le 18 let star — nastopil vladarstvo 2. decembra 1848. „Z Bogom mladost!“ rekel je, ko je prejel žezlo, znamenje cesarske oblasti. Ni mu bilo neznano, da je cesarska krona težka, da so skrbi velike, posebno v onem burnem času.

Da se težave premagajo, treba je bilo združenih moči; zató si je cesar Franc Jožef vzel za svoje geslo besede: *Viribus unitis*, i. j. sè združenimi močmi.

Leta 1849. se začne z nova vojna na Laškem; trajala je le pet dni. V krvavej bitvi pri Novari je stari junak Radecky slavno premagal Pijemonteze. Tudi uporne Ogre je podrla cesarska vojska.

V spomin na srečno rešitev cesarja iz smrtne nevarnosti so na Dunaji začeli zidati velikansko cerkev, katero so odprli dne 24. aprila 1879, na dan srebrne cesarjeve poroke. Dne 24. aprila 1854. se je namreč cesar poročil z bavarsko princezinja Elizabeto: ta dan je bil dan občnega veselja za vse narode našega cesarstva.

Da bi se sam prepričal o željah in potrebah svojih podložnikov, potoval je cesar po raznih deželah; leta 1856. je n. p. potoval po Štajerskem, Koroškem in Kranjskem. Povsod so ga sprejemali z nepopisno navdušenostjo.

Dne 21. avgusta 1858. se je na vse kraje mnogojezične Avstrije raznesla vesela vest, da je slavnej cesarskeje rodovini rojen sin, Avstriji pa cesarjevič naslednik. Cesarjevič Rudolf je up in nada svojih staršev in ponos naše monarhije.

Leto 1859. je prineslo našemu cesarju veliko skrbí in žalosti: Sardinska vojska si je že od nekedaj prizadevala, Avstriji odtrgati lombardo-beneške dežele. Sardinski kralj stopi v zvezo s tedanjim francoskim cesarjem Napoleonom III.; začela se je huda vojna. Pri Magenti in pri Solferinu premagajo zedinjeni Sardinci in Francozje našo vojsko, čeprav se je bojevala s prečudovito hrabrostjo. Avstrija je izgubila krasno Lombardijo.

Prusi, ki so bili lete 1864. naši zavezniki proti Dancem, napovedó dve leti pozneje vojno našemu cesarju. Ta priložnost je zelo mikala tudi Italijane. Zató stopi laški kralj v zvezo s Prusi. Od dveh strani so prijeli sovražniki našo državo. S čudovito hitrostjo je postavila Avstrija dve vojski, prvo na Češkem, drugo na Laškem. Tu je pri Kustoci zmagal nadvojvoda Albrecht, pri otoku Visu pa admiral Tegethoff. Ko je avstrijska vojska na jugu sijajno zmagovala sovražnika na kopnem in na morji, bile so bitve proti Prusom zelo nesrečne. V rzsodilnej bitvi pri Kraljevem Gradci so bolje oboroženi Prusi razkropili našo armado. — Cesar sklene mir z Italijani ter jim pusti še svojo edino laško kronovino — Benečansko; odpovedal se je tudi vsemu uplivu na Nemško.

Ko so prišli mirni časi, prizadeval se je presvetli cesar, položiti blaginji svoje države nov temelj.

Oklical je ustavo ter potrjeval nove postave, ki so predugačile malo ne vse razmere na Avstrijskem. Koliko se je pre naredilo in poboljšalo pri sodiščih, v šolstvu in vojaštvu! Koliko se je storilo za trgovstvo in promet, za gospodarstvo in kmetijstvo, za znanstvo in umetnost! Kaj zmore Avstrija v izdelkih dlani in uma, pokazala je slavna svetovna razstava na Dunaji l. 1873; kaj zmore hrabrost in junaštvo naših vojakov, svedočijo besede, katere je poveljnik general Filipovič l. 1878 poročal cesarju. Glasé se: „Bosna se uklanja Vašemu Veličanstvu!“

Tako stoji naše cesarstvo dandanes veliko in mogočno med drugimi evropskimi državami. Njemu na čelu pa je preblagi, velikodušni cesar. Ni ga vladarja sedanje dobe, katerega bi podložniki takó spoštovali in ljubili, kakor Avstrijani svojega. Ta iskrena ljubezen in udanost mnogonarodne Avstrije se je večkrat sijajno pokazala, zlasti dne 2. decembra 1873. pri slavnosti 25letne vlade presvetlega cesarja in dne 24. aprila 1879. l. o srebrnej poroki Njiju Veličanstev. Ta dneva sta bila praznika za 36 milijonov ljudi.

Vsi naródi v zvezi eni —

Zvesti in prestolu vdani —

Kličejo iz src iskreni:

Hišo „Habsburg“ Bog ohrani!

221. Človek brez domoljubja.

Kar drevó brez zal'ga cvetja,
Brez klasovja lepo žito,
Kar je ladja brez zavetja,
Gnana v jezero srdito;

Kar planjava je pobita
Od vremena, toče sile;
Kar je dan brez solnca svita,
Kar je noč brez lune mile;

Kar podložni brez povelja,
Brez očeta so sinovi;
Kar nebesa brez veselja,
Brez vladarja vsi svetovi:

Oj, to človek brez iskrene
Je ljubezni domovine,
Ki, če žalost jo zadene,
Zapustí jo, da pogine.

L. Toman.

Cesarska pesem.

Bog ohrani, Bog obvari	Meč vojščaka naj varuje,
Nam Cesarja, Avstrijo!	Kar si pridnost zadobi;
Modro da nam gospodari	Bistri duh pa premaguje
S svete vere pomočjo!	Z umetnijo, znanostni!
Branimo Mu krono dedno	Slava naj deželi klije,
Zoper vse sovražnike :	Blagor bod' pri nas domá:
S Habsburškim bo tro-	Vsa, kar solnce je ob-
nom vedno	sije,
Sreča trdna Avstrije.	Cveti mirna Avstrija!
Za dolžnost in za pravico	Trdno dajmo se skleniti:
Vsak pošteno, zvesto stoj;	Sloga pravo moč rodi;
Če bo treba, pa desnico	Vse lahkó nam bo storiti,
S srčnim upom dvigni v boj!	Ako združimo močí.
Naša vojska iz viharja	Brate vodi vez edina
Prišla še brez slave ni: —	Nas do cilja enega:
Vse za dom in za Ce-	Živi Cesar, domovina,
sarja,	Večna bode Avstrija!
Za Cesarja blago, kri.	

In s Cesarjem zaročnica,
Ene mišli in krvi,
Vlada milo Cesarica,
Polna dušne žlahtnosti.
Kar se more v srečo šteti,
Večni Bog naj podelí:
Franc Jožefu, Lizabeti,
Celi hiši Habsburški!

Kazalo.

Povesti, pesmi in pregovori.

	Stran		Stran
1. Molitev	3	24. Drevo v cvetu	25
2. Jutranje solnce	—	25. Upanje	—
3. Postrežljivi deček	4	26. Prave sreče dom	26
4. Dobro obrneni denar	6	27. Materin blagoslov	—
5. Otročja hvaležnost	7	28. Veselja dom	28
6. Zadovoljna nedolžnost	8	29. Ne zaničuj darov božjih!	—
7. Pregovori	—	30. Mladini	30
8. Izreki	9	31. Pregovori	—
9. Hvaležni rejenc	10	32. Oslova senca	31
10. Pomladnji sprehod	11	33. Žabi	—
11. Pluga	12	34. Lastovki v slovo	32
12. Strgan rokav	—	35. Kovač in krojač	33
13. Popotnika in medved	15	36. Sraka in golob	34
14. Prijateljstvo	16	37. Mravlja s kobilico	—
15. Pobratimija	—	38. Pregovori	35
16. Božja volja	17	39. Izreki	36
17. Cerkvica	18	40. Skrb in Smrt	37
18. Pastir	—	41. Na grobéh	40
19. Čudna skrinjica	19	42. Spominjaj se smrti!	—
20. Slepčeva zahvala za dar	20	43. Večer	41
21. Nenavadna pravda	21	44. Večerna molitev	—
22. Božja skrinjica	22	45. Martin Krpan	42
23. Plačilo za resnico	24	46. Ubežni kralj	47
		47. Noč	48

Iz zemljepisja.

48. Kedo?	49	61. Evropejci	62
49. Podoba naše zemlje	50	62. Domovina	64
50. Razne točke in črte na zemlji	51	63. Avstrijsko-ogerska monarhija	—
51. Solnce	52	64. Avstrija za vse	66
52. Solnce in zemlja	53	65. Avstrijsko vodovje	67
53. Luna	54	66. Studenca	70
54. Solačni in lunini mrk	55	67. Avstrijske Alpe	—
55. Nebesna telesa	56	68. Planinar	72
56. Zemlja in njeni deli	57	69. Prebivalci avstrijsko-ogerske države	73
57. Morje	58	70. Na moje rojake	75
58. Prebivalci naše zemlje	59	71. Pridelki v avstrijsko-ogerskej državi	—
59. Evropa	60		
60. Iz severa	61		

	Stran		Stran
<i>I. Dežele v državnem zboru zastopane</i>	77	87. Bohinjsko jezero	94
72. Nadvojvodina avstrijska pod Anišo	—	88. Postojnska jama	95
73. Nadvojvodina avstrijska nad Anišo	78	89. Primorsko	96
74. Salcburška vojvodina	79	90. Čičarija in Čiči	98
75. Poknežena grofija tirolska s Vorarlberškim	—	91. Mornarska	99
76. Burja, zameti in plazovi v Alpah	80	92. Dalmacija	—
77. Koroško	83	93. Vlahi v Dalmaciji	100
78. Raj pod lipo pri Zilanih	84	94. Češko	101
79. Lov na divje koze	85	95. Moravska	102
80. Lovec	87	96. Sleško	103
81. Štajersko	—	97. Sudetske dežele	—
82. Pastirčevanje na planinah	90	98. Galicija	104
83. Slovo	91	99. Bukovina	105
84. Ruđar	—	<i>II. Dežele ogerske krone</i>	—
85. Kranjsko	92	100. Ogersko kraljestvo	—
86. Cirkniško jezero	93	101. Ogerska planjava	107
		102. Erdeljska	108
		103. Hrvatsko in Slavonsko	109
		104. Domovina	110
		105. Avstrija moja	—

Črtice iz prirodoslovja.

106. Toplota	111	116. Hlapeenje	124
107. Korist ognja	112	117. Zvok	125
108. Razširjanje toplote	113	118. Jek	127
109. Toplomér	114	119. Svetloba	128
110. Zrak	116	120. Mavrica	130
111. Zračni tlak	117	121. O mraku	131
112. Tlakomer	118	122. Magnetizem	—
113. Gasilna brizglja	120	123. Električna	132
114. Voda	121	124. O nevihti	135
115. Kubanje	122	125. Strelovód	136

Prirodopisje.

126. Trojno kraljestvo prirode	138	141. Prepelica	157
127. Netopir	139	142. Sljuka	158
128. Jež	140	143. Raca	159
129. Volk	142	144. Zolne	160
130. Lev	144	145. Župan	162
131. Kuna	145	146. Kače	164
132. Rujavi medved	146	147. Krastača	166
133. Veverica	147	148. Ribič	167
134. Velblod ali kamela	148	149. Ostriž	—
135. Osel	150	150. Som	168
136. Morski pes	151	151. Šmrekovi lubadar ali pisar	169
137. Kragulj	153	152. Svilni prelec	170
138. Pegasta sova	154	153. Bučele	171
139. Kos	155	154. Mravlja — orel	173
140. Sraka in mlade	156	155. Rak	—

	Stran		Stran
156. Črvi	174	167. Vinska trta	188
157. Hruška	176	168. Hribček	190
158. Sadjereja	177	169. Kava in sladkor ali cukar	—
159. Jablan in smreka	180	170. Kristavec	191
160. Vrbja	181	171. Kvarc	193
161. Gozdno drevje	182	172. Apnec	194
162. Breza	183	173. Svinčnik	195
163. Grmovje	—	174. Svinec	196
164. Gnoj	185	175. Žeplo	197
165. Rež	186	176. Solitar	—
166. Lan, konoplja, bombaževca	187	177. Glina	198

Človek in človeško društvo.

178. Človek	199	183. Vest	208
179. Človeško telo	201	184. Delo	209
180. Srce, pluča in želodec	203	185. Človeški udje se upró	211
181. Zdravje	205	186. Cesar in država	212
182. Telovadski zbor	208		

Iz zgodovine.

187. Odgoja spartanske mladine	214	204. Celjski grofje	240
188. Spartanka	216	205. Junakov grob	241
189. Leonida sè Spartanci pri Termopilah	217	206. Tabori v turških časih	243
190. Romul, ustanovitelj Rima	219	207. Iznajdba smodnika	244
191. Fabricij	220	208. Kolumb najde Ameriko	245
192. Družinsko življenje starih Slovanov	221	209. Kujigotiskarstvo	247
193. Karol Veliki in Obri	223	210. Bitva pri Mohači	249
194. Madjari	224	211. Nadloge tridesetletne vojne	250
195. Štefan, kralj ogerski	225	212. Mir	251
196. O vitezih	226	213. Turki pred Dunajem	252
197. Križarske vojske	228	214. Princ Evgén	254
198. Babenbergovci na Avstrijskem	229	215. Cesarica Marija Terezija	255
199. Rudolf in Otakar	231	216. Smrt Marije Terezije	257
200. Bitva na moravskem polju	234	217. Cesar Jožef II.	258
201. Friderik Krasni in Ludovik	235	218. Cesar Franc in nadvojvoda Karol	259
202. Albreht II. Modri	238	219. Francozje na Ruskem	261
203. Rudolf IV. Ustanovnik	239	220. Cesar Franc Jožef I.	262
		221. Človek brez domoljubja	264
		Cesarska pesem	265

